

Π.Μ.Σ. Εφαρμοσμένης Οικονομικής

Κατεύθυνση: Διοίκηση Επιχειρήσεων και Δημοσίων Οργανισμών

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Διπλωματική Εργασία

«Η κοινωνική διάσταση της ιδιοκτησίας:

Η προσέγγιση του Henry George»

Καραμανλής Τρύφων

Επιβλέπων: Αρβανιτίδης Πασχάλης, Καθηγητής

Βόλος 2023

Υπεύθυνη Δήλωση

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στη διπλωματική εργασία. Επίσης έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η διπλωματική εργασία ετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για τις απαιτήσεις του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών στην Εφαρμοσμένη Οικονομική του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Βόλος, Ιανουάριος 2023

Καραμανλής Τρύφων

Ευχαριστίες

Αρχικά θα ήθελα να δώσω τις ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας, Αναπληρωτή Καθηγητή Πασχάλη Αρβανιτίδη, για την βοήθεια, την καθοδήγηση και την στήριξη που μου παρείχε κατά τη δύσκολη αυτή περίοδο εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Είναι σημαντικό για εμάς τους ενήλικες και παράλληλα εργαζόμενους φοιτητές, να υπάρχει κατανόηση από την μεριά των καθηγητών μας ως προς τη διαχείριση του χρόνου που απομένει από τις καθημερινές μας υποχρεώσεις και να μπορούμε να εργαστούμε χωρίς καθεστώς ασφυκτικής πίεσης για την συγγραφή της διπλωματικής εργασίας, αλλά και χωρίς ωστόσο να «μένουμε πίσω» από την υποχρέωση μας για ολοκλήρωσή της. Τον ευχαριστώ ιδιαίτερα τόσο για την άμεση ανταπόκριση στα διάφορα ερωτήματά και απορίες μου που προέκυψαν, όσο και για τον προσανατολισμό που θα έπρεπε να έχω κατά την συγγραφή της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας. Κυρίως όμως για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε για το εγχείρημα αυτό, από το πρώτο κιόλας εξάμηνο σπουδών όπου και άρχισε η επικοινωνία μας.

Ακολούθως θα ήθελα να ευχαριστήσω την πολύ καλή φίλη και συμφοιτήτριά μου, Ευδοξία Μυλωνά, για τις συμβουλές της, τη βοήθεια και κυρίως την ψυχολογική στήριξη που μου παρείχε σε όλη τη διαδρομή του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών και ειδικά σε στιγμές που η διαδρομή αυτή μας φάνηκε κάπως «δυσκολότερη» και «πιεστική».

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους τους καθηγητές του προγράμματος για κάθε «καινούριο κόσμο» που άνοιξαν στα μάτια μου με τις σημαντικές γνώσεις που αποκόμισα από κάθε έναν ξεχωριστά.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	7
Abstract.....	8
Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή	9
Κεφάλαιο 2 : Ιστορικό Πλαίσιο και Βασική Ορολογία.....	13
2.1 Εισαγωγή	13
2.2 Η ζωή του Henry George	13
2.3 Η εποχή του Henry George.	15
2.4 Βασική ορολογία.....	16
2.4.1 Γη	16
2.4.2 Κεφάλαιο, εργασία και πλούτος.....	17
A. Το κεφάλαιο	18
B. Η εργασία	18
Γ. Ο πλούτος και ο φυσικός πλούτος	19
Δ. Παραγωγική δραστηριότητα και σχέση γης, εργασίας, κεφαλαίου και πλούτου	20
E. Ο μισθός	24
ΣΤ. Το ενοίκιο – η αποζημίωση για την ιδιοκτησία γης	26
2.5 Διαθεσιμότητα της γης.....	27
3. Κεφάλαιο 3 : Η ιδιωτικοποίηση της Γης και οι επιπτώσεις της.....	32
3.1 Εισαγωγή.....	32
3.2 Η Γη στα χέρια ιδιωτών στις ΗΠΑ τα χρόνια του George	32

3.3 Μονοπολύ: Από το παιχνίδι στην πραγματικότητα ή από την πραγματικότητα στο παιχνίδι;	35
3.4. Γαιοκτήμονες και Εργαζόμενοι, Ενοίκιο και Μισθός.....	38
3.5. Πλούτος και κοινωνικές ανισότητες.....	44
3.6. Το «έγκλημα» της φτώχειας	47
Κεφάλαιο 4. Δικαιώματα της κοινότητας.....	53
4.1 Εισαγωγή	53
4.2 Η ιδιωτικοποίηση της γης, η εργασία και τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου.....	53
4.2.1 Το φυσικό δικαίωμα στην εργασία και στην πρόσβαση στη γη.....	53
4.2.2. Το δικαίωμα στην εργασία και τα ζητήματα δικαιοσύνης και ισότητας.....	57
4.3 Συμπεράσματα.....	59
Κεφάλαιο 5. Η κοινωνική διάσταση της αξίας της γης.....	61
5.1 Εισαγωγή.....	61
5.2 Η συνεισφορά της κοινωνίας στην αξία της γης	61
5.3 Από την ανάπτυξη στην ύφεση: ο ρόλος της ιδιοκτησίας.	65
5.4 Πως η συνεισφορά της κοινότητας αποτυπώνεται στην κερδοσκοπία της γης.....	68
5.5 Συμπεράσματα	71
Κεφάλαιο 6. Η κοινωνικοποίηση της γης και η αναδιανομή του πλούτου.....	73
6.1 Εισαγωγή.....	73
6.2. Άνιση κατανομή του πλούτου: οι αναποτελεσματικές λύσεις.....	73
6.2.1 Πιο αποτελεσματική κυβέρνηση.....	74

6.2.2 Καλύτερη εκπαίδευση και εργασιακές συνήθειες.....	74
6.2.3 Σωματεία.....	76
6.2.4 Συνεργασία.....	77
6.2.5 Κρατισμός και κοινωνικό κράτος.....	78
6.2.6 Αναδιανομή γης.....	79
6.2.7 Αποτίμηση.....	80
6.3 Η γη ως κοινή ιδιοκτησία.....	80
6.3.1 Η κοινωνικοποίηση της γαιοπροσόδου.....	80
6.4 Ο ένας και μοναδικός φόρος – «The Single Tax».....	83
6.4.1 Η επιτυχία του ενιαίου φόρου.....	84
6.4.2 Η επίδραση του στην παραγωγή.....	85
6.4.3 Ευκολία και κόστος συλλογής.....	87
6.4.4 Βεβαιότητα συλλογής.....	88
6.4.5 Ισότητα.....	89
6.5. Κοινωνικοποίηση της γης μέσω φορολογίας: τα οφέλη της κοινωνίας.....	92
Κεφάλαιο 7. Συμπεράσματα.....	101
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	106

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει και αποτυπώνει τις θεωρίες του οικονομολόγου και λόγιου Henry George όσον αφορά στην ιδιοκτησία της γης, στην κοινωνική διάσταση της αξία της και στο πως αυτή θα πρέπει να αντιμετωπίζεται οικονομικά και φορολογικά.

Ο Henry George επεσήμανε ότι η ιδιωτικοποίηση και συγκέντρωση των δικαιωμάτων κυριότητας της γης και των φυσικών πόρων σε λίγους προκαλεί ανισότητες και κοινωνικά προβλήματα. Βασική θέση του είναι ότι η γη σε αντίθεση με άλλα αγαθά είναι δεδομένη, σταθερή, αποτελεί «δώρο» του θεού προς τον άνθρωπο και ως εκ τούτου συλλογική ιδιοκτησία της ανθρώπινης κοινότητας. Αποτελεί δηλαδή συλλογικό, κοινωνικό και κοινό αγαθό και ως τέτοιο πρέπει να διασφαλίζονται ίσα δικαιώματα πρόσβασης, χρήσης και εκμετάλλευσης, σε αντίθεση με τα παραγόμενα από την προσωπική εργασία του ανθρώπου, τα οποία εμπίπτουν στην ιδιωτική ιδιοκτησία και διαχείριση εκείνου που τα παρήγαγε. Είναι άλλωστε σαφές ότι η κοινότητα και οι δραστηριότητες της κοινωνίας είναι εκείνα που προσδίδουν και αυξάνουν την αξία της θέσης της γης και όχι ο ιδιώτης – ιδιοκτήτης της ως μονάδα, ο οποίος καρπώνεται και εκμεταλλεύεται την κοινωνικά παραγόμενη υπεραξία της. Στη βάση αυτή ο George ισχυρίζεται ότι η γαιοπρόσοδος θα πρέπει να επιστρέφει και να μοιράζεται στην κοινωνία, με τη μορφή φορολόγησης προς κάθε πρόσωπο που κατέχει ιδιωτικά γη. Με τη φορολόγηση αυτή η κοινωνία θα μπορέσει να ανακτήσει την αξία που δημιούργησε, να μεγιστοποιήσει τη χρήση της γης, να αυξήσει την παραγωγικότητα και τις αμοιβές, και να εξαλείψει την ανάγκη για φόρους στην παραγωγική δραστηριότητα. Ο ρόλος του κράτους στο πλαίσιο αυτό είναι να διασφαλίσει την αμοιβή για κάθε ατομική οικονομική δράση (εργασία, επιχειρηματικότητα) και καθετί που έχει παραχθεί με αυτόν τον τρόπο, και να προστατεύσει τον «κοινό» χαρακτήρα της γης.

Η μεθοδολογία που η εργασία χρησιμοποιεί είναι βιβλιογραφική ανάλυση και βασίζεται στην μελέτη των έργων του Henry George και της ευρύτερης βιβλιογραφίας γύρω από την σκέψη και την συνεισφορά του, με την έρευνα να εστιάζει κατά κύριο λόγο σε ζητήματα που σχετίζονται τόσο με την ιδιωτική και κοινωνική διάσταση της ιδιοκτησίας όσο και με τη «δικαιοσύνη της κοινής ιδιοκτησίας».

Λέξεις κλειδιά: Henry George, έγγεια ιδιοκτησία, κοινά, φορολόγηση, «δικαιοσύνη κοινής ιδιοκτησίας».

Abstract

This dissertation examines the theories of the economist and scholar Henry George, regarding land ownership, the social dimension of its value and how it should be treated economically and fiscally.

Henry George pointed out that the privatization and concentration of ownership rights of land to a few individuals would cause inequalities and social problems. His main position is that land, unlike other goods, is given, fixed, is a "gift" of God to humanity and therefore should be considered as a collective good. In other words, equal rights in access, use and exploitation of land must be guaranteed, in contrast to other goods which are produced by individual labor and should fall under private ownership. Moreover, it is clear that the society's activities are the key determinants of land's locational value and not the individual, who reaps this socially produced value of property. On this basis George claims that land values should be returned back to society, through land-rent taxation and public investments. In that way, society will be able to recover the value it has created, maximize land use, increase productivity and wages, and eliminate the need for taxes on production. The role of the state therefore is to ensure remuneration and compensation for every individual economic action (work, entrepreneurship) and its byproducts, and to protect the "common" character of land.

The methodology that the dissertation uses is bibliographic analysis of Henry George's works and of the secondary literature that discusses his thought and contribution, focusing primarily on issues related to both private and social dimension of property and the "justice of common property".

Key words: Henry George, land property, commons, taxation, "justice of common property"

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή.

Από την απαρχή των ανθρωπίνων κοινωνιών η επιβίωση και η ανάπτυξη του ανθρώπου στηρίζεται στην εργασία με σκοπό την παραγωγή αγαθών για την κάλυψη των αναγκών του. Για τον Adam Smith η πηγή του πλούτου ενός έθνους είναι η εργασία (Heilbroner, 2000) και η αύξηση του πλούτου μπορεί να προέλθει από την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, που είναι αποτέλεσμα της εξειδίκευσης, από την αύξηση του εργατικού δυναμικού και τη συσσώρευση του κεφαλαίου (Heilbroner, 2000). Ωστόσο, η συσσώρευση κεφαλαίου και πλούτου προϋποθέτει την αξιόπιστη θεσμοθέτηση της ατομικής ιδιοκτησίας, που καθιστά δυνατό τον έλεγχο στα μέσα παραγωγής και την εσωτερικοποίηση της εργασιακής δύναμης (De Angelis, 2001). Υπό αυτήν την έννοια η δημιουργία και ανάπτυξη του καπιταλισμού είναι συνυφασμένη με την συσσώρευση του περιουσιακών δικαιωμάτων (Dobb, 1963). Η διαδικασία βασίζεται στη διαμόρφωση διακριτών δικαιωμάτων σε περιουσιακά στοιχεία τα οποία συσσωρεύονται, αρχικά για κερδοσκοπικούς λόγους, στα χέρια της τάξης που, λόγω της ιδιαίτερης θέσης της στην κοινωνία, είναι σε θέση τελικά να μετατρέψει αυτά τα δικαιώματα σε πραγματικά μέσα παραγωγής. Με άλλα λόγια, όταν κάποιος μιλάει για ανάπτυξη, με μια ιστορική έννοια, θα πρέπει να αναφέρεται στην ιδιοκτησία και συσσώρευση περιουσιακών δικαιωμάτων και όχι σε ποσότητες των υλικών μέσων παραγωγής που υπάρχουν (De Angelis, 2001).

Η περίοδος και ο τόπος που έζησε ο George, αποτέλεσαν το βασικότερο παράγοντα για την ανάπτυξη της οικονομικής και πολιτικής του σκέψης και θεωρίας. Ήταν πεπεισμένος ότι το μείζον πρόβλημα της εποχής του ήταν η αποτυχία της πολιτικής οικονομίας να δει και να συζητήσει με ολοκληρωμένο τρόπο πως δημιουργείται η αξία και παράγεται πλούτος, ακριβώς επειδή το τι είναι πλούτος, δεν είχε προσδιοριστεί και καθοριστεί ορθά (Bryson, 2011). Η εκτίμηση του George ήταν ότι οι μεγαλογαιοκτήμονες των φεουδαρχικών χρόνων είχαν παραδοσιακά απολαύσει προνόμια που σαφώς επέτρεπαν την συσσώρευση πλούτου, όπως για παράδειγμα, το δικαίωμα παραγωγής και κατοχής αγαθών, αλλά όλα αυτά προέκυπταν από το δικαίωμα ιδιοκτησίας της γης και απαίτησης μίσθωσης για τη χρήση της από τρίτους (γαιοπρόσοδος ή ενοίκιο). Αυτό αποτέλεσε για τον George μια ιστορική παραβίαση της αρχής ότι η γη πρέπει να ανήκει σε όλους από κοινού. Με τον καιρό βέβαια, η γη απαλλοτριώθηκε (με περισσότερο ή λιγότερο τυχαίες κοινωνικές διαδικασίες) και μοιράστηκε και σε άλλες κοινωνικές τάξεις πέρα από την αριστοκρατία, αλλά σε κάθε περίπτωση παρέμεινε συγκεντρωμένη και αναφαίρετο

ατομικό δικαίωμα. Ο George ήταν απόλυτα αποφασισμένος να θέσει αυτές τις σχέσεις ατομικής ιδιοκτησίας και συγκέντρωσης της γης και στα χέρια των ολίγων υπό αμφισβήτηση (Bryson, 2011)

Ταυτόχρονα, η βιομηχανική άνθιση, η πληθυσμιακή εξάπλωση και η εμπορική ανάπτυξη σε όλη την αμερικανική επικράτεια, οδήγησαν σε εκρηκτική αστικοποίηση που συνοδεύτηκε από μεγάλα έργα υποδομών και μεταφορών καθώς επίσης και σε ένα «ράλι» οικονομικής μεγέθυνσης ταυτόχρονα σχεδόν σε όλες τις Πολιτείες. Σε κανέναν από τους προηγούμενους αιώνες δεν βελτιώθηκαν σε τέτοιο βαθμό τα μέσα παραγωγής όπως στον πρώτα χρόνια της ιστορίας των Ηνωμένων Πολιτειών (Johnson, 1910). Και βέβαια, αυτό που κυρίως απασχολεί και κινητοποιεί τον George, είναι το οξύμωρο αυτής της κατάστασης. Ενώ με την επέλαση του καπιταλισμού στις ΗΠΑ της εποχής του, οι δείκτες της οικονομίας βρίσκονταν σε μια μόνιμη τροχιά ανόδου και ενώ κανονικά η πλειονότητα της κοινωνίας θα έπρεπε να ζει άνετα, η πραγματικότητα υπήρξε εντελώς διαφορετική, με το σύνολο της εργατικής τάξης να έρχεται αντιμέτωπη με τη φτώχεια και τις κοινωνικές ανισότητες. Αυτές ακριβώς οι αντιθέσεις των δεικτών της οικονομίας με τις απανταχού οξυνόμενες ανισότητες μεταξύ των κοινωνικών ομάδων αποτέλεσαν και το εφαλτήριο για την θεωρία που ανέπτυξε ο George. Σκοπός του δεν υπήρξε μόνο η αναζήτηση της πραγματικής αιτίας για τη φτώχεια και τις κοινωνικές διακρίσεις στις εργατικές τάξεις αλλά και η προσέγγιση της αποτελεσματικότερης μεθόδου με σκοπό την ριζική εξάλειψή τους.

Η θεωρία του George έχει ιδιαίτερη αξία γιατί μπορεί να χαρακτηριστεί ως θεμελιώδης. Κι αυτό γιατί διατηρεί αποστάσεις τόσο από το σοσιαλισμό όσο και από την φυσιοκρατία. Ενώ υποστηρίζει ότι πρέπει να καταργηθεί η ιδιοκτησία στη γη, δεν προκρίνει τη δήμευση της όπως μια μορφή σοσιαλισμού. Για παράδειγμα, ο χαρακτηρισμός όλης της γης ως δημόσιας περιουσίας με την αντίστοιχη φορολόγηση, είναι διαφορετική προσέγγιση από τον κρατικό έλεγχο όπως εφαρμόζεται σε κομμουνιστικές χώρες (Buurman, 1986). Ο George αρνείται τη μεταφορά της γης από τον ιδιώτη στο κράτος γιατί η κρατικοποίησή της θα σήμαινε κατάργηση ελευθεριών, λογική αντίθετη με το σκεπτικό του. Από την άλλη δεν μπορεί να χαρακτηριστεί η θεωρία του και ως «φυσιοκρατική», γιατί όπως θα αναλυθεί, μολονότι αναγνωρίζει δικαιώματα στην κοινωνία που τα προσδιορίζει ως φυσικά ή προερχόμενα από το Θεό, με τη θεωρία του «καταδικάζει» το θεσμό της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και οποιαδήποτε τάση νομοθετικής παρέμβασης που ευνοεί την ιδιωτικοποίηση στη γη. Η θεωρία του για κοινωνικοποίηση

της αξίας της γης - και όχι της γης αυτής καθ' αυτής - έρχεται ως μια ριζοσπαστική ανατρεπτική θεμελιώδης θεωρία.

Η παρούσα εργασία σκοπό έχει να καταγράψει την λογική και τη σκέψη του George για να αναλύσει την οικονομική του θεωρία αναφορικά με την ιδιοκτησία της γης και την κοινωνική διάσταση της αξίας που ενσωματώνει και τον τρόπο που πρέπει να «κοινωνικοποιηθεί». Βασισμένη στη θεωρία του Henry George η εργασία στοχεύει να αναδείξει τα εξής ζητήματα:

Τη συσχέτιση των συντελεστών παραγωγής με τη γη και ειδικότερα, πως η εργασία ως βασικός συντελεστής της παραγωγικής δραστηριότητας επηρεάζεται από την ιδιωτικοποίηση της γης.

Την ανάδειξη των κοινωνικών επιπτώσεων από τη διαχρονική και διαρκή ιδιωτικοποίηση της γης, που περιορίζει την πρόσβαση στην εκμετάλλευσή της και στην εργασία.

Την ανάδειξη της συμβολής της κοινωνίας στην αύξηση της αξίας της γης, καθώς και στην οικονομική ανάπτυξη και παραγωγή πλούτου.

Τα ζητήματα δικαιοσύνης και ισότητας σε μια παραγωγική πολιτεία, που είναι αλληλένδετα και εγγυώνται την κοινωνική συνοχή.

Την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων με αναδιανομή του πλούτου και την ανάλυση της μεθόδου του «Single Tax», η οποία προκρίνεται από τον George ως μέθοδος για την κοινωνικοποίηση της γης και συνάμα θεραπεία για την αντιμετώπιση των επονεϊδιστων κοινωνικών επιπτώσεων της συσσώρευσης γης και πλούτου.

Για την διενέργεια της έρευνάς μας και την εξαγωγή σχετικών συμπερασμάτων, διενεργήθηκε ανασκόπηση της ευρύτερης βιβλιογραφίας και δημοσιεύσεων σχετιζόμενων με το θέμα που πραγματεύεται η παρούσα, με το βασικό επίκεντρο ωστόσο να εστιάζεται στα πρωτότυπα έργα του Henry George.

Η εργασία αποτελείται από 7 κεφάλαια. Στο κεφάλαιο 2 θα καταγράψουμε κάποια βασικά στοιχεία για τη ζωή και το έργο του George, τις οικονομικοκοινωνικές εξελίξεις της εποχής του και βασικές ορολογίες για τη γη, τη σχέση γης και άλλων συντελεστών στην λειτουργία της παραγωγικής δραστηριότητας και τη διαθεσιμότητά της.

Στο κεφάλαιο 3 θα αναφερθούμε στην ιδιωτικοποίηση της γης, κάνοντας μια ιστορική αναδρομή στις ΗΠΑ του 19^{ου} αιώνα, πως λειτουργεί η ιδιωτικοποίηση της γης καθώς και στις επιπτώσεις σε μισθούς και στη φτωχοποίηση της εργατικής τάξης και της κοινωνίας που προκαλείται από την ιδιωτική γαιοκτησία.

Στο κεφάλαιο 4 θα γίνει ανάλυση για ζητήματα δικαιοσύνης, ισότητας και τα δικαιώματα της κοινωνίας επί της γης.

Στο κεφάλαιο 5 θα αναδειχθεί η κοινωνική συμβολή στην αξία της γης και στην παραγωγική ανάπτυξη μιας περιοχής, μέσω της εργατικής τάξης, την αντιστροφή στην ανάπτυξη που μπορεί να προκαλεί η ιδιωτικοποίηση της γης και την ανάδειξη της σημασίας της εργατικής κοινότητας καθώς και τα φαινόμενα κερδοσκοπίας σε βάρος της από τους γαιοκτήμονες.

Στο κεφάλαιο 6 θα ασχοληθούμε με την αναδιανομή του πλούτου και τις αναποτελεσματικές λύσεις που έχουν προταθεί κατά καιρούς και στην διανομή της αξίας της γης στην κοινωνία για δημόσια ωφέλεια που θεμελιώνεται από τον George ως μοναδική αποτελεσματική λύση για τα προβλήματα της κοινότητας. Στο ίδιο κεφάλαιο θα γίνει ανάλυση της μεθόδου με την οποία μπορεί να γίνει αυτή η δήμευση και αναδιανομή της αξίας της γης μέσω του «Ενός Φόρου»/ «Single Tax», την ευεργετική του επίδραση στην οικονομία και στην κοινωνία και τέλος θα καταγράψουμε τα πολλαπλά οφέλη που έχει να αποκομίσει όλο το εύρος της κοινωνίας, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του George.

Το κεφάλαιο 7 ολοκληρώνει την εργασία παραθέτοντας κάποια βασικά συμπεράσματα.

Κεφάλαιο 2. Ιστορικό Πλαίσιο και Βασική Ορολογία

2.1 Εισαγωγή.

Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει μια σύντομη αναφορά για τη ζωή και τη δράση του Henry George, μια αναδρομή στα γεγονότα της εποχής που έζησε και επηρέασαν τις ιδέες και τη θεωρία του και μια ανάλυση βασικών όρων που σχετίζονται με τη γη, την παραγωγική δραστηριότητα και τους συντελεστές παραγωγής.

2.2 Η ζωή του Henry George.

Ο Henry George (1839-1897), γεννημένος στην Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ στις 2 Σεπτεμβρίου 1839, υπήρξε το δεύτερο παιδί μιας πολυμελούς οικογένειας, της οποίας η οικονομική κατάσταση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «άνετη αλλά όχι εύπορη» (Nell, 2019). Στα δεκατρία του χρόνια και χωρίς να έχει ολοκληρώσει τις σπουδές του στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αποφασίζει να «βγει στον κόσμο» και να εργαστεί, στοχεύοντας παράλληλα στην οικονομική στήριξη της οικογένειάς του (Hassed, 2013). Αφού εργάστηκε δύο χρόνια σαν υπάλληλος στη συνέχεια μάρκαρε ως καμαρωτός και ταξίδεψε ως την Ινδία και την Αυστραλία. Το 1858 επέστρεψε στο Σαν Φρανσίσκο, παντρεύτηκε την Annie Corsina Fox (το 1861) και μέχρι το 1865 είχε αποκτήσει δύο γιους (Hassed, 2013).

Με την επιστροφή στο Σαν Φρανσίσκο ο George άρχισε να εργάζεται ως στοιχειοθέτης σε εφημερίδα. Αν και το εισόδημα ήταν πενιχρό και η οικογένειά του ζούσε πραγματικά στα όρια της φτώχειας, ο George δεν εγκατέλειψε ενώ παράλληλα συνέχιζε να εμπλουτίζει τις γνώσεις του και σύντομα άρχισε να γράφει τα δικά του κείμενα. Η αφοσίωση και τα ταλέντα του τελικά ανταμείφθηκαν το 1866 από τον Noah Brooks, ο οποίος του έδωσε δουλειά δημοσιογράφου στους San Francisco Times (Hassed, 2013). Ως δημοσιογράφος ο George, ασχολήθηκε με ζητήματα της Αριστεράς: τα δικαιώματα των εργαζομένων ενάντια στην εκμετάλλευση των εργοδοτών, τα δικαιώματα των γυναικών στην ιδιοκτησία και την ψήφο και την μεταρρύθμιση των φυλακών. Η βαθιά συνειδητοποίηση των κοινωνικών προβλημάτων από τον Henry George συνέβη κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού στη Νέα Υόρκη στα τέλη της δεκαετίας του 1860 όπου

παρατήρησε μεγάλες οικονομικές ανισότητες, περιπτώσεις ακραίας φτώχειας και μεγάλου πλούτου. Η εμπειρία του αυτή οδήγησε το ενδιαφέρον του στο χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών, Ανατολής ή Δύσης, που το χαρακτήρισε ως το πιο ανησυχητικό κοινωνικό σύμπτωμα (Buhle, 2001).

Το πρώτο βιβλίο του George «Our Land and Land Policy: National and State» εκδόθηκε το 1871, ενώ το βιβλίο που αποτέλεσε σημείο αναφοράς για εκείνον εκδόθηκε το 1879 με τίτλο «Progress and Poverty», στο οποίο πρότεινε απλές λύσεις για την αντιμετώπιση των κοινωνικών ανισοτήτων και της βιομηχανικής κατάθλιψης (Nell 2019). Ο George αρχικά εξέδωσε το βιβλίο μόνος του σε μια έκδοση των 500 αντιτύπων. Όταν αυτά πούλησαν γρήγορα, ο εκδότης D. Appleton & Co ανέλαβε με ικανοποίηση την έκδοση του έργου. Το βιβλίο προκάλεσε αίσθηση τόσο στην Αμερική όσο και στην Αγγλία πουλώντας εκατοντάδες χιλιάδες αντίτυπα ενώ μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες.

Ο Henry George έχοντας πια αποκτήσει μεγάλη φήμη ως συγγραφέας, μετακομίζει το 1880 στην Νέα Υόρκη. Εκεί θα συντάξει μια σειρά από δοκίμια που δημοσιεύτηκαν στην εικονογραφημένη εφημερίδα του Frank Leslie (τα οποία συλλέχθηκαν και επανεκδόθηκαν αργότερα σε μορφή βιβλίου με τίτλο «Social Problems»), ενώ παράλληλα θα ασχοληθεί με το ζήτημα του «πολέμου για τη γη» (Land War) που διαδραματιζόταν στην Ιρλανδία, γράφοντας το έργο «The Irish Land Question» (αργότερα κυκλοφόρησε με τον τίτλο «The Land Question»). Το γεγονός αυτό τον οδήγησε σε αποστολή στην Ιρλανδία και την Αγγλία το 1881-1882, ως ανταποκριτή της αμερικανικής εφημερίδας Irish World. Κατά την περιοδεία του αυτή ο George θα επηρεάσει την αγγλική πολιτική, οδηγώντας στην τόνωση ενός λαϊκού κινήματος μεταρρύθμισης της γης αλλά και στο σύγχρονο βρετανικό σοσιαλισμό και τον ιρλανδικό εθνικισμό.

Το 1886 το νεοϊδρυθέν Εργατικό Κόμμα ορίζει τον George επικεφαλή της κούρσας για την δημαρχία της Νέας Υόρκης. Στις εκλογές ο George τερματίζει δεύτερος, ξεπερνώντας σε ψήφους τον ρεπουμπλικάνο υποψήφιο Theodore Roosevelt (Gaffney, 1994). Μολονότι έχασε τις εκλογές από τον εκπρόσωπο των Δημοκρατών Abram Hewitt, η προεκλογική του εκστρατεία κατάφερε να τραβήξει την προσοχή της κοινωνίας και του τύπου, με ορισμένους σχολιαστές να μιλούν για «Το έτος των Εργατικών» (Nell 2019).

Το 1886 ο George εξέδωσε τις απόψεις του υπερασπιζόμενος το ελεύθερο εμπόριο με τίτλο «Protection or Free Trade», που έχει πουλήσει πάνω από δύο εκατομμύρια αντίτυπα. Η πορεία του συνεχίστηκε με την έκδοση μιας εβδομαδιαίας εφημερίδας, ενώ έγραψε τρία

ακόμη βιβλία : «The Condition of Labor» (1891), «The Perplexed Philosopher» (1892), και το «The Science of Political Economy» (1898). Το 1897 προτάθηκε ξανά για υποψήφιος δήμαρχος Νέας Υόρκης, όμως πέθανε από εγκεφαλικό τρεις μέρες πριν τις εκλογές, στις 29 Οκτωβρίου του 1897.

2.3 Η εποχή του Henry George.

Ο Henry George έζησε το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Τα οικονομικά και κοινωνικά γεγονότα που συνέβησαν καθόλη τη διάρκεια του αιώνα επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τον George, ήδη από την νεαρή του ηλικία. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου οι κοινωνίες στις ΗΠΑ βίωσαν την ταχεία εκβιομηχάνιση, τη δημιουργία μεγάλων επιχειρήσεων, τη δυτική επέκταση αλλά και την πολιτική διαφθορά και την ύπαρξη τεράστιας ανισότητας μεταξύ πλούτου και φτώχειας. Η περίοδος αυτή είναι γνωστή ως «Gilded Age», από το μυθιστόρημα του Mark Twain και του Charles Dudley Warner, *The Gilded Age: A Tale of Today*. Αυτό το όνομα προβάλλει την εικόνα της περιόδου που χαρακτηρίζεται από απόκρυψη της διαφθοράς και της φτώχειας κάτω από ένα επιφανειακό περιτύλιγμα επίπλαστης ευημερίας. Μαζί με τον μεγάλο πλούτο από τη δημιουργία μεγάλων, εθνικών επιχειρήσεων και υψηλά επίπεδα μετανάστευσης, ήρθαν υψηλά επίπεδα φτώχειας, ύφεσης, ανισότητας στους πολλούς και υπερσυγκέντρωσης πλούτου σε λίγους.

Μέχρι το 1850 η γενέτειρά του George, η Φιλαδέλφεια, είχε μεταμορφωθεί από περιφερειακό εμπορικό και οικονομικό κέντρο σε μια σημαντική βιομηχανική πόλη και μεταφορικό κόμβο στο επεκτεινόμενο σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας. Ταυτόχρονα προκλήθηκε πληθυσμιακή «έκρηξη», η οποία τροφοδοτήθηκε εν μέρει από την άφιξη ελεύθερων μαύρων, δραπετών σκλάβων, και Ιρλανδών αγροτών που αναζητούσαν εργασία. Από τα πρώτα χρόνια της ζωής του ο George γνώρισε μια σειρά φυλετικών και θρησκευτικών ταραχών καθώς και βίαιων εργατικών απεργιών, ενώ ακόμα και η γειτονιά του, στην οποία μετακόμισε η οικογένειά του στα μέσα της δεκαετίας του 1840, ήταν περιοχή στην οποία κατοίκησαν αρχικά μηχανικοί και τεχνίτες που συσπειρώθηκαν στο πλευρό του Τομ Πέιν την περίοδο της Επανάστασης κατά των παγιωμένων προνομίων» (Thomas, 1983). Παρά τις προσπάθειες των γονιών του να τον προστατεύσουν από αυτές τις κοινωνικές εντάσεις, είναι σχεδόν σίγουρο ότι αυτά τα γεγονότα έπαιξαν καταλυτικό ρόλο ώστε ο George να μάθει να συνδέει την ανάπτυξη με τις συγκρούσεις, κατά τα πρώιμα χρόνια διαμόρφωσης της προσωπικότητάς του (England, 2010).

Είναι γνωστό ότι ο George δεν ήταν ακαδημαϊκός οικονομολόγος. Προσέγγισε τα οικονομικά ως κάποιος που αναζητούσε απαντήσεις σε φαινόμενα που είχε βιώσει, είχε δει και του είχαν κεντρίσει το ενδιαφέρον. Η ενασχόληση με τα οικονομικά δηλαδή προέκυψε ως ανάγκη να βρει εξηγήσεις για την αυξανόμενη φτώχεια και τις έντονες οικονομικές ανισότητες, σε μια εποχή μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και τόσο στην Αμερική όσο και σε άλλες βιομηχανικές χώρες (Bryson, 2011).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο των αντιθέσεων, οικονομικής μεγέθυνσης και κοινωνικών προβλημάτων αλλά και στρεβλώσεων, ο George θα ξεκινήσει τη συγγραφή των έργων του με κεντρικό του άξονα τα ζητήματα της έγχειας ιδιοκτησίας και της κοινωνικοποίησης της αξίας της γης, που τελικά θα αποτελέσει το επίκεντρο της οικονομικής του φιλοσοφίας.

2.4 Βασική ορολογία.

2.4.1 Γη.

Έναν απλό και ξεκάθαρο ορισμό για τη γη δίνει ο George (1871) στο έργο του «Our Land and Land Policy». Γη είναι το μέρος της επιφάνειας του πλανήτη που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος όχι απλώς για την κατοίκησή του, αλλά για να ικανοποιήσει όλες τις ανάγκες του. Αποτελεί τη βάση στην οποία εφαρμόζει την εργασία του για να μπορέσει να πραγματοποιήσει όλες τις επιθυμίες του, επισημαίνοντας ότι *«ακόμη και τα προϊόντα της θάλασσας δεν μπορούν να ληφθούν, ή οποιαδήποτε από τις δυνάμεις της φύσης να χρησιμοποιηθεί, χωρίς τη βοήθεια της γης ή των προϊόντων της.»* Για τον George, ο άνθρωπος είναι συνυφασμένος με την γη: *«Στη γη γεννιόμαστε, από αυτήν ζούμε, σε αυτήν επιστρέφουμε ξανά. Είμαστε παιδιά του χώματος τόσο αληθινά όπως είναι το φύλλο του γρασιδιού ή το λουλούδι του αγρού»* (George 1871, σελ.75).

Αυτή η οικονομική προσέγγιση της γης ως παραγωγικός συντελεστής και στοιχείο της ανθρώπινης υπόστασης, γίνεται ακόμη πιο εμφανής στο έργο του «Progress and Poverty» όπου αναφέρει: *«Ο όρος γη δεν σημαίνει απλώς την επιφάνεια της γης όπως διακρίνεται από τον αέρα και το νερό — περιλαμβάνει όλα τα φυσικά υλικά, δυνάμεις και ευκαιρίες. Είναι ολόκληρο το υλικό σύμπαν έξω από τους ίδιους τους ανθρώπους. Μόνο με*

την πρόσβαση στη γη, από την οποία αντλούνται τα ίδια τους τα σώματα, μπορούν οι άνθρωποι να χρησιμοποιήσουν ή να έρθουν σε επαφή με τη φύση» (George 1879, σελ.20).

Η γη για τον George αποτελεί τη βάση της ύπαρξης και συνέχισης του ανθρώπινου είδους. Συνδέεται άρρηκτα με τη φύση και ότι αυτή περιλαμβάνει, αλλά αποτελεί επιπροσθέτως και το σημείο αναφοράς του ανθρώπου για τις δραστηριότητές του και για την πραγματοποίηση της εργασίας του. Η γη παρέχει στον άνθρωπο τα απαραίτητα υλικά για να εργαστεί και να παράγει. Αυτό αποτελεί για τον George αποκλειστικά «Θεϊκή παροχή» καθώς «η γη είναι η δημιουργία του Θεού και η φυσική κατοικία του ανθρώπου, η δεξαμενή από την οποία πρέπει να αντλήσει ο άνθρωπος τα μέσα για να διατηρήσει τη ζωή του και να ικανοποιήσει τα θέλω του» (George 1871, σελ.86).

Τέλος, όταν αναφέρεται στη γη, δεν εννοεί μόνο όσα παρατηρεί το ανθρώπινο μάτι στο έδαφος, αλλά θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι συμπεριλαμβάνεται και ο αέρας πάνω από το έδαφος, καθώς και οι πόροι του υπεδάφους και ότι βέβαια περιλαμβάνουν οι ωκεανοί. Εν ολίγοις, «γη» σημαίνει προικοδότηση φυσικών πόρων. (Backhaus, 1991)

«Είτε ένας άνθρωπος εργάζεται μακριά τρία χιλιάδες πόδια κάτω από την επιφάνεια της γης είτε αν εργάζεται στην κορυφή ενός από αυτά τα τεράστια κτίρια που έχουν στη Νέα Υόρκη, είτε οργώνει το χώμα είτε διασχίζει τον ωκεανό, εξακολουθεί να χρησιμοποιεί γη[...]. Λοιπόν, ο άνθρωπος που είναι ιδιοκτήτης της επιφάνειας της γης έχει την οιονεί ιδιοκτησία και του αέρα εκεί πάνω» (George, 1885, σελ.201).

2.4.2 Κεφάλαιο, εργασία και πλούτος.

Όπως επισημαίνει ο George, «δυστυχώς, ακόμη και μεταξύ των οικονομολόγων, δεν υπάρχει συμφωνία για την έννοια αυτών των όρων», καθώς διαφορετικοί συγγραφείς δίνουν διαφορετικούς ορισμούς (George 1879, σελ.17). Στο πλαίσιο αυτό ο George κάνει μια εκτεταμένη συζήτηση στα έργα του με σκοπό να διακρίνει τις λεπτές διαφορές που υπάρχουν και τις σχέσεις μεταξύ ιδιοκτησίας/γης, πλούτου, κεφαλαίου και εργασίας/παραγωγής. Η κατανόηση των διαφορών αυτών και των σχέσεων επιτρέπει να αντιληφθούμε την αλληλεπίδραση κοινωνίας και οικονομίας και πόσο άρρηκτα συνδεδεμένη είναι η οικονομία με την κοινωνική ευημερία σε συνθήκες καπιταλισμού.

A. Το κεφάλαιο.

Όπως επισημαίνει ο George «οι οικονομολόγοι μιλούν για τρεις συντελεστές παραγωγής: γη, εργασία και κεφάλαιο» (George 1879, σελ.18). Το κεφάλαιο ωστόσο όπως αναφέρει, «περιβάλλεται από τόσες ασάφειες που είναι δύσκολο να προσδιοριστεί μια ακριβής χρήση του όρου. Σε γενικές γραμμές, όλα τα είδη των πραγμάτων που έχουν αξία, ή θα αποδώσουν, ονομάζονται αόριστα ως κεφάλαιο» (George 1879, σελ.19). Ωστόσο ξεκαθαρίζει ότι κάτι που περιλαμβάνει γη ή εργασία δεν μπορεί να ονομαστεί κεφάλαιο (George 1879, σελ.20). Η γη, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, περιλαμβάνει όλα τα φυσικά υλικά, τα αποθέματα και τους φυσικούς πόρους, άρα «τίποτα που παρέχεται ελεύθερα από τη φύση δεν μπορεί να ταξινομηθεί ορθά ως κεφάλαιο» (George 1879, σελ.20-21).

Το κεφάλαιο λοιπόν για τον George είναι ένας συντελεστής που δεν σχετίζεται με το φυσικό πλούτο της γης αλλά με πλούτο με επενδυτική μορφή. Το κεφάλαιο συνεισφέρει στην παραγωγική δραστηριότητα μέσω της βελτίωσης των μέσων παραγωγής και εξοικονόμησης εργασίας. Έτσι υιοθετώντας σε ένα βαθμό την οπτική του Adam Smith, ο George αντιμετωπίζει το κεφάλαιο ως «εκείνο το μέρος της μετοχής ενός ανθρώπου που αναμένει να του αποφέρει έσοδα» (George 1879, σελ.20). Ως παραδείγματα παραθέτει: μηχανές και εργαλεία εμπορίου που βοηθούν ή μειώνουν την εργασία, κτίρια που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή και το εμπόριο, όπως καταστήματα, κ.λπ. (αλλά όχι κατοικίες), βελτιώσεις γης για γεωργικούς σκοπούς (π.χ. πηγάδια), αγαθά προς πώληση από τα οποία οι παραγωγοί και οι έμποροι αναμένουν να αποφέρουν κέρδος, και πρώτες ύλες, μερικώς μεταποιημένα είδη ή ολοκληρωμένα αντικείμενα που βρίσκονται ακόμα στα χέρια παραγωγών ή εμπόρων (George, 1879, σελ. 25).

Οι δυνατότητες που απορρέουν από τη φύση σε ένα κομμάτι γης που κάποιος δραστηριοποιείται, δεν αποτελούν ωστόσο κεφάλαιο. Έτσι ένα ρέμα που περνά και δίνει ενέργεια ή μια πλούσια φλέβα μεταλλευμάτων, δεν συμπεριλαμβάνεται στο κεφάλαιο. «Αυτά μπορεί να δώσουν στον ιδιοκτήτη πλεονεκτήματα που ισοδυναμούν με την κατοχή κεφαλαίου. Ωστόσο, το να τους αποκαλούμε κεφάλαιο θα τερμάτιζε τη διάκριση μεταξύ γης και κεφαλαίου» (George, 1879, σελ. 21).

B. Η εργασία.

Σημαντικότερο ρόλο στην παραγωγική δραστηριότητα μιας κοινωνίας παίζει η εργασία. *«Ο όρος εργασία περιλαμβάνει όλη την ανθρώπινη προσπάθεια. Έτσι οι ανθρώπινες (παραγωγικές/χειρωνακτικές) δυνάμεις δεν μπορούν ποτέ να χαρακτηριστούν ως κεφάλαιο. Αυτό φυσικά ισχύει είτε πρόκειται για φυσικές είτε επίκτητες δυνάμεις».* (George, 1879, σελ. 21).

Επομένως, η εργασία αφορά όλη την δράση του ανθρώπου στην παραγωγή. Η συμμετοχή του ατόμου σε οποιοδήποτε θέση ή ρόλο, εφόσον περιλαμβάνει το μόχθο του, θεωρείται εργασία.

Γ. Ο πλούτος και ο φυσικός πλούτος.

Ο πλούτος είναι το αποτέλεσμα της παραγωγής. Πλούτος όπως έχουμε πει δεν είναι οι φυσικοί πόροι της γης, δεν είναι το κεφάλαιο κάποιου που χρησιμοποιείται στην παραγωγή. Πλούτος είναι το αποτέλεσμα της παραγωγικής δραστηριότητας από την αλληλεπίδραση των τριών συντελεστών, δηλαδή της γης, της εργασίας και του κεφαλαίου.

«Αν και η γη είναι η βάση όλων όσων έχουμε, ούτε η γη, ούτε τα φυσικά της προϊόντα αποτελούν πλούτο. Ο πλούτος είναι αποτέλεσμα - ή για να το πούμε ακριβέστερα απόρροια - από την παροχή της εργασίας. Αυτό που μπορεί να γίνει χωρίς εργασία δεν έχει αξία, γιατί η τιμή οποιουδήποτε αντικειμένου μετρείται με την εργασία για την οποία θα ανταλλάξει» (George, 1871, σελ. 75)

Ακόμη και σήμερα, όταν συνηθίζουμε να μιλάμε για φυσικό πλούτο, αναφερόμαστε σε όσα παρέχονται από τη φύση, το περιβάλλον, το έδαφος, το υπέδαφος, τον αέρα και τη θάλασσα. Ότι δηλαδή περιλαμβάνει ο πλανήτης, ή για τον George αυτό που ονομάζει απλά «γη». Ωστόσο για τον George ο φυσικός πλούτος είναι κάτι διαφορετικό, είναι κάτι *«...άλλο πέρα από τις γενικές δυνατότητες που προσφέρει η φύση»* ή *«τα φυσικά πλεονεκτήματα που θα αποφέρουν στην εργασία μεγαλύτερη απόδοση από τη συνηθισμένη»* (George, 1871, σελ. 76). Για τον George δηλαδή η γη από μόνη της δεν είναι φυσικός πόρος. Φυσικοί πόροι προκύπτουν όταν υπάρχουν κάποια επίκτητα πλεονεκτήματα στη γη λόγω εργασίας ή ποιότητας θέσης η οποία προκύπτει από ανθρώπινες ενέργειες (Horton & Chisholm, 1991).

Έτσι με τη στενή έννοια του όρου, ο πλούτος είναι αποτέλεσμα ανθρώπινης ενέργειας και προϋποθέτει την ύπαρξη – έστω και ελάχιστης – εργασίας και παραγωγικής δραστηριότητας. Και βέβαια, αυτός ο πλούτος, που συνδέεται στο νου μας πιο απλά με την έννοια του προϊόντος, παίρνει «αξία» εξαιτίας της εργασίας/επεξεργασίας κάποιας ύλης και αποκτά πλέον ανταλλαξιμότητα ή αλλιώς εμπορικότητα.

«Ο πλούτος δεν περιλαμβάνει οτιδήποτε παρέχει η φύση χωρίς ανθρώπινη εργασία. Περιλαμβάνει φυσικά προϊόντα που έχουν εξασφαλιστεί, μετακινηθεί, συνδυαστεί, διαχωριστεί ή με άλλους τρόπους τροποποιηθεί από τον ανθρώπινο μόχθο [...] για την ικανοποίηση των ανθρώπινων επιθυμιών [...] και είναι το αποτέλεσμα αυτού που μπορούμε να ονομάσουμε παραγωγική εργασία — δηλαδή, εργασία που δίνει αξία στα υλικά πράγματα. Η ιδέα του πλούτου εμπεριέχει την ιδέα της ανταλλαξιμότητας» (George, 1879, σελ. 23, 24, 27).

Δ. Παραγωγική δραστηριότητα και σχέση γης, εργασίας, κεφαλαίου και πλούτου.

Κατά τη διαδικασία της παραγωγής χρειάζεται, κατά τον George, η γη, η εργασία και το κεφάλαιο. Έτσι μπορεί να παραχθεί πλούτος. Πάμε να δούμε πιο αναλυτικά τη σχέση αυτών των συντελεστών μεταξύ τους καθώς και την ιεράρχησή που κάνει ο George με βάση τη σπουδαιότητά τους.

Αρχικά η γη, όπως έχουμε αναφέρει, παρέχει στον άνθρωπο όλα τα απαραίτητα υλικά για να μπορέσει μέσω της εργασίας του να τα μετατρέψει σε πλούτο. Η γη συνεισφέρει και χωροταξικά, αφού περιλαμβάνει και το έδαφος στο οποίο λαμβάνει μέρος η παραγωγική δραστηριότητα αλλά και τους φυσικούς πόρους, τις φυσικές ενισχύσεις και τις πρώτες ύλες που ο άνθρωπος χρησιμοποιεί. Αυτό κάνει τη γη σημαντικό συντελεστή, γιατί χωρίς πρόσβαση σε αυτή, αποκλείεται κάθε είδους παραγωγική δραστηριότητα ή εργασία.

«Η πρώτη ύλη που η εργασία μετατρέπει σε πλούτο δεν είναι κεφάλαιο, είναι υλικό που παρέχεται από τη φύση. Επομένως, το κεφάλαιο δεν περιορίζει τη βιομηχανία. Το μόνο πράγμα που περιορίζει τη βιομηχανία είναι η πρόσβαση σε φυσικά υλικά» (George, 1879, σελ. 46).

Το κεφάλαιο ωστόσο είναι μέρος της παραγωγικής διαδικασίας και συνεισφέρει στην βελτίωση της απόδοσης της εργασίας για την παραγωγή πλούτου «...με τρεις τρόπους:

1. *Εφαρμόζοντας εργασία με πιο αποτελεσματικούς τρόπους (π.χ. σκάβοντας με το φτυάρι αντί με το χέρι ή μεταφορά με ατμόπλοιο αντί κωπηλασίας σε βάρκα).*
2. *Εκμεταλλεζόμενοι τις αναπαραγωγικές δυνάμεις της φύσης (π.χ. καλλιέργεια περισσότερων καλλιεργειών με σπορά ή δημιουργία μεγαλύτερων κοπαδιών με αναπαραγωγή).*
3. *Επιτρέποντας τον καταμερισμό της εργασίας. (Αυτό αυξάνει την ανθρώπινη αποτελεσματικότητα χρησιμοποιώντας μοναδικές ικανότητες, αποκτώντας ειδικές δεξιότητες και μειώνοντας τα απόβλητα..) (George, 1879, σελ. 46).*

Έχουμε λοιπόν τη γη ως απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή εργασίας και το κεφάλαιο ως ενισχυτικό παράγοντα της εργασίας. Ωστόσο, η εργασία για τον George είναι πιο σημαντική από το κεφάλαιο διότι «η αύξηση της παραγωγής οφείλεται στην αυξημένη δύναμη της εργασίας και όχι του κεφαλαίου». (George, 1879, σελ. 21). Άρα ακόμη κι αν δεν υπήρχε το κεφάλαιο ως ενίσχυση της απόδοσης ή διευκόλυνση της εργασίας, θα υπήρχε πάλι παραγωγή πλούτου με γη και εργασία μόνο. Ίσως οι αποδόσεις να ήταν μικρότερες αλλά θα υπήρχαν αποδόσεις. Και ουσιαστικά η αύξηση της απόδοσης επαφίεται στην δυναμικότητα της εργασίας, δηλαδή στον άνθρωπο. Θα μπορούσε αυτή να ενισχυθεί χωρίς τη χρήση κεφαλαίου, χρησιμοποιώντας για παράδειγμα περισσότερα εργατικά χέρια.

Συνολικά λοιπόν για την παραγωγική δραστηριότητα μπορούμε να πούμε τα εξής:
«Η γη, η εργασία και το κεφάλαιο είναι οι συντελεστές παραγωγής. Η γη περιλαμβάνει όλες τις φυσικές ευκαιρίες ή δυνάμεις. Η εργασία περιλαμβάνει όλη την ανθρώπινη προσπάθεια. Το κεφάλαιο περιλαμβάνει όλο τον πλούτο που χρησιμοποιείται για την παραγωγή περισσότερου πλούτου. Το αποτέλεσμα κατανέμεται σε αποδόσεις σε αυτούς τους τρεις παράγοντες. (George, 1879, σελ. 87). Ωστόσο οι βασικές δυνάμεις στην παραγωγική διαδικασία είναι ουσιαστικά η γη και η εργασία.

Ο George εξηγεί ότι υπάρχει μια σύγχυση στο μυαλό των περισσότερων ανθρώπων – ακόμη και αυτών της οικονομικής επιστήμης - ως προς τη σπουδαιότητα των συντελεστών , διότι έχει αποτυπωθεί το κεφάλαιο ως πιο σημαντικός συντελεστής. Η σύγχυση αυτή προφανώς συνδέεται – λανθασμένα – με την κατοχή γης. Η γη είναι

κανονικά ένας ανεξάρτητος παράγοντας. Η περίφραξη, η κατοχή της ή ο σφετερισμός της προέκυψαν συγκυριακά και επίκτητα και σχετίζονται με την πρόσβαση στη γη, που αυτό βεβαίως είναι σημαντικότερο. Αλλά η γη ως μεμονωμένος παράγοντας και συντελεστής, συμβάλλει στην παραγωγή, είτε όταν είναι ελεύθερη είτε όταν αποτελεί κτήση ιδιωτών.

«Ζούμε σε μια κοινωνία όπου οι καπιταλιστές γενικά νοικιάζουν γη και μισθώνουν εργατικά χέρια. Φαίνεται λοιπόν ότι είναι οι εμπνευστές ή [...] οι θεμελιωτές της οικονομικής επιστήμης οδηγήθηκαν να βλέπουν το κεφάλαιο ως τον πρωταρχικό παράγοντα της παραγωγής. Έβλεπαν τη γη ως όργανό της και την εργασία ως παράγοντα ή εργαλείο της[...] Παντού το κεφάλαιο είναι η αφετηρία και ο καπιταλιστής το κεντρικό πρόσωπο[...]» (George, 1879, σελ. 87, 88)

Όμως η γη από μόνη της μπορεί να προσφέρει μόνο βασικές ύλες στην κοινωνία. Η παραγωγή εξαρτάται από τη βάση της στη γη - δηλαδή το χώρο που διενεργείται - εξαρτάται όμως και από την ανθρώπινη συμμετοχή. Την εργασία δηλαδή. Χωρίς την εργασία δεν θα υπήρχε επεξεργασία και εκμετάλλευση των πρώτων υλών. Δεν μπορούν να πολλαπλασιαστούν οι παραγωγικές αποδόσεις της γης. Ούτε η μετατροπή των φυσικών πόρων σε ποικιλία προϊόντων και παράγωγων της εργασίας.

Η σχέση γης και εργασίας είναι σχεδόν απόλυτα εξαρτώμενη. Παρόλα αυτά η γη υπερτερεί για τον George, έχοντας το πλεονέκτημα της βασικής απόδοσης, ακόμη και χωρίς την εργασία. Όσον αφορά λοιπόν την ιεράρχηση των συντελεστών της παραγωγής με βάση τη «φυσική τάξη των πραγμάτων» ο George (1879), συμπεραίνει:

«Η φυσική τάξη είναι αυτή: γη, εργασία, κεφάλαιο. Αντί να χρησιμοποιούμε το κεφάλαιο ως αρχικό μας σημείο, θα πρέπει να ξεκινήσουμε από τη γη». (σελ. 88) «Η εργασία πρέπει να καταβληθεί για να μπορέσει να παραχθεί κεφάλαιο. Το κεφάλαιο είναι αποτέλεσμα της εργασίας, μια μορφή εργασίας, μια υποδιαίρεση του γενικού όρου. Είναι αποθηκευμένη εργασία, που χρησιμοποιείται από την εργασία για να τη βοηθήσει στην περαιτέρω παραγωγή. Η εργασία είναι η κινητήρια και αρχική δύναμη. Επομένως, η εργασία είναι ο εργοδότης του κεφαλαίου, όχι το αντίστροφο — και μπορεί να παράγει πλούτο χωρίς τη βοήθεια από το κεφάλαιο. (σελ.88) Το θέμα είναι ότι για να μπορεί η εργασία να μετατρέπεται σε πλούτο, βασίζεται στο ότι προέρχεται μόνο από τη γη. Πρέπει να υπάρχει γη για να καταστεί δυνατή η άσκηση εργασίας. (σελ.88) Το κεφάλαιο δεν έρχεται πρώτο, έρχεται τελευταίο. Το κεφάλαιο δεν είναι ο εργοδότης της εργασίας — στην πραγματικότητα καταναλώνεται και χρησιμοποιείται από την εργασία. (σελ.88)

Τέλος δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι και ο πλούτος, ως αποτέλεσμα της παραγωγικής δραστηριότητας, συνδέεται και εξαρτάται πλήρως από τη γη και όσα αυτή περιλαμβάνει:

«Ας υποθέσουμε ότι θέλετε να χτίσετε ένα σπίτι. Μπορείς να το φτιάξεις χωρίς να το τοποθετήσεις (σ.σ. να θέσεις θεμέλια επί της γης); Από τι είναι κατασκευασμένο; Πέτρα, ή κονίαμα, ή ξύλο, ή σίδηρο — όλα προέρχονται από τη γη. Σκεφτείτε οποιοδήποτε είδος πλούτου επιλέγετε, οποιοδήποτε από αυτά τα πράγματα που οι άνδρες αγωνίζονται γιατί, από πού προέρχονται; Από τη γη.» (George, 1885, σελ. 202).

Κατανοούμε λοιπόν πόσο σημαντική είναι η γη για την παραγωγική δραστηριότητα, την οικονομία και κατ' επέκταση την επιβίωση ή την ποιότητα διαβίωσης του ανθρώπου. Για αυτό και η ιδιοκτησία της γης δημιουργεί δεδομένα που μπορούν να ορίζουν την παραγωγή και την οικονομία. Η ιδιοκτησία της γης πρώτα από όλα ορίζει την πρόσβαση σε αυτή και έτσι η ιδιωτικοποίηση της μπορεί να αλλάζει τη «φυσική ακολουθία των πραγμάτων». Γιατί κάνει τον ιδιοκτήτη «βασικό συντελεστή» λόγω της κατοχής γης.

Η δύναμη λοιπόν του τίτλου ιδιοκτησίας μπορεί, σύμφωνα με τον George, να καθιστά την παραγωγή εξαρτώμενη από τον γαιοκτήμονα, όχι επειδή ο ίδιος συμβάλλει με ατομική δράση, εργασία ή παροχή κεφαλαίου, αλλά μόνο και μόνο με την δύναμη της διαχείρισης της πρόσβασης στη γη που κατέχει. Η δύναμη λοιπόν της ιδιοκτησίας, παρεμβαίνει αφύσικα στους συντελεστές της παραγωγής. Και φυσικά η πρόσβαση στη γη, που εξαρτάται από αυτόν που κατέχει τη γη, δεν παρέχεται ελεύθερα αλλά με το αζημίωτο, δημιουργώντας όλες τις στρεβλώσεις σε οικονομία και κοινωνία.

«Αλλά όταν εξετάζουμε την προέλευση και τη φυσική ακολουθία των πραγμάτων, βλέπουμε ότι αυτό (σ.σ. η ιδιωτικοποίηση της γης) αντιστρέφει τη φυσική τάξη των πραγμάτων.» (George, 1879, σελ. 88)

Συμπερασματικά λοιπόν, ο βασικός κανόνας του Henry George, είναι ο εξής: η παραγωγή πλούτου είναι αποτέλεσμα τριών συντελεστών: γη, εργασία και κεφάλαιο. Η γη περιλαμβάνει τις πρώτες ύλες, τους φυσικούς πόρους, σε έδαφος, υπέδαφος και ατμόσφαιρα, καθώς και το χώρο, το περιβάλλον, την έκταση όπου εκτελείται η παραγωγική δραστηριότητα. Η εργασία περιλαμβάνει όλη την δράση και προσπάθεια των ανθρώπων για επεξεργασία των πρώτων υλών και φυσικών πόρων. Το κεφάλαιο ωφελεί την παραγωγική δραστηριότητα, βελτιώνει τα εργαλεία και μέσα παραγωγής, ενισχύει την αποδοτικότητα της εργασίας αυξάνοντας της παραγωγικές δυνατότητες.

Ε. Ο μισθός.

Μια ακόμα βασική έννοια που σχετίζεται με την εργασία είναι αυτό που αποκαλούμε «μισθό». Στο έργο του *Progress and Poverty* αναφέρει : *«Στην κοινή συζήτηση, οι μισθοί σημαίνουν την αποζημίωση που καταβάλλεται σε κάποιον που προσλαμβάνεται για να παρέχει υπηρεσίες. Η συνήθεια να εφαρμόζεται αποκλειστικά στην αποζημίωση που καταβάλλεται για χειρωνακτική εργασία περιορίζει περαιτέρω τη χρήση του [...] Έτσι, η κοινή έννοια των μισθών είναι η αποζημίωση για τη χειρωνακτική εργασία. Όμως στην πολιτική οικονομία, η λέξη μισθός έχει πολύ ευρύτερη σημασία. [...] Η εργασία περιλαμβάνει όλη την ανθρώπινη προσπάθεια για την παραγωγή πλούτου. Οι μισθοί είναι το μέρος της παραγωγής που πηγαίνει στην εργασία. Επομένως, ο όρος μισθός περιλαμβάνει όλες τις ανταμοιβές για μια τέτοια προσπάθεια»* (George, 1879, σελ.18).

Ο μισθός έχει συνδεθεί σήμερα με την έννοια των χρημάτων. Ωστόσο μισθός μπορεί να αποτελεί και ένα προϊόν - παράγωγο της ανθρώπινης εργασίας, εφόσον πηγαίνει κατευθείαν σε αυτόν που την προσφέρει, αντί χρηματικής αποζημίωσης. Μισθός αποτελεί και η αποζημίωση για τους αυτοαπασχολούμενους, μισθός είναι και η αμοιβή ενός καταστηματάρχη, εφόσον απασχολείται στο κατάστημά του. Μάλιστα αναφέρει ως παράδειγμα τους κυνηγούς και τους ψαράδες οι οποίοι λαμβάνουν ως μισθό τα θηράματα που σκοτώνουν και τα ψάρια που πιάνουν αντίστοιχα. Ομοίως συμβαίνει και με τους αγρότες και τις καλλιέργειές τους, τις οποίες επίσης πιστεύει ότι αποτελούν μισθό. Στην προκειμένη περίπτωση μάλιστα, εάν οι αγρότες κάνουν χρήση δικού τους κεφαλαίου και δικής τους γης, τότε μέρος της καλλιέργειάς τους θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως «αποδόσεις» και κάποιο μέρος της ως «γαιοπρόσοδος», εφόσον η γη ιδιοκτησιακά τους ανήκει. *«Εν ολίγοις, ότι λαμβάνεται ως αποτέλεσμα ή ανταμοιβή της προσπάθειας είναι μισθός.»* (George, 1879, σελ. 18-19)

Αν υποθέσουμε ότι κάποιος έχει πρόσβαση σε ένα κομμάτι γης και το επεξεργάζεται για την επιβίωση του ή της οικογένειάς του, τότε ο μισθός του θα προέρχονταν άμεσα, με βάση την παραγωγική του δραστηριότητα από αυτό το κομμάτι της γης. Δηλαδή θα μπορούσε μόνο να καρπωθεί από το χωράφι τα προϊόντα που θα μπορούσε να καλλιεργήσει και όσα η γη θα του απέδιδε. Θα μπορούσε να έχει κρέας και γαλακτοκομικά ανάλογα με τον αριθμό των ζώων που θα μπορούσε να εκτρέφει σε αυτό το κομμάτι γης.

Έτσι όσο μεγαλύτερη θα ήταν η παραγωγική του δραστηριότητα τόσο μεγαλύτερες αποδόσεις θα είχε από την εκμετάλλευση της γης. Και σε όσο μεγαλύτερο κομμάτι γης δραστηριοποιείται, τόσο περισσότερο θα μπορούσε να αυξήσει την παραγωγική του δραστηριότητα. Ο μισθός του θα αποτελούσε την άμεση αποζημίωσή του από αυτή του την δραστηριότητα με προϊόντα που ο ίδιος θα έχει παράγει μέσω της εργασίας του. Και αν τελικά απασχολούσε περισσότερα άτομα της οικογένειάς του για να καλλιεργήσει ή για να εκτρέφει περισσότερα ζώα στο κομμάτι γης που δραστηριοποιείται, τότε τα αποτελέσματα της παραγωγής του θα ήταν περισσότερα. Και άρα οι αποδόσεις μισθών αντίστοιχες. Οι μισθοί λοιπόν που έρχονται ως αποζημίωση για την εργασία αποδίδουν αναλογικά.

Ο George αντιτίθεται σθεναρά στη σχέση μισθών-κεφαλαίου, όπου το ποσοστό των μισθών καθορίζεται από την αναλογία του διαθέσιμου κεφαλαίου προς τον αριθμό των εργαζομένων. Ισχυρίζεται ότι ο εργάτης πληρώνεται από το προϊόν της εργασίας του και ότι αυτό που πραγματικά μειώνει αυτή την αμοιβή είναι το κακό σύστημα διανομής του παραγόμενου πλούτου (Johnson, 1910). Το κεφάλαιο δεν είναι αυτό που αποδίδει τους μισθούς. Μόνο η εργασία. Το κεφάλαιο μπορεί να υποβοηθά εμμέσως με τεχνολογικά μέσα και εργαλεία την εργασία, μεγιστοποιώντας την απόδοση, όμως δεν έχει σχέση εξάρτησης με την εργασία. Δεν αποτελεί βασικό συντελεστή για το μισθό. Η εργασία, θα απέδιδε μισθό ακόμη και χωρίς κεφάλαιο, ίσως λιγότερα αποδοτικά, αλλά θα απέδιδε.

«[...]Το κεφάλαιο δεν απαιτείται για να πληρώσει μισθούς ή να υποστηρίξει την εργασία κατά τη διάρκεια της παραγωγής[...]»(George, 1879, σελ. 46). Αν οι μισθοί προέρχονται από την εργασία και όχι από το κεφάλαιο, τότε οι τρέχουσες θεωρίες είναι άκυρες[...]»(George, 1879, σελ. 50). Η φτώχεια δεν μπορεί να μετριαστεί με την αύξηση του κεφαλαίου ή με τον περιορισμό του αριθμού των εργαζομένων [...] Εάν κάθε εργαζόμενος δημιουργεί τους δικούς του μισθούς, τότε οι μισθοί δεν μπορούν να μειωθούν από περισσότερους εργάτες. Αντίθετα, η αποδοτικότητα της εργασίας σαφώς αυξάνεται όταν υπάρχουν περισσότεροι παραγωγοί. Αν τα άλλα πράγματα είναι ίσα, όσο περισσότερη εργασία, τόσο υψηλότεροι θα πρέπει να είναι οι μισθοί» (George, 1879, σελ. 50).

Συνεπώς, σε μια κανονική ροή πραγμάτων για τον George ισχύουν τα εξής :Ο άνθρωπος προσφέρει εργασία, η εργασία του παράγει και αποδίδει ανάλογο μισθό. Περισσότεροι εργαζόμενοι ισοδυναμούν με περισσότερη εργασία και άρα με περισσότερο μισθό. Όμως για να ληφθεί μισθός χρειάζεται εργασία και η εργασία απαιτεί γη.

ΣΤ. Το ενοίκιο – η αποζημίωση για την ιδιοκτησία γης.

Όπως έχουμε αναφέρει ο μισθός έρχεται ως αποζημίωση για την εκτέλεση εργασίας ενός ανθρώπου στην παραγωγή. Πως λοιπόν αποζημιώνεται ο ιδιοκτήτης της γης, εφόσον ο ίδιος δεν προσφέρει εργασία αλλά εκμεταλλεύεται το δικαίωμα του ώστε να μπορούν να εργάζονται άλλοι σε αυτό το κομμάτι γης που κατέχει; Μέσω του ενοικίου που ο ίδιος επιβάλλει για αυτή την παραχώρηση. Στην παρούσα εργασία πρέπει να επισημανθεί ότι είτε χρησιμοποιείται ο όρος «ενοίκιο» είτε ο όρος «γαιοπρόσοδος», αποτελούν και οι δύο όροι ταυτόσημες έννοιες.

Έτσι λοιπόν το ενοίκιο ή γαιοπρόσοδος μεταφράζεται ως η οικονομική απαίτηση του γαιοκτήμονα για παραχώρηση μιας έκτασης που διαθέτει σε τρίτους, επιτρέποντας την εκμετάλλευση των πόρων και την παραγωγική δραστηριότητα, δράσεις που περιλαμβάνουν – εκτός της γης – εργασία και κεφάλαιο. Ωστόσο για τον George η απαίτηση αυτή είναι «αδικαιολόγητη» και η γαιοπρόσοδος αποτελεί μια άδικη μορφή εισοδήματος (Hornig, 1993). Και αυτό γιατί ο ιδιοκτήτης της γης ζητά να αμείβεται χωρίς να εκτελεί ο ίδιος εργασία, χωρίς συμμετέχει στην παραγωγική διαδικασία, χωρίς ουσιαστικά να κάνει κάτι απλώς και μόνο επειδή έχει στην κατοχή του την γη. ο γαιοκτήμονας δηλαδή δεν, και αμείβεται. *«Από οικονομική άποψη, γαιοπρόσοδος σημαίνει αποκλειστικά και μόνο ότι αποδίδεται για τη χρήση γης»* και δεν αφορά *«πληρωμές για τη χρήση οποιουδήποτε προϊόντος ανθρώπινης προσπάθειας»* (George, 1879, σελ. 89).

Η γαιοπρόσοδος βέβαια υφίσταται ακόμα και στην περίπτωση της αυτοαπασχόλησης. Ακόμη δηλαδή και όταν ο ιδιοκτήτης είναι και χρήστης της γης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας περίπτωσης είναι οι αγρότες. *«Με την οικονομική έννοια, υπάρχει γαιοπρόσοδος ακόμα και όταν το ίδιο άτομο είναι και ιδιοκτήτης και χρήστης. Σε αυτή την περίπτωση, η γαιοπρόσοδος είναι αυτό που θα μπορούσε να αποκομίσει αν νοίκιαζε τη γη σε κάποιον άλλον, ή, για να το δούμε αλλιώς, η απόδοση για την εργασία και το κεφάλαιό ως μέρος του εισοδήματος που θα λάμβανε αν έπρεπε να νοικιάσει τη γη, αντί να την κατέχει[...]»*(George, 1879, σελ.90)

Τέλος, η γαιοπρόσοδος, πέραν της αμοιβής, προσδιορίζει και την αξία της γης. Και αναφερόμαστε στην ανταλλακτική της αξία, το ποσό δηλαδή που αφορά τη μεταβίβαση των δικαιωμάτων κυριότητας, και άρα πρόσβασης και εκμετάλλευσης. Η τιμή πώλησης

δηλαδή της γης είναι ουσιαστικά η παρούσα αξία όλων των μελλοντικών γαιοπροσόδων που αποφέρει η γη, κεφαλαιοποιημένων στη χρονική στιγμή της μεταβίβασης ενός τίτλου (Batt, 2012). *«Η γαιοπρόσοδος εκφράζεται και στην τιμή πώλησης της γης. Αυτή η τιμή είναι πληρωμή για το δικαίωμα αέναης χρήσης. Με άλλα λόγια, είναι κεφαλαιοποιημένη γαιοπρόσοδος. Αν αγοράσω γη και την κρατήσω μέχρι να μπορέσω να την πουλήσω για περισσότερα, θα γίνω πλούσιος — όχι από μισθούς για την εργασία μου ούτε από τόκους για το κεφάλαιό μου — αλλά απλώς γιατί αυξάνεται η γαιοπρόσοδος. Η γαιοπρόσοδος, εν ολίγοις, είναι το μερίδιο του πλούτου που δίνεται στους ιδιοκτήτες γης επειδή έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα στη χρήση αυτών των φυσικών δυνατοτήτων.»* (George, 1879, σελ.89-90).

2.5 Διαθεσιμότητα της γης.

Εφόσον έγινε μια πρώτη διατύπωση της βασικής ορολογίας και οι αναφορές ως προς το ρόλο της γης στην παραγωγική δραστηριότητα, θα εξετάσουμε τώρα τη σχέση της διαθεσιμότητάς της με την πληθυσμιακή αύξηση και με την τάση της ιδιωτικοποίησής της. Τα λόγια του George είναι ξανά αποκαλυπτικά: *«Καθώς η γη είναι μια σταθερή ποσότητα, την οποία ο άνθρωπος δεν μπορεί ούτε να αυξήσει ούτε να μειώσει, η μονοπώλησή της, προκαλεί τεχνητή έλλειψη που προκύπτει από άνιση διαίρεση και παράγει το ίδιο αποτέλεσμα με την πραγματική έλλειψη, δηλαδή το να δοθεί αξία στη γη».* (George, 1871, σελ. 81) Πιάνοντας το νήμα από τη φράση αυτή του George θα δούμε πως η αύξηση του πληθυσμού σε συνδυασμό την μονοπώληση και ιδιωτικοποίηση των διαθέσιμων εδαφών, δημιουργεί έλλειψη, πραγματική ή τεχνητή, και αυξάνει την αξία της γης μέσω της μείωσης της διαθεσιμότητάς της.

Οι ΗΠΑ, μετά την περίοδο του εμφυλίου, πρόκειται να εισέλθουν σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από άνθιση της βιομηχανίας, αύξηση των επενδύσεων σε υποδομές που διευκολύνουν την ανάπτυξη (πχ σιδηρόδρομοι, ναυτιλία), αύξηση της εργασίας, συγκέντρωση του πληθυσμού και ραγδαία αστικοποίηση, μετατρέποντας τις μικρές αγροτικές πόλεις σε μεγάλα αστικά κέντρα. Ήδη από τις πρώτες σελίδες του έργου του «Our Land and Land Policy», ο George πραγματεύεται, μεταξύ άλλων, τη σχέση των διαθέσιμων εδαφών και γης με την αύξηση του πληθυσμού που συνέβαινε και θα κλιμακώνονταν τα επόμενα χρόνια στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, μετά τον εμφύλιο.

Επικαλούμενος την τελευταία έκθεση του Επιτρόπου του General Land Office στις 30 Ιουνίου 1870, αναφέρει ότι τα διαθέσιμα δημόσια εδάφη που δεν έχουν ακόμα διατεθεί/διανεμηθεί στις ΗΠΑ, ανέρχονται σε 1.387.732.209 στρέμματα. Αν και όπως ο ίδιος τονίζει, αυτά τα νούμερα είναι πραγματικά «τεράστια» και θα μπορούσαν να καλύψουν σε ένα μεγάλο ποσοστό τη δημιουργία εκατομμυρίων μεγάλων αμερικανικών αγροκτημάτων και εκατομμύρια αμερικανικές φάρμες μεγάλου μεγέθους, το ποσοστό της διαθέσιμων γαιών είναι πολύ μικρότερο τελικά.

Αυτό συμβαίνει σύμφωνα με τον ίδιο διότι, *«από αυτά τα στρέμματα – αν και περιλαμβάνονται μέσα στην έκθεση - θα πρέπει να αφαιρεθούν τα εδάφη που έχουν διανεμηθεί και παραχωρηθεί σε σιδηροδρομικές και άλλες εταιρείες ή έχουν δεσμευτεί από ορισμένες Πολιτείες για άλλους σκοπούς, τα εδάφη της Αλάσκα, τα οποία είναι για προφανής λόγους ακατάλληλα για γεωργικούς σκοπούς, την υδάτινη επιφάνεια και τα εδάφη που βρίσκονται σε οροσειρές ή σε «άνυδρες και ξηρές υπερυψωμένες πεδιάδες». Από αυτά τα εδάφη θα πρέπει να αφαιρεθούν επιπροσθέτως και εδάφη άλλων περιοχών, όπως πχ αυτά του «Κολοράντο, Ουαϊόμινγκ, Γιούτα, Νεβάδα, Αϊντάχο, Μοντάνα, Νέο Μεξικό και Αριζόνα, που μολονότι χαρακτηρίζονται από αφθονία φυσικού πλούτου άλλου είδους, πιθανότατα περιέχουν λιγότερη γη κατάλληλη για γεωργικούς σκοπούς σε αναλογία με την έκτασή τους από οποιαδήποτε άλλα κράτη ή εδάφη των Ηνωμένων Πολιτειών[...] καθώς το ποσοστό της διαθέσιμης γεωργικής γης που περιέχουν είναι πολύ μικρό».* (George, 1871, σελ. 4-5)

Αν μάλιστα, όπως υποστηρίζει ο George, λάβουμε υπόψη και ότι τα εδάφη που παραχωρούνται για δημιουργία σιδηροδρόμων *«αποκτούν την καλύτερη γη, λόγω των αναγκών για την κατασκευή τους, καθώς ακολουθούν τα υδάτινα ρεύματα και περνούν μέσα από τις χαμηλότερες κοιλάδες»* και αντιληφθούμε ότι και *«άλλες παραχωρήσεις εδαφών (σ.σ. άλλες εταιρείες/επενδύσεις) αφορούν παραχωρήσεις καλύτερης γης»* (George, 1871, σελ. 5), τότε θα μπορούσαμε να πούμε με σύγχρονους όρους, ότι «εκτάσεις - φιλέτα» έχουν ήδη δοθεί για άλλους σκοπούς αφήνοντας κάποια εναπομείναντα εδάφη για βοσκή ή γεωργικούς σκοπούς που κάλλιστα μπορεί να χαρακτηριστούν και ως λιγότερο παραγωγικά.

Τα εδάφη λοιπόν, ακόμη και σε «νεοκατοικημένες» - και προς το παρόν αραιοκατοικημένες - χώρες όπως οι ΗΠΑ, ούτε είναι ανεξάντλητα ούτε είναι διαθέσιμα στο εκατό τοις εκατό τους. Η γη δεν είναι αξιοποιήσιμη σε όλα τα μέρη του πλανήτη, είτε γιατί το υφιστάμενο φυσικό περιβάλλον κάνει αδύνατη την εκμετάλλευσή της, είτε γιατί ο

φυσικός πλούτος διαφέρει ανά περιοχή είτε γιατί έχει ήδη προηγηθεί η παραχώρηση προς όφελος των επενδύσεων.

Ο George ξεκαθαρίζει, ότι το ποσοστό των ελεύθερων και αξιοποιήσιμων εδαφών είναι απολύτως εξαρτημένο από το ποσοστό αύξησης του πληθυσμού και παραθέτει με νούμερα την εκτιμώμενη πληθυσμιακή άνοδο στις περιοχές των ΗΠΑ. Χωρίς να χρειάζεται να εισέλθουμε σε αναλυτικές λεπτομέρειες, θα αναφέρουμε μερικά παραδείγματα από το βιβλίο του *Our Land and Land Policy*, στο οποίο γίνεται μια εκτίμηση για την επερχόμενη πληθυσμιακή ανάπτυξη του αμερικανικού έθνους, μόνο και μόνο για να έχουμε μια εικόνα της γιγάντωσης της αμερικανικής κοινωνίας το χρόνο που έζησε ο συγγραφέας αλλά και των χρόνων που ακολουθούν.

Με βάση την απογραφή του 1870 και συγκριτικά με αυτή της προηγούμενης δεκαετίας, αναφέρει ότι ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά 6.864.078 ανθρώπους, ενώ τα προηγούμενα χρόνια η σταθερή αύξηση του πληθυσμού προσέγγιζε το 35%, ρυθμό τον οποίο ο George χαρακτηρίζει *«κανονικό ρυθμό ανάπτυξης»* του αμερικανικού έθνους. (George, 1871, σελ. 6). Τον χαρακτηρίζει *«κανονικό ρυθμό ανάπτυξης»*, διότι ο ίδιος αναγνωρίζει πως *«ο πόλεμος, με τις απώλειες και τα βάρη του, και τις πολιτικές, οικονομικές και βιομηχανικές αναταραχές που προκάλεσε, «έλεγγε» την ανάπτυξη του πληθυσμού κατά την τελευταία δεκαετία»*[...] *«όμως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ανάπτυξη του έθνους θα ξαναρχίσει ... και η πίεση του πληθυσμού αρχίζει να προσεγγίζει την πίεση του πληθυσμού στις παλαιότερες χώρες»* (σ.σ εννοεί χώρες της Ευρώπης) (George, 1871, σελ. 6). Μάλιστα αναφέρει πως με μια φειδωλή εκτίμηση, το 1920 ο πληθυσμός θα αγγίζει τα 171.771.610 ανθρώπους, ενώ με καλύτερες εκτιμήσεις ο πληθυσμός μπορεί να προσεγγίζει τα 185.000.000 ως 200.000.000 ανθρώπους. (George, 1871, σελ. 7)

Ο George κάνει αυτή την αναφορά επιχειρώντας να καταδείξει ότι η γη δεν θα παραμείνει ανεξάντλητη με την επερχόμενη πληθυσμιακή έκρηξη που έπεται. Σκεφτόμενος μελλοντικά, μας δίνει να αντιληφθούμε ότι το ποσοστό των δημοσίων εδαφών που έχει απομείνει και θα αντιστοιχεί στον κάθε πολίτη, θα συρρικνώνεται συνεχώς στα επόμενα χρόνια, όσο ο πληθυσμός αυξάνεται. Και αυτό είναι απολύτως λογικό και φυσιολογικό, καθώς τα σταθερά εδάφη συνεχώς θα πρέπει να «φιλοξενούν» και να «θρέφουν» περισσότερους.

Καταδεικνύει ότι ο πληθυσμός, υπό κανονικές συνθήκες, δηλαδή συνθήκες ειρήνης, ευημερίας και σταθερότητας σε μια χώρα, είναι συνεχόμενα αυξανόμενος. Οι

κοινωνίες, καθώς περνούν τα χρόνια θα μεγεθύνονται και αυτό θα έχει ως άμεση συνέπεια την ανάγκη για χρήση εδαφών και γης από περισσότερους ανθρώπους. Όμως η διαθέσιμη γη και τα εδάφη ικανά προς εκμετάλλευση αποτελούν ένα σταθερό ποσοστό στον πλανήτη. Δεν είναι ανεξάντλητα και δεν μπορούν να πολλαπλασιαστούν με κανένα τρόπο όπως πολλαπλασιάζονται οι άνθρωποι και συνεπώς η αυξητική πορεία των πληθυσμών και η μεγέθυνση των κοινωνιών θα οδηγήσουν σε λιγότερη η διαθέσιμη γη για τον καθένα. Αυτή η «αναμενόμενη» έλλειψη γης και εδαφών που προκαλείται από την αύξηση του πληθυσμού επηρεάζει άμεσα την αξία της. *«Αν τα διαμάντια ήταν τόσο άφθονα όσο τα βότσαλα, θα άξιζαν μόνο το κόστος φόρτωσης και μεταφοράς. Αν μπορούσε ο άνθρακας παντού να εξορυχτεί σκάβοντας μια τρύπα στο έδαφος, τότε η κατοχή ενός ανθρακωρυχείου δεν θα έκανε κανέναν πλούσιο. Και έτσι είναι και με τη γη. Είναι πολύτιμο μόνο καθώς είναι σπάνιο».* (George, 1871, σελ. 76).

Δε χωρά αμφιβολία, ότι η πρώτη μας σκέψη θα εστίαζε ότι οι εκτάσεις που είναι αξιοποιήσιμες για την παραγωγή και την εργασία, θα είναι ολοένα και λιγότερες, όσο οι ανάγκες της κοινωνίας αυξάνονται και συνεπώς η αξία αυτών των εκτάσεων και εδαφών θα είναι αντίστοιχα μεγαλύτερη. Ένας τέτοιος επιφανειακός συλλογισμός θα όριζε ότι η επερχόμενη πληθυσμιακή αύξηση θα σημαίνει λιγότερη γη, λιγότερη εργασία, λιγότερη παραγωγή και περισσότερη φτώχεια.

Ο George όμως απορρίπτει τον Μαλθουσιανισμό, ο οποίος ισχυρίζεται ότι η αύξηση του πληθυσμού συνδέεται με τη φτώχεια. Επιρρίπτει την ευθύνη για τη φτώχεια στους ελαττωματικούς ανθρώπινους θεσμούς, και όχι στην τσιγκουνιά της φύσης (Bryson, 2011, σελ.75). *«Η γη (μέσης ποιότητας) δεν είναι φυσικά σπάνια, αλλά άφθονη»* (George, 1871, σελ. 76). Διότι, μπορεί μεν η αύξηση του πληθυσμού να μειώνει τις διαθέσιμες γαίες, το πρόβλημα όμως δεν εντοπίζεται στη *«φυσική έλλειψη»* γης αλλά επιδεινώνεται από έναν άλλο παράγοντα που επιταχύνει τη στέρηση διαθέσιμων εκτάσεων από την κοινωνία. Η έλλειψη *«... δημιουργείται τεχνητά από τη «μονοπώληση» της γης. Καθώς η γη είναι μια σταθερή ποσότητα, την οποία ο άνθρωπος δεν μπορεί ούτε να αυξήσει ούτε να μειώσει, η μονοπώλησή της, προκαλεί τεχνητή έλλειψη που προκύπτει από άνιση διαίρεση και παράγει το ίδιο αποτέλεσμα με την πραγματική έλλειψη, δηλαδή το να δοθεί [υπερβολική] αξία στη γη».* (George, 1871, σελ. 76)

Υποστηρίζει, όπως θα δούμε και στα επόμενα κεφάλαια, ότι ακόμα κι αν αυξάνεται ο πληθυσμός, υπό φυσιολογικές συνθήκες, θα μπορεί παράλληλα να αυξάνεται

και η παραγωγική δραστηριότητα και αντίστοιχα ο παραγόμενος πλούτος. Άρα δεν δικαιολογείται η ύπαρξη φτώχειας. Εκείνο που ο George θεωρεί «κίνδυνο» και το αναφέρει ως *«τεχνητή έλλειψη»*, είναι μονοπώληση της γης και συγκέντρωση της έγγειας ιδιοκτησίας σε λίγους. *«Ο κίνδυνος που εμείς πρέπει να φοβόμαστε, δεν είναι ο υπερπληθυσμός, αλλά η μονοπώληση της γης μας — όχι ότι δεν θα υπάρχει αρκετή γη να υποστηρίξει όλους, αλλά αυτή η γη θα είναι τόσο ακριβή που ο φτωχός άνθρωπος δεν θα μπορεί να αγοράσει. Ο χρόνος αυτός δεν είναι πολύ μακρινός.»* (George, 1871, σελ. 10).

Συνοψίζοντας τη βασική σκέψη του George, για τη διαθεσιμότητα της γης και του φυσικού πλούτου που αυτή περιλαμβάνει μπορούμε να πούμε τα εξής: Η γη δεν είναι παντού το ίδιο ποιοτική, το ίδιο αξιοποιήσιμη και το ίδιο εκμεταλλεύσιμη. Είναι μια σταθερή ποσότητα, που η χρήση της από την κοινωνία εξαρτάται από τη διαθεσιμότητά της. Η «φυσική» μείωση της διαθεσιμότητά της, που οφείλεται στην αύξηση πληθυσμού – δεν προκαλεί δυσμενείς οικονομικοκοινωνικές επιπτώσεις και φτώχεια παρά μόνο όταν η μείωση αυτή ενισχύεται με «τεχνητή» διαδικασία. Η «τεχνητή αυτή διαδικασία» μείωσης της διαθεσιμότητάς της γης, προκύπτει όταν αυτή «συγκεντρώνεται» μέσω των τίτλων κατοχής σε χέρια λίγων και έτσι περιορίζεται ή εργαλειοποιείται το δικαίωμα πρόσβασης, για χρήση, εκμετάλλευση και αξιοποίηση από το σύνολο της κοινωνίας. Η αύξηση του πληθυσμού σε μια περιοχή, όταν συνοδεύεται από αύξηση της εργατικής τάξης οδηγεί σε αύξηση της παραγωγής και της κατανάλωσης Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε τις επιπτώσεις που προκαλεί η ατομική ιδιοκτησία της γης, και καταργεί τον κανόνα της αύξησης παραγωγικότητας όταν προκύπτει αύξηση πληθυσμού σε μια περιοχή.

Κεφάλαιο 3 : Η ιδιωτικοποίηση της Γης και οι επιπτώσεις της

3.1 Εισαγωγή.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε μια σύντομη αναφορά στην ζωή και την εποχή του George καθώς και στις βασικές έννοιες που συνθέτουν το έργο του. Στο παρόν κεφάλαιο θα καταγράψουμε τις τάσεις ιδιωτικοποίησης της γης στις ΗΠΑ την εποχή του George καθώς και τη σύνδεση με τις επιπτώσεις σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο που προκαλεί ο θεσμός του μονοπωλίου της γης και η ιδιωτική κατοχή της.

3.2 Η Γη στα χέρια ιδιωτών στις ΗΠΑ τα χρόνια του George.

Στο βιβλίο του George, *Our Land and Land Policy* (1871), γίνεται μια εκτενής αναφορά στα φαινόμενα έντονης ιδιωτικοποίησης και συγκέντρωσης εδαφών σε ιδιώτες - επενδυτές και σε μεγάλα επιχειρηματικά συμφέροντα της εποχής. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, επί εποχής George, οι ΗΠΑ βιώνουν μια περίοδο ραγδαίας ανάπτυξης που χαρακτηρίζεται από έντονη εκβιομηχάνιση, πολλαπλές και μεγάλες επενδύσεις σε έργα υποδομών (πχ σιδηρόδρομοι). Αυτά συνοδεύθηκαν από πολιτικές παραχωρήσεων σε ιδιώτες και επιχειρήσεις, μεγάλων δημοσίων εκτάσεων, που μετατράπηκαν σε μονοπώλιο στα χέρια λίγων, με αποτέλεσμα να θεσμοθετηθεί η περίφραξη της ιδιοκτησίας στα ελεύθερα μέχρι τότε (κρατικά) εδάφη.

Σχεδόν σε όλα τα πρώτα κεφάλαια ο George αναλύει βήμα – βήμα και με πολλαπλά παραδείγματα, το πέρασμα της γης από τη δημόσια κατοχή στην ιδιωτική συσσώρευση, ακόμα και με τις «ευλογίες» των τοπικών και εθνικών κυβερνήσεων. Τεράστιες εκτάσεις γης, είτε βρέθηκαν στην διάθεση της αγοράς με τη μορφή της πλειοδοσίας, είτε παραχωρήθηκαν – χαρίστηκαν σε ιδιώτες, σε πολιτείες και εταιρείες με τη μορφή δωρεάς. Ακόμη και στις περιπτώσεις όπου η γενική κυβέρνηση ενήργησε με σκοπό την δικαιότερη διανομή γης, βάζοντας κανόνες στο μέγιστο ποσοστό εκτάσεων που θα μπορούσε κάποιος να κατέχει, όταν τελικά κατέληξαν στην δευτερογενή αγορά αυτές οι εκτάσεις, μπορούσαν πια να αγοραστούν από οποιονδήποτε ιδιώτη χωρίς κανένα περιορισμό ως προς την έκταση και μάλιστα στην ίδια χαμηλή τιμή της αρχικής διάθεσης τους από την γενική κυβέρνηση.

Αυτές οι τακτικές, σε συνδυασμό με ψευδείς δηλώσεις διάφορων κερδοσκόπων αλλά και παραλείψεις των αρχών, προκάλεσαν σταδιακά τη συγκέντρωση εκτάσεων γης σε λίγους, δημιουργώντας μια κλειστή κάστα νέο-γαιοκτημόνων. Αυτοί οι κερδοσκόποι-ιδιοκτήτες, είχαν μετέπειτα τη δυνατότητα να τις μεταπωλήσουν σε υψηλότερες τιμές ή και να κρατούν «αδρανή» - ανεκμετάλλευτα αυτά τα εδάφη που είχαν στην κατοχή τους, μέχρι να αποκτήσουν «μεγαλύτερο (κερδοσκοπικό) ενδιαφέρον» από την δυνητική ανάπτυξη μιας περιοχής για παράδειγμα. Σκοπός της αδράνειας, ήταν φυσικά η αύξηση της αξίας τους μελλοντικά και απώτερος στόχος τους, το δυνητικά υψηλότερο ατομικό τους κέρδος, που απορρέει εκ των πραγμάτων από την απαίτηση υψηλότερου ενοικίου.

Μεγάλες εκτάσεις γης δόθηκαν επίσης ως επιχορηγήσεις σε στρατιωτικούς και ναύτες του Μεξικανικού πολέμου, που όμως τελικά κι αυτές κατέληξαν σε χέρια κερδοσκόπων. Πολλές από αυτές ιδιωτικοποιήθηκαν άμεσα, πριν καν φτάσουν να δοθούν προς δημόσια πώληση ή πέρασαν στα χέρια λίγων κερδοσκόπων, οι οποίοι με τη βοήθεια και τη συνδρομή των μεσιτών, εξαγόρασαν εκτάσεις στο χαμηλότερο κόστος που η κυβέρνηση όρισε για αυτά τα εδάφη ανά στρέμμα για τους στρατιωτικούς. Το θλιβερό είναι ότι εν τέλει κατάφεραν να «εξαγοράσουν» και φθηνότερα και περισσότερα στρέμματα εδαφών, από ότι κανονικά θα τους επιτρέπονταν.

Στη μείωση των διαθέσιμων δημοσίων εκτάσεων, συνετέλεσε και η πολιτική της κεντρικής κυβέρνησης προς τις Πολιτείες, στις οποίες δωρίστηκαν εκτάσεις με σκοπό την αξιοποίησή τους για κατασκευή δημοσίων κτηρίων, σχολείων, γεωργικών κολλεγίων ή και για αντιπλημμυρικά έργα σε περιοχές που παρουσιάστηκαν σχετικά προβλήματα.

Επιπρόσθετα, τεράστιες εκτάσεις δημοσίων γαιών δόθηκαν με σκοπό την κατασκευή σιδηροδρόμων. Μάλιστα ο George καυτηριάζει την λογική αυτών των παραχωρήσεων εδαφών καθώς και τον «παράδοξο» (για εκείνον) τρόπο με τον οποίο το κράτος ενήργησε. Όπως αναφέρεται και στο έργο του *Our Land and Land Policy*, φαινομενικά το κράτος έπραξε ως «σοφός ιδιώτης που επειδή κατέχει μια περιουσία που δεν μπορεί να πωληθεί, δίνει το μισό για να εξασφαλίσει βελτιώσεις που θα του επιτρέψουν να πουλήσει το άλλο μισό για όσο θα ζητούσε στην αρχή για το σύνολο» (George, 1871, σελ.25).

Η λογική αυτή του κράτους παρουσιάζεται ως φαινομενικά έξυπνη και αποδοτική, καθώς οι σιδηρόδρομοι θα δημιουργούσαν συνθήκες ανάπτυξης από τα εδάφη από τα οποία θα διέρχονταν, κάνοντας τις μεταφορές ανθρώπων και εμπορευμάτων πιο ευέλικτες,

ευνοώντας τις συνθήκες οικονομικής άνθισης στις παρακείμενες περιοχές αλλά και τους ίδιους τους κατοίκους, εφόσον η αξία της γης ανά στρέμμα από τις περιοχές αυτές θα αποκτούσαν πλέον μεγαλύτερη αξία.

Μάλιστα, αυτή η πολιτική ενθαρρύνθηκε από την κυβέρνηση και τους τοπικούς άρχοντες, με προτροπή προς τους κατοίκους αυτών των περιοχών να πωλήσουν τώρα «χαμηλά» μέρος των εκτάσεών τους, για να εξυπηρετηθεί η κατασκευή αυτών των υποδομών, κάνοντας «δώρο στον εαυτό τους» μια επένδυση για το μέλλον, καθώς οι υποδομές θα προσέδιδαν αργότερα υπεραξία στο άλλο μισό μέρος της γης που θα διατηρούσαν στην κατοχή τους.

Όμως εν τέλει, μια τέτοια λογική σύμφωνα με τον George θα κατέληγε να βλάπτει τα συμφέροντα των μελλοντικών εποίκων αυτών των περιοχών. Καθώς οι σιδηρόδρομοι θα δημιουργούσαν το κατάλληλο οικονομικό περιβάλλον για ανάπτυξη, εργασία και οικονομική άνθιση, η προσέλκυση περισσότερων ανθρώπων σε αυτές τις περιοχές θα ήταν αν όχι αναγκαία, τουλάχιστον αναμενόμενη. Αυτοί όμως οι νέοι και κυρίως περισσότεροι άποικοι θα πλήρωναν το τίμημα της ανάπτυξης αυτής. Ενώ οι ήδη – μικροί σε αριθμό – αρχικά εγκατεστημένοι θα είχαν κερδίσει, οι νέοι κάτοικοι – καθότι και περισσότεροι σε αριθμό - θα έπρεπε να αποκτήσουν εδάφη σε πολύ μεγαλύτερη αξία, αφού αυτή θα είχε εκτοξευθεί.

Πρόκειται για καθαρότατο παράδειγμα προμοταρίσματος της κερδοσκοπίας και της ανισότητας σε βάρος του συνόλου, υποκινούμενο από κυβερνητικές προτροπές μάλιστα. Μια τέτοια λογική καταλήγει να εκτρέφει την ανισότητα στην κοινότητα, καθώς για τους παλιούς κατοίκους αποφέρει κέρδη ενώ για τους νέους κατοίκους είναι επιζήμια. Επίσης, με βάση μια άλλη σκέψη του George, υπάρχει το ενδεχόμενο τελικά να επικρατεί και μια αντίστροφη λογική. Ότι δηλαδή η κατασκευή των σιδηροδρόμων να μην έγινε με σκοπό την επέκταση της ανάπτυξης σε μη ανεπτυγμένες περιοχές, αλλά να προέκυψε εξαιτίας αυτής και άρα να καταλήγει να εξυπηρετεί σκοπιμότητες και ιδιοτελή συμφέροντα των ιδιωτών που τις κατασκευάζουν. Σκεπτόμενοι μελλοντικά, οι κερδοσκόποι ορίζουν σχεδόν την επιλογή περιοχών που θα κατασκευαστούν, γιατί υποψιάζονται ή προβλέπουν ότι σε εκείνες τις περιοχές θα συγκεντρωθεί αργότερα περισσότερος πληθυσμός και δημιουργία μεγάλων κοινοτήτων και πόλεων.

Τέλος, στο έργο του *Our Land and Land Policy*, γίνεται και μια εκτεταμένη ανάλυση για τις νομοθετικές παρεμβάσεις του κράτους και τις πρακτικές ιδιωτών που

ευνόησαν την μονοπώληση της γης στην Πολιτεία της Καλιφόρνιας. Ωστόσο τα βασικότερα σημεία για τους σκοπούς μας έχουν ήδη αναλυθεί, και μια περαιτέρω αναφορά ή καταγραφή με λεπτομέρειες, δεν θα προσέθετε αξία στην ύλη της εργασίας μας.

Καθώς η τάση ιδιωτικοποίησης - μονοπώλησης της γης εξαπλώνονταν σε όλες τις Πολιτείες των ΗΠΑ με ραγδαίους ρυθμούς, ταυτόχρονα οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες οξύνονταν περαιτέρω, οδηγώντας μοιραία τον George, να μην αποφύγει τη συσχέτιση της ιδιοκτησίας στης γη με τα φαινόμενα φτώχειας.

3.3 Μονοποly: Από το παιχνίδι στην πραγματικότητα ή από την πραγματικότητα στο παιχνίδι;

Ένα από τα δημοφιλέστερα επιτραπέζια παιχνίδια της εποχής μας είναι η γνωστή «Μονοποly». Δημιουργός του παιχνιδιού ήταν μια νεαρή γυναίκα με το όνομα Elizabeth Magie, η οποία μύηθηκε στις ιδέες του Henry George από τον πατέρα της (Daley, 2019) και έφτιαξε το παιχνίδι σε μια προσπάθεια να μεταφέρει σε όλο τον κόσμο τα διδάγματα του «*Progress and Poverty*» και των άλλων έργων του George. Συνεργαζόμενη με φίλους στην κοινότητά της στο Brentwood, στο Maryland, η Magie δημιούργησε το «*The Landlord's Game*», που αποτελεί πρόδρομο της «Μονοποly» και αποτελεί μια «πρακτική επίδειξη του σημερινού συστήματος αρπαγής γης με όλα τα συνήθη αποτελέσματα και συνέπειές του» (Dodson, 2011). Με βάση λοιπόν το παιχνίδι μπορούμε να κατανοήσουμε τις επιπτώσεις και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η μονοπώληση της γης.

Οι παίκτες ξεκινούν το παιχνίδι ως ίσοι, χωρίς ιδιοκτησίες και με ελεύθερη προσβασιμότητα σε όλα τα οικόπεδα που υπάρχουν στο ταμπλό. Στην πορεία του παιχνιδιού οι παίκτες επιδιώκουν να αγοράσουν όσο περισσότερα οικόπεδα μπορούν καθώς εισπράττουν αμοιβή από ποιον παίκτη «σταθεί» στο οικόπεδο τους. Το ατομικό τους κέρδος λοιπόν τους παρακινεί σε όσο το δυνατόν περισσότερη συσσώρευση γης. Με την λογική του «όποιος προλάβει», και ευνοούμενοι από την τυχαία ρίψη του ζαριού, κάποιοι συγκυριακά ή στρατηγικά αποκτούν «γη» πολύ πριν από άλλους και ως κάτοχοι αυτής της ιδιοκτησίας, ελέγχουν την πρόσβαση στους υπόλοιπους και εισπράττουν γαιοπρόσοδο.

Αντικαθιστώντας τη λέξη «παίκτης» με τη λέξη «κερδοσκόπος» του George έχουμε την προφανή σύνδεση του παιχνιδιού με τη θεωρία του : «Ο κερδοσκόπος της γης μοιάζει σε έναν από τους πολλούς που οικειοποιείται πρώτος τις πηγές καθώς οι άλλοι (σ.σ οι επόμενοι έποικοι) φτάνουν και απαιτεί ένα τίμημα από τους συντρόφους του για το νερό που παρέχει η φύση χωρίς τιμή. Ο κερδοσκόπος είναι ένας αληθινός «σκύλος στη στάνη». Δεν θέλει να χρησιμοποιήσει ο ίδιος τη γη, αλλά αποκομίζει κέρδος με το να εμποδίζει άλλους ανθρώπους να τη χρησιμοποιούν» (George, 1871 σελ.81).

Βλέπουμε λοιπόν εδώ βασικές αρχές της θεωρίας του George να αποκρυπτογραφούνται. Η γη, στην αρχή ελεύθερη για όλους, όπως και στην Monopoly, δεν είναι ανεξάντλητη και η εξαγορά και κτήση της αρχίζει να δημιουργεί τεχνητή έλλειψη. Κανένας άλλος παίκτης δεν έχει πρόσβαση πλέον στα εξαγορασμένα οικοπέδα, και πρέπει να περιοριστούν σε όσα δεν έχουν ακόμα αγοραστεί. «Έτσι, η γη, όντας περιορισμένης ποσότητας, άφθαρτης φύσης και αμετάβλητης ζήτησης, είναι ένα πράγμα στο οποίο υπάρχουν περισσότερες δυνατότητες για κερδοσκοπία από οτιδήποτε άλλο» (George, 1871, σελ.81).

Πέραν αυτού, όσοι παίκτες αναγκάζονται – επειδή εκεί τους προώθησε το ζάρι- να περάσουν πάνω από ήδη εξαγορασμένα οικοπέδα, οφείλουν να πληρώσουν στον ιδιώτη «αποζημίωση» (ενοίκιο) που ορίζεται από το παιχνίδι, μόνο και μόνο για την παραμονή – χρήση του οικοπέδου. Διότι όπως αναφέρει ο George ο κερδοσκόπος «γνωρίζει ότι περισσότεροι άνθρωποι γνωρίζουν ότι πρέπει, και πρέπει, να κατέχουν γη, και αυτός κατακτά τη γη που θέλουν να χρησιμοποιήσουν, προκειμένου να τους αναγκάσει να τον πληρώσουν ένα τίμημα»(George, 1871, σελ.82).

Μάλιστα οι παίκτες για να αυξήσουν ακόμη περισσότερο την αξία των οικοπέδων που κατέχουν και έτσι το ενοίκιο και το ατομικό τους κέρδος, μπορούν να «επενδύσουν» είτε χτίζοντας στα οικοπέδα τους κατοικίες και εργοστάσια (βελτιώσεις), είτε εγκαθιστώντας βασικές υποδομές όπως πχ. σιδηροδρόμους ή ενεργειακές υποδομές. «Όπου επιτρέπεται η κερδοσκοπία στη γη – και ακόμα περισσότερο, όπου ενθαρρύνεται, όπως συμβαίνει με εμάς – η προοπτική της [αύξησης της] αξίας της γης (το κίνητρο για κερδοσκοπία), ασκεί πολύ μεγάλη επίδραση στην παρούσα αξία της, και η αξία της γης δεν καθορίζεται από τα πλεονεκτήματα έναντι άλλης φτωχότερης γης σε χρήση, αλλά από τις δυνατότητες για μελλοντική όσο και πραγματική χρήση, της ίδιας γη που προσφέρει ο ιδιοκτήτης»[...] (George, 1871, σελ.82). «Όλοι οι γύρω κάτοχοι μετρούν την αξία και

εκτιμών την τιμή της γης τους. Μια άνοδος ενθαρρύνει την άλλη άνοδο, και η πορεία των τιμών είναι συνεχώς ανοδική, εφόσον υπάρχει προσδοκία μελλοντικής ζήτησης». (George, 1871, σελ.83).

Και εδώ βλέπουμε χαρακτηριστικότερα όσα ο George έχει καταγράψει στο Our Land and Land Policy. Ότι ορισμένοι κερδοσκόποι αγοράζουν γη έχοντας στο μυαλό τους την «προσδοκία του πλεονεκτήματος .... θα εγκατασταθούν στη νέα χώρα που ανοίγει ο δρόμος, όχι επειδή η εργασία τους θα τους αποφέρει μεγαλύτερα εισοδήματα από ότι σε άλλα μέρη στα οποία μπορούν να πάνε, αλλά επειδή μπορούν να βρουν κατάλληλες τοποθεσίες ή περισσότερη διάθεση γη, την οποία ο πληθυσμός στη συνέχεια θα κάνει πολύτιμη. Δηλαδή, το κέρδος που περιμένουν δεν είναι από την αυξημένη παραγωγικότητα της δικής τους εργασίας, αλλά από την οικειοποίηση μέρους της παραγωγής άλλων ανθρώπων» (George, 1871 σελ.27).

Οι παίκτες – κερδοσκόποι, «σπεύδουν» να αποκτήσουν γη πριν από άλλους με σκοπό τη μελλοντική εκμετάλλευση αυτών των εδαφών από τον «πληθυσμό που έρχεται», δηλαδή τους άλλους παίκτες που δεν έχουν προλάβει να αποκτήσουν εκτάσεις και τους αποκλείεται η πρόσβαση στις ήδη εξαγορασμένες, όπως ακριβώς συμβαίνει και στη Monopoly. Αν θέλαμε να κάνουμε έναν παραλληλισμό με την πραγματική ζωή, οι παίκτες που ακολουθούν είναι, είτε όσοι δεν έχουν γεννηθεί ακόμα, είτε όσοι δεν έχουν μετοικήσει ακόμα. «Οι τιμές της γης στις Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα δεν δικαιολογούνται από τον σημερινό πληθυσμό μας, αλλά υποστηρίζονται από εικασίες που βασίζονται στις προβλέψεις για τον μεγαλύτερο πληθυσμό που αναμένεται». (George, 1871 σελ.83).

Στο παιχνίδι, δεν υπάρχει καμία απαγόρευση ή περιορισμός στον αριθμό των οικοπέδων που μπορεί κάποιος να αποκτήσει. Μπορεί κάποιος να τα συγκεντρώσει όλα. Και αυτό ουσιαστικά είναι και ο στόχος. Η μέγιστη συσσώρευση. Ενώ οι παίκτες ξεκινούν με τον ίδιο αριθμό χρημάτων (κεφαλαίου), μπορούν να διαχειριστούν αυτά τα χρήματα όπως επιθυμούν, εξαγοράζοντας οικόπεδα στο παιχνίδι και επενδύοντας σε αυτά. Οι απαιτήσεις τους σε πληρωμές για αποζημίωση από τους μη κατέχοντες, θα τους δίνει συνέχεια χρήματα για απόκτηση περισσότερων οικοπέδων στο παιχνίδι. Όπως μας έχει αναφέρει και ο George, το ίδιο συνέβαινε και στις ΗΠΑ, όπου η «αυξανόμενη ελευθερία προς τον έποικο συνοδεύτηκε από μια ακόμη πιο γρήγορα αυξανόμενη ελευθερία προς τους κερδοσκόπους και τις εταιρείες, και από τότε που [η γη] ιδιωτικοποιήθηκε και ψηφίστηκε

νόμοι για τα σπίτια, η μονοπώληση της γης συνεχίστηκε με πιο ταχείς ρυθμούς από ποτέ» (George, 1871, σελ.13).

Οι τίτλοι ιδιοκτησίας έχουν μια αρχική τιμή στο ταμπλό, αλλά η «ελευθερία της αγοράς» επιτρέπει στους νέους ιδιοκτήτες να τα μεταπωλήσουν, στην τιμή που εκείνοι επιθυμούν, που είναι πολύ μεγαλύτερη από την αρχική αξία αγοράς. Οι πρώτοι αγοραστές αποκτούν τη γη φθηνά και μετέπειτα μπορούν να την πωλούν ακριβότερα ή περιμένουν την κατάλληλη στιγμή για να την μεταπωλήσουν ή να την εκμεταλλευτούν. Ακόμη κι αν δεν γίνουν βελτιώσεις, πχ. με την εικονική οικοδόμηση σπιτιών, και μόνο η κατοχή των οικοπέδων αποφέρει κέρδος από την αποζημίωση για παραμονή σε αυτά. *«Ο κερδοσκόπος μπορεί να περιμένει. Η γη του θα είναι ακόμα εκεί, τόσο καλά όσο ποτέ»* (George, 1871 σελ.81).

Τελικά οι ιδιοκτήτες καταλήγουν απόλυτα κυρίαρχοι εφόσον αποκτήσουν πρώτοι οικόπεδα στο παιχνίδι. Αυτοί που απέκτησαν τίτλους πρώτοι, έχουν το πλεονέκτημα της κατοχής και της βελτίωσης της σε μεταγενέστερο στάδιο, προς όφελος των ίδιων, ρυθμίζοντας στην πραγματική ζωή ακόμη και τους κανόνες της οικονομίας και της εργασίας. Η κοινωνική βλάβη φαίνεται από τις επιπτώσεις στους μισθούς, στην εργασία και στην οικονομία εξαιτίας της αχαλίνωτης υπερσυγκέντρωσης εδαφών στα χέρια λίγων ιδιοκτητών. Και βέβαια όλα αυτά συνοδεύονται και αποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία για τον George μαζί με τα φαινόμενα εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης και της φτώχειας που επικρατεί στην κοινωνία. Έτσι παρά την «ευημερία των αριθμών», δεν προκύπτει ευημερία των ανθρώπων.

3.4. Γαιοκτήμονες και Εργαζόμενοι, Ενοίκιο και Μισθός.

Όπως έχουμε ήδη υπογραμμίσει στα προηγούμενα, η γη είναι αναγκαία και απαραίτητη για την εκτέλεση της ανθρώπινης εργασίας και την παραγωγική δραστηριότητα της κοινότητας, είτε από χωροταξική οπτική, εκεί δηλαδή όπου θα δραστηριοποιηθεί η ανθρώπινη παραγωγή, είτε σαν φυσικός πάροχος πρώτων υλών και εκμεταλλεύσιμων δυνατοτήτων. Ο άνθρωπος θα αντλήσει ότι χρειάζεται για να παράγει μέσω της εργασίας του ώστε να εξασφαλίσει την επιβίωση του. Η επιβίωση αυτή δεν στοχεύει μόνο στην ικανοποίηση των βασικών αναγκών του, αλλά και στην ανάπτυξη της κοινωνίας και του ανθρώπινου είδους. Αυτό φυσικά προκύπτει όχι μόνο από την κάρπωση

των αγαθών της γης, αλλά και από την εξασφάλιση μισθού που προκύπτει από την ατομική του εργασία.

Ο George ήταν πεπεισμένος ότι η συγκεντρωμένη ιδιοκτησία γης επέτρεπε στους κατόχους της να ιδιοποιούνται και μερίδιο των αμοιβών που αφορούν την εργασία (Bryson, 2011). Αυτή η «ληστεία της εργασίας» υποβιβάζει την αξία της εργασίας και την δύναμη του εργάτη. Μειώνει την παραγωγή, περιορίζει την οικονομία και παράγει περιττή φτώχεια και τεράστιες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες. Στα έργα του George βρίσκουμε πλήθος αναφορών με έμφαση σε αυτή την κοινωνική διάσταση.

Να ξεκαθαρίσουμε πρώτα από όλα, ότι μια αύξηση του εργατικού δυναμικού δεν οδηγεί απαραίτητα σε συμπίεση των μισθών για τον George. Ο συλλογισμός του έγκειται στο ότι, κάθε άνθρωπος λαμβάνει μισθό για κάθε εργασία που παρέχει για να παράγει πλούτο. Επομένως, ο μισθός είναι δημιούργημα του εργάτη, εφόσον αυτός παράγει πλούτο. Άρα κάθε εργάτης, με την εργασία του, μπορεί να εξασφαλίζει τον δικό του μισθό. Η μισθολογική αποζημίωση εξαρτάται από την εκτέλεση εργασίας και αμείβεται με βάση την απόδοση σύμφωνα με τον George. Έτσι, περισσότεροι εργαζόμενοι παράγουν μεγαλύτερο αποτέλεσμα και άρα μεγαλύτερους μισθούς. Ωστόσο η εργασία και η παραγωγικότητα της έχουν ως βάση τη γη. Όταν η γη είναι περιορισμένη, περιορίζεται η παραγωγικότητα και η εργασία. Έτσι, *«... η αιτία της φτώχειας δεν είναι η έλλειψη κεφαλαίου. Ούτε είναι ο περιορισμός της φύσης. Εν ολίγοις, δεν βρίσκεται σε νόμους που διέπουν την παραγωγή πλούτου. Επομένως, πρέπει να εξετάσουμε τους νόμους που διέπουν τη διανομή του»* (George, 1879, σελ.83).

Προκύπτει λοιπόν ότι για τον George η μισθολογική συμπίεση οφείλεται ουσιαστικά στον παράγοντα «γη» και τη διανομή της αξίας της. Αν ο κάθε άνθρωπος μπορούσε να εργαστεί όσο θέλει, σε όποιο κομμάτι γης θέλει, ο μισθός του θα έπρεπε να αυξάνεται όσο περισσότερο παράγει. Και αν περισσότεροι άνθρωποι εργάζονταν, η παραγωγική απόδοση θα πολλαπλασιάζονταν, άρα και η αποζημίωσή τους. Επομένως ή αύξηση των εργατικών χεριών δεν σχετίζεται με τη συμπίεση μισθών. Το αίτιο είναι η γη, ή ακόμα καλύτερα, ο περιορισμός της πρόσβασης στη γη, αφού μόνο τότε περιορίζεται και η εργασία. Και ο περιορισμός της πρόσβασης στη γη προκύπτει - όπως έχουμε πει - από το καθεστώς ιδιωτικοποίησης και συγκέντρωσης στα χέρια των λίγων.

Όπως ήδη έχει επισημανθεί, την ιδιωτική ιδιοκτησία γης συνοδεύεται από απαίτηση αποζημίωση προς τον άνθρωπο που κατέχει τον τίτλο. Η αποζημίωση αυτή

προκύπτει επειδή ο ιδιοκτήτης της γης, επιτρέπει ως αντάλλαγμα την πρόσβαση για εκμετάλλευση της. Από την κατοχή γης και μόνο εξασφαλίζει το ενοίκιο. Χωρίς μόχθο, χωρίς εργασία, χωρίς ατομική συνεισφορά στην παραγωγική διαδικασία. Απλώς παραχωρεί μετ' αμοιβής την ιδιοκτησία του για να εργαστούν άλλοι και αμείβεται για αυτό με τη μορφή ενοικίου.

Ο George θεωρεί πως το ύψος της γαιοπροσόδου, το μέγεθος δηλαδή της αποζημίωσης για τους ιδιοκτήτες, καθορίζεται από τον «ελεύθερο ανταγωνισμό» και ποικίλει ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της γης και ανάλογα με το χρόνο. Ο σπουδαιότερος όμως παράγοντας είναι η απόδοση που μπορεί να εξασφαλίσει η γη στην παραγωγική διαδικασία. Έτσι όπου η γη μπορεί να είναι αποδοτικότερη, τόσο υψηλότερες θα είναι οι απαιτήσεις των ιδιοκτητών. Όμως οι ιδιοκτήτες πάντοτε θα επιδιώκουν να κερδίζουν τα βέλτιστα από την παραγωγική διαδικασία. *«Με άλλα λόγια, οι ιδιοκτήτες πιο παραγωγικής γης είναι σε θέση να αρπάζουν, με ενοίκιο, οτιδήποτε υπερβαίνει αυτό που μπορεί να αποκτήσει η εργασία και το κεφάλαιο από τη λιγότερο παραγωγική (σε χρήση) γη»* (George, 1879, σελ.92).

Ενώ όμως ο ελεύθερος ανταγωνισμός λειτουργεί θετικά αυξάνοντας την αποζημίωση για την κατοχή γης (ενοίκιο - γαιοπρόσοδος), η ιδιωτικοποίηση και συγκέντρωση της γης με την αύξηση του ενοικίου επηρεάζουν αρνητικά την αποζημίωση για την εργασία (μισθό). Εδώ είναι και το καίριο σημείο, για να κατανοήσουμε πως η ιδιοκτησία στη γη επηρεάζει αρνητικά την κοινωνική ευημερία δια μέσου των μισθών. Είναι σαφές πως οι άνθρωποι εργάζονται για να αμείβονται και έτσι εξασφαλίζουν την επιβίωση τους. Όμως το πόσο αξιοπρεπής θα είναι αυτή η διαβίωση, το αν θα υπάρχει ποιότητα ζωής στην καθημερινότητά τους, εξαρτάται από το ύψος των μισθών τους. Εάν όμως αυτό το ύψος δεν εξαρτάται από την παραγωγικότητα της εργασίας τους και την απόδοσή τους, αλλά από την ιδιοκτησία της γης στην οποία εφαρμόζεται η εργασία τους, τότε αντιλαμβανόμαστε πως η περιφραξη της γης, η ιδιωτικοποίηση και η συγκέντρωση της είναι σημαντικός παράγοντας – αρνητικός για τον George – για την εξασφάλιση αξιοπρεπών μισθών. Η τουλάχιστον μισθών ανάλογων με την παραγωγικότητα των εργατών. Γιατί εν τέλει, ο ιδιοκτήτης και οι απαιτήσεις του για ατομική αποζημίωση (ενοίκιο), μπορούν καθορίζουν το ύψος των μισθών για την εργασία των ανθρώπων. Για να το πούμε πιο απλά: όπου η γη μονοπωλείται, οι μισθοί θα εξαρτώνται από τις ορέξεις των ιδιοκτητών και όχι από την ουσία, που είναι η εργασία, η επένδυση κεφαλαίου και η απόδοση.

Ο πλούτος μοιράζεται μεταξύ γαιοπροσόδου, μισθών και αποδόσεων (κεφαλαίου). Οι μισθοί και οι αποδόσεις δεν εξαρτώνται από το τι παράγουν η εργασία και το κεφάλαιο — εξαρτώνται από το τι απομένει μετά την απόδοση της γαιοπροσόδου. Ανεξάρτητα από το πόσο που θα μπορούσαν πραγματικά να παράγουν, λαμβάνουν μόνο ό,τι μπορούσαν να πάρουν σε γη διαθέσιμη χωρίς τη γαιοπρόσοδο — στη λιγότερο παραγωγική γη. Οι γαιοκτήμονες παίρνουν όλα τα άλλα. Ως εκ τούτου, όσο κι αν αυξάνεται η παραγωγική δύναμη, ούτε οι μισθοί ούτε οι κεφαλαιακές αποδόσεις μπορούν να αυξηθούν εάν η αύξηση της γαιοπροσόδου συμβαδίζει με αυτήν.» (George, 1879, σελ.93).

Έτσι γίνεται εύλογο και γιατί ο George θεωρεί ότι δεν αποδίδεται περισσότερη αποζημίωση/υψηλότερος μισθός για περισσότερη απόδοση/μεγαλύτερη εργασία. «Η αύξηση της γαιοπροσόδου είναι το κλειδί που εξηγεί γιατί οι μισθοί και οι κεφαλαιακές αποδόσεις αποτυγχάνουν να αυξηθούν ενώ υπάρχει μεγαλύτερη παραγωγικότητα [...] Ο πλούτος που παράγεται χωρίζεται σε δύο μέρη από αυτό που μπορεί να ονομαστεί γραμμή γαιοπροσόδου-ενοικίου — δηλαδή από την απόδοση που θα μπορούσαν να αποκτήσουν η εργασία και το κεφάλαιο από τις φυσικές ευκαιρίες που διατίθενται αν δεν υπήρχε ενοίκιο. Οι μισθοί και οι αποδόσεις πληρώνονται κάτω από αυτή τη γραμμή. Όλα τα παραπάνω γίνονται γαιοπρόσοδος. (George, 1879, σελ.93). Έτσι, όπου οι αξίες της γης είναι χαμηλές, οι μισθοί και οι αποδόσεις είναι υψηλοί — ακόμα κι αν παράγεται σχετικά μικρός πλούτος. Το βλέπουμε αυτό σε νέες χώρες. Σε παλαιότερες χώρες, μπορεί να παραχθεί μεγαλύτερο ποσό πλούτου. Ωστόσο, όπου η αξία της γης είναι υψηλή, οι μισθοί και οι αποδόσεις είναι χαμηλές. Η παραγωγική δύναμη αυξάνεται σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες — αλλά οι μισθοί και οι αποδόσεις δεν ακολουθούν. Αντίθετα, ελέγχονται από το πώς διαμορφώνεται η γαιοπρόσοδος - ενοίκιο. Οι μισθοί και οι αποδόσεις μπορούν να αυξηθούν μόνο όταν οι αξίες της γης δεν αυξάνονται τόσο γρήγορα όσο η παραγωγικότητα.» (George, 1879, σελ.94).

Έτσι λοιπόν η μονοπώληση της γης συρρικνώνει τις απολαβές των εργαζομένων διότι «όπου η γη είναι ελεύθερη και η εργασία λειτουργεί χωρίς κεφάλαιο, ολόκληρη η παραγωγή θα πηγαίνει στην εργασία ως μισθός. Όπου η γη είναι ελεύθερη και η εργασία υποβοηθείται από το κεφάλαιο, οι μισθοί θα αποτελούνται από το σύνολο του προϊόντος μείον ότι είναι απαραίτητο για να προκληθεί η αποθήκευση της εργασίας ως κεφάλαιο. Όπου η γη υπόκειται σε ιδιοκτησία και προκύπτει γαιοπρόσοδος, οι μισθοί θα καθορίζονται από το τι θα μπορούσε να εξασφαλίσει η εργασία από τις υψηλότερες φυσικές ευκαιρίες που της

ανοίγονται χωρίς να πληρώνει για γαιοπρόσοδο (δηλαδή, το περιθώριο παραγωγής (George, 1879, σελ.116).

Οι περιφράξεις και η ιδιοκτησία στη γη, επηρεάζουν και την αυτοαπασχόληση, γιατί η ιδιωτικοποίηση και η συγκέντρωση ουσιαστικά περιορίζουν το δικαίωμα κάποιου να είναι αυτοαπασχολούμενος. Όπως εξηγεί ο George, ο νόμος του ελεύθερου ανταγωνισμού επηρεάζει το ζήτημα των μισθών. Εάν η γη μονοπωλείται δεν υπάρχει δυνατότητα απασχόλησης αλλά και αυτοαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού. Η παραγωγική δραστηριότητα περιορίζεται σε γη που είναι ιδιοκτησία άλλων. Έτσι η δυνατότητα για εργασία περιορίζεται αντιστοίχως. Προφανώς λοιπόν οι εργάτες που επιθυμούν να εργαστούν θα υπόκεινται σε ανταγωνισμό με άλλους εργάτες που επίσης επιθυμούν να εργαστούν. Μειωμένη δυνατότητα στην αγορά εργασίας, ουσιαστικά σημαίνει μειωμένους μισθούς. Άρα θα προκληθεί μείωση των μισθών εξαιτίας του ανταγωνισμού μεταξύ εργατών. *«Όπου όλες οι φυσικές ευκαιρίες μονοπωλούνται, οι μισθοί μπορεί να αναγκαστούν από τον ανταγωνισμό μεταξύ των εργατών στο ελάχιστο στο οποίο θα συναινέσουν στην παραγωγή.»* (George, 1879, σελ.116).

Αυτό αποδεικνύεται και από μια αντίστροφη λογική, που προκύπτει από τις περιοχές που δεν έχει μονοπωληθεί η γη. Εκεί οι μισθοί είναι υψηλότεροι. Γιατί εκεί είναι σε ζήτηση οι εργάτες και όχι η εργασία. *«Οι μισθοί είναι υψηλότεροι στις νέες χώρες παρά στις παλιές. Η διαφορά δεν οφείλεται στη φύση, αλλά στο γεγονός ότι η γη είναι φθηνότερη. Κατά συνέπεια, μικρότερο ποσοστό λαμβάνεται ως γαιοπρόσοδος. Οι μισθοί δεν καθορίζονται από τη συνολική παραγωγή, αλλά από την καθαρή παραγωγή — αφού έχει αφαιρεθεί η γαιοπρόσοδος..»* (George, 1879, σελ.124).

Όπου η πρόσβαση στην γη, δεν είναι εξαρτώμενη από ατομική ιδιοκτησία και δεν υπόκειται σε αυστηρούς περιορισμούς, σημαίνει αυτόματα άρση των εμποδίων στην πρόσβαση για εργασία και αυτοαπασχόληση. Δημιουργείται ένα περιβάλλον που παρέχει εναλλακτικές, μιας και εξασφαλίζεται το περιθώριο κάποιος να επιλέξει να εργαστεί για τον εαυτό του ή για κάποιον άλλον, με βάση το μισθό που θα λαμβάνει σε κάθε περίπτωση. Επίσης ο μισθός που θα λαμβάνει δεν θα είναι αποτέλεσμα εξαναγκασμού, με την έννοια του «ή λίγο ή καθόλου» μισθό. *«Κανείς δεν θα εργαστεί για κάποιον άλλο για λιγότερο από αυτό που μπορεί να κερδίσει μέσω της αυτοαπασχόλησης ...* (George, 1879, σελ.111) *Μόνο όταν η γη μονοπωλείται, και αυτές οι φυσικές ευκαιρίες αποκλείονται, οι*

εργάτες αναγκάζονται να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για δουλειά.» (George, 1879, σελ.117).

Την φτωχοποίηση της κοινωνίας μέσω της συμπίεσης των μισθών, που προκαλείται από τους κάθε είδους γαιοκτήμονες, μας την αναλύει και στο έργο του *The Crime of Poverty*, 1885, όπου επαναλαμβάνει ότι ο περιορισμός της γης, περιορίζει την δυνατότητα εργασίας χωροταξικά, εξαναγκάζοντας πολλούς εργάτες να ανταγωνίζονται για εργασία συμπιέζοντας τις αμοιβές. *«Τώρα γιατί οι άνδρες πρέπει να εργάζονται με τόσο χαμηλούς μισθούς; Γιατί αν απαιτούσαν υψηλότερους μισθούς, υπάρχουν πολλοί άνεργοι έτοιμοι να μπουν στη θέση τους. Αυτή η μάζα ανέργων είναι που αναγκάζει αυτόν τον σκληρό ανταγωνισμό που μειώνει τους μισθούς στο σημείο της στυγνής επιβίωσης. Γιατί υπάρχουν άνδρες που δεν μπορούν να βρουν δουλειά; [...] Εάν οι άνδρες δεν μπορούν να βρουν εργοδότη, γιατί δεν μπορούν να απασχοληθούν μόνοι τους; Απλώς επειδή είναι αποκλεισμένοι από το στοιχείο στο οποίο μπορεί να ασκηθεί μόνο η ανθρώπινη εργασία. Οι άνδρες αναγκάζονται να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τους μισθούς ενός εργοδότη, επειδή τους έχουν κλέψει τις φυσικές ευκαιρίες να απασχοληθούν.» (George, 1885, σελ. 204)*

Τέλος ο George, εξηγεί πως η χρήση του όρου «μισθός» στο παραπάνω εννοιολογικό σχήμα δεν είναι μια απόλυτη έννοια αλλά σχετική και αναλογική. Υποστηρίζοντας ότι τα ενοίκια των ιδιοκτητών συρρικνώνουν τις μισθολογικές απολαβές των εργαζομένων, αυτό δεν σημαίνει εκ των πραγμάτων ότι *«η ποσότητα του πλούτου που λαμβάνουν οι εργάτες ως μισθό είναι απαραίτητα μικρότερη. Εννοώ ότι η αναλογία που έχει σε ολόκληρη την παραγωγή είναι μικρότερη. Η αναλογία μπορεί να μειωθεί ενώ η ποσότητα παραμένει ίδια ή ακόμη και να αυξάνεται» (George, 1879, σελ. 118-119).*

Θα μπορούσε δηλαδή η τεχνολογία να επιτρέπει μεγαλύτερες αποδόσεις στην παραγωγή, που κανονικά θα δικαιολογούσε και την αντίστοιχη αύξηση των μισθών. Αυτό όμως δεν συμβαίνει πραγματικά, γιατί οι ιδιοκτήτες γης, εφόσον αυξάνονται οι αποδόσεις της παραγωγής στα εδάφη υπό την κτήση τους, θα διεκδικούν και θα απαιτούν μεγαλύτερο ενοίκιο για την αποζημίωση τους και την ίδια στιγμή οι μισθοί δεν θα ακολουθούν την ίδια πορεία. Άρα θα κερδίζουν περισσότερο οι ιδιοκτήτες για τη γη που αποδίδει περισσότερη παραγωγή και η περισσότερη παραγωγή, που προκύπτει και από τη συμμετοχή των εργατών, δεν θα αποδίδει υψηλότερους μισθούς στους ίδιους τους εργάτες.

Συμπερασματικά λοιπόν κατανοούμε πως η ιδιοκτησία και η μονοπώληση της γης με βάση τον George λειτουργεί αρνητικά για τους εργαζόμενους αλλά και γενικά για την κοινωνία, γιατί οι εργαζόμενοι είναι μέλη μιας κοινότητας και όχι απομονωμένα άτομα.

Εν προκειμένω, η περιφραξη της γης αναγκάζει το εργατικό δυναμικό να υποκύπτει στις συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού που θέτουν οι ιδιοκτήτες και όχι η πραγματική τους θέληση για εργασία. Η γη όπως έχουμε αναφέρει είναι το σημείο αναφοράς την παραγωγική διαδικασία. Αν η πρόσβαση στη γη, λόγω της μονοπώλησής της, δεν τους αφήνει ως εναλλακτική την αυτοαπασχόληση ή περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης, τότε οι ίδιοι θα είναι αναγκασμένοι να εργάζονται με μισθούς που δεν θα ανταποκρίνονται στην εργασιακή τους απόδοση και απασχόληση, αλλά θα τους διανέμεται αυτό που περισσεύει από τις απαιτήσεις των ιδιοκτητών για την γη που παραχωρούν και ενοικιάζουν. Δεν είναι μια απλή επίθεση στους μισθούς. Είναι καθαρός εκβιασμός στους όρους εργασίας και επίθεση στην εργατική τάξη και ουσιαστικά στην βάση της κοινωνίας.

3.5. Πλούτος και κοινωνικές ανισότητες.

Όπως έχουμε δει, η βάση της οικονομίας για την παραγωγή πλούτου στηρίζεται στη γη και την δραστηριότητα των εργαζομένων πάνω σε αυτή. Τα δύο «συστατικά» αυτά - πρόσβαση στη γη και εργαζόμενοι - δεν μπορούν να εκλείπουν από το «μείγμα» της παραγωγικής διαδικασίας και είναι άκρως απαραίτητα για την παραγωγή πλούτου. Ουσιαστικά δεν υπάρχει άλλος τρόπος για την παραγωγή πλούτου, σε σημείο που η σχέση τους είναι αλληλοεξαρτώμενη. Η γη χρειάζεται εργασία και η εργασία χρειάζεται τη γη.

Το οξύμωρο που πραγματεύεται ο George είναι ότι, ενώ μια οικονομία μπορεί να βρίσκεται σε άνθιση, η παραγωγική διαδικασία να λειτουργεί αποτελεσματικά σαν «καλοκουρδισμένη μηχανή» και ο παραγόμενος πλούτος να είναι περισσότερος του αναμενόμενου, αυτός ο πλούτος τελικά να μην κατανέμεται ομοιόμορφα. Σαν ένα «αόρατο» χέρι να «εξαφανίζει» αυτόν τον πλούτο και η εργατική τάξη – που αποτελεί τη βάση της παραγωγής - να μένει στάσιμη οικονομικά σε συνθήκες φτώχειας. Όπως μας εξηγεί ο George, *«η κατάσταση αυτή δεν αποτελεί μυστήριο, και αυτά τα φαινόμενα σε ολόκληρο τον κόσμο μπορούν πλέον να εξηγηθούν. Η ιδιοκτησία στη γη, κάνει τους μισθούς να φθίνουν στο ελάχιστο, ... διότι ενώ αυξάνεται η παραγωγική ισχύς, η γαιοπρόσοδος τείνει*

να αυξάνεται ακόμη περισσότερο — μειώνοντας συνεχώς τους μισθούς. (George, 1879 σελ. 155)

Η σχέση ιδιωτικής γης και μισθών, έχει εξηγηθεί και στα προηγούμενα. Στο σημείο όμως αυτό πρέπει να σταθούμε και να σημειώσουμε, ότι ο μισθός για έναν εργαζόμενο δεν αποτελεί μόνο αποζημίωση για την εργασία που παρέχει. Αποτελεί και ένα είδος καταναλωτικής δύναμης για το σύνολο της εργατική τάξης που αποτελεί και το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας. Ενώ λοιπόν μπορεί να υπάρχει αύξηση του παραγόμενου πλούτου, η εργατική τάξη δεν έχει όφελος, παρότι συμβάλλει με τον σημαντικότερο τρόπο σε αυτή την διαδικασία. Αυτό το επιπλέον κέρδος λοιπόν, αντί να κατανέμεται αναλογικά και στους εργάτες, οικειοποιείται από τους γαιοκτήμονες. Ο George αναφέρει: Η τεχνολογική πρόοδος θεωρητικά μας επιτρέπει «...να εξαλείψουμε τη φτώχεια. Αλλά οι εργαζόμενοι δεν μπορούν να καρπωθούν αυτά τα οφέλη επειδή τους τα υποκλέπτουν. Η γη είναι απαραίτητη για την εργασία. Όταν έχει περιοριστεί σε ιδιωτική ιδιοκτησία, η αυξημένη παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνει μόνο το ενοίκιο. Έτσι, όλα τα πλεονεκτήματα της προόδου πηγαίνουν σε αυτούς που έχουν γη. Οι μισθοί δεν αυξάνονται — οι μισθοί δεν μπορούν να αυξηθούν. Όσο περισσότερη εργασία παράγει [ο εργάτης], τόσο περισσότερο πρέπει να πληρώσει για την ευκαιρία να φτιάξει οτιδήποτε.» (George, 1879 σελ. 155)

Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό βλέπουμε ότι ο εργαζόμενος καταλήγει υποχείριο της τεχνολογικής προόδου που προάγει την παραγωγική διαδικασία. Γιατί, ακόμα κι αν ο πλούτος αυξηθεί, ο εργάτης δεν έχει κανένα όφελος. Η εργασία αποκτά σχεδόν τη μορφή «σύγχρονης δουλείας» κατ' ουσία. Η συγκέντρωση της ιδιοκτησίας της γης και η αύξηση των απαιτήσεων των γαιοκτημόνων για περισσότερο ενοίκιο πάνω από αυτό που δικαιολογεί η αύξηση της παραγωγής, όχι μόνο αποστερεί τους εργαζόμενους από τα οφέλη που τους αναλογούν αλλά τους αναγκάζει να εργάζονται με μειωμένους μισθούς. «Ο εργάτης κλέβεται από όλα τα οφέλη της αυξημένης παραγωγικής δύναμης.» (George, 1879 σελ. 156). [...]*Όλο το πλεονέκτημα πηγαίνει στον γαιοκτήμονα. Τίποτα στον ακτήμονα εργάτη, γιατί η ιδιοκτησία της γης δίνει στον πρώτο την εξουσία να πάρει όλο το κέρδος από την εργασία που ο δεύτερος παράγει, εκτός βέβαια από τα ελάχιστα που αρκούν για να κρατήσουν τον άνθρωπο σε κατάσταση για να εργαστεί, και οτιδήποτε περισσότερο του δίνεται αποτελεί φιλανθρωπία. Και έτσι η αύξηση της παραγωγικής δύναμης είναι μεγαλύτερος πλούτος για τον γαιοκτήμονα, περισσότερη λαμπρότητα στα σαλόνια του, περισσότερα άλογα στους δικούς του στάβλους».* (George, 1871, σελ. 121-122)

Φαίνεται ότι για τον George ακόμα και οι κάθε είδους βελτιώσεις, που συνεισφέρουν θετικά στην παραγωγική δραστηριότητα, αποδεικνύονται επιζήμιες για τους εργαζόμενους. Ο Adam Smith, στο έργο του «Έρευνα για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών» (1776), υποστηρίζει ότι η διαίρεση της εργασίας οδηγεί στην ραγδαία αύξηση της παραγωγικότητας, που με την σειρά της οδηγεί σε μεγέθυνση της οικονομίας. Ο George από την άλλη, αντί να στέκεται στην «λάμψη» της οικονομικής μεγέθυνσης, εστιάζει στις δυσμενείς επιπτώσεις της διαίρεσης της εργασίας για τους εργάτες. Οι βελτιώσεις της παραγωγικής διαδικασίας, οδηγούν σύμφωνα με τον George σε «*περαιτέρω καταμερισμό της εργασίας*» και ουσιαστικά δημιουργούν μια σχέση εξάρτησης του εργαζόμενου από το κεφάλαιο. Αυτό λειτουργεί αρνητικά ως προς την αυτο-απασχόληση και αυτονόμηση του εργάτη, γιατί τον εμποδίζει να έχει συνολική γνώση για την παραγωγική δραστηριότητα, αφού εξειδικεύεται να εργάζεται σε ένα μόνο κομμάτι της και εν τέλει καταλήγει «δέσμιος» στο να γνωρίζει να κάνει μόνον αυτό. *«Η αποτελεσματικότητα ολόκληρου του σώματος των εργατών αυξάνεται, αλλά σε βάρος της ανεξαρτησίας τους. Οι μεμονωμένοι εργαζόμενοι γνωρίζουν μόνο ένα μικρό μέρος των διαδικασιών που απαιτούνται για την παροχή ακόμη και των πιο κοινών αγαθών».* (George, 1879 σελ. 156)

Ουσιαστικά, παρέχονται στην εργατική τάξη δυνατότητες να χρησιμοποιεί καλύτερες μεθόδους και μέσα, για να συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγικής διαδικασίας, όμως αυτά τα μέσα και εργαλεία δεν πρόκειται ποτέ να γίνουν απόκτημα ανεξάρτητων μεμονωμένων εργαζόμενων. Θα τα κατέχει πάντοτε ο κεφαλαιούχος, που ο στόχος του είναι η παραγωγή περισσότερου πλούτου (George, 1883). Στο πλαίσιο αυτό ο εργαζόμενος μετατρέπεται σε αναλώσιμο κρίκο στη γραμμή παραγωγής. Η εργατική τάξη τελικά χάνει την δύναμή της με ότι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για τις συνθήκες εργασίας, αποζημίωσης αλλά και πιθανές διεκδικήσεις. *«Οι σύγχρονοι εργαζόμενοι είναι απλοί κρίκοι σε μια τεράστια αλυσίδα παραγωγών και καταναλωτών. ...Κάτω από τέτοιες συνθήκες, οι άνθρωποι χάνουν μια βασική ιδιότητα: τη δύναμη να τροποποιούν και να ελέγχουν την κατάστασή τους. Γίνονται σκλάβοι, μηχανές, εμπορεύματα. Από ορισμένες απόψεις, είναι υποδεέστεροι κι από τα ζώα.»* (George, 1879 σελ. 156-157)

Στο διά ταύτα, εξηγείται γιατί ενώ βελτιώνονται τα μέσα και οι δυνατότητες της παραγωγικής διαδικασίας, ο ίδιος ο εργαζόμενος δεν ευνοείται και δεν κερδίζει. Όλα τα οφέλη καταλήγουν στους ιδιοκτήτες της γης. Μάλιστα αυτό για τον George δεν αποτελεί

ένα τοπικό πρόβλημα αλλά έχει παγκόσμιες διαστάσεις. Όπου υπάρχει ανάπτυξη και βιομηχανική άνθιση, υπάρχει αύξηση του πλούτου. Στην πραγματικότητα όμως δεν αφορά το σύνολο της κοινωνίας αλλά αυτούς που κατέχουν τη γη. Φαίνεται σαν οι ιδιοκτήτες της γης να αποκτούν ένα είδος τίτλου ιδιοκτησίας και στους εργαζόμενους. *«Κοιτάζτε τον κόσμο σήμερα. Οι ίδιες συνθήκες υπάρχουν σε διαφορετικές χώρες — ανεξάρτητα από τον τύπο της κυβέρνησης, τις βιομηχανίες, τους δασμούς ή το νόμισμα. Αλλά όπου βρίσκεις φτώχεια μέσα στον πλούτο, θα διαπιστώσεις ότι η γη είναι μονοπωλημένη. Αντί να αντιμετωπίζεται ως κοινή ιδιοκτησία όλων των ανθρώπων, η γη αντιμετωπίζεται ως ατομική ιδιοκτησία ιδιωτών... απαιτώντας εκβιαστικά μεγάλα ποσά από τα κέρδη της εργασίας για τη χρήση της.»* (George, 1879 σελ. 158)

Η καταπάτηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων, οι χαμηλοί μισθοί, η μη συμμετοχή τους στα κέρδη του κεφαλαίου και οι άθλιες εργασιακές συνθήκες, δεν είναι απλά κάποιες διαπιστώσεις για τον George. Είναι η βασική αιτία για φτώχεια και κοινωνικές ανισότητες, που προκαλούνται από την ιδιοκτησία στη γη. Είναι η τάση της κεφαλαιοκρατίας και των γαιοκτημόνων να ζητούν περισσότερα, σε βάρος αυτών που τα παράγουν. Είναι η τακτική των κατόχων του πλούτου, να κρατούν την πλειοψηφία της κοινωνίας - δηλαδή την εργατική τάξη - σε συνθήκες ανέχειας. Διότι φτώχεια στην εργατική τάξη ισούται με φτώχεια στο μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας.

3.6. Το «έγκλημα» της φτώχειας.

Όσο μελετάμε τον George γίνεται ολοένα και πιο ξεκάθαρο ότι το βασικό αίτιο των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων είναι η ιδιωτικοποίηση και μονοπώληση της γης. Στο πλαίσιο αυτό ο George επιχειρεί όχι μόνο να εξηγήσει τις στρεβλώσεις της οικονομίας αλλά και να προτείνει λύσεις, έχοντας μια βαθιά ηθική και πολιτική οπτική (Cleveland, 2012). Αν και το ζήτημα της αποτελεσματικότητας της οικονομίας και της αειφόρου ανάπτυξης αποτελεί βασικό σημείο της ανάλυσης του, αυτό που τον κινητοποιεί είναι ένα βαθύ αίσθημα για δικαιοσύνη στην κοινωνία και βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των εργαζομένων (Bryson, 2011).

Η βάση των θεωριών του είναι ανθρωποκεντρική και βαθιά θρησκευτική (Phillip J. Bryson, 2011). Εστιάζει στο καλό της ανθρωπότητας. Στην αντιμετώπιση των ανισοτήτων

της κοινωνίας με επίκεντρο την ηθική και το δίκαιο. Το πως θα αντιμετωπίσει τις στρεβλώσεις και πως οραματίζεται δικαιοσύνη και ευημερία για την κοινωνία και τους ανθρώπους, θα το δούμε στα επόμενα κεφάλαια όταν θα αναλυθεί η άποψή του γιατί η γη πρέπει να είναι κοινόκτητη και όχι ιδιόκτητη. Στην παρούσα φάση θα σταθούμε στη σημαντικότερη επίπτωση της μονοπώλησης της γης στην κοινωνία, που είναι η φτώχεια. Είναι για αυτόν το σημείο αναφοράς, το παράδοξο της προόδου, που ενώ θα έπρεπε να φέρνει θετικές αλλαγές, κλιμακώνει την ανέχεια και θέτει όλο και περισσότερους στο περιθώριο.

Στο βιβλίο του «The Crime of Poverty» γίνεται μια εκτενής αναφορά για τα παράδοξα της οικονομίας της εποχής του, με κύριο θέμα αυτό που ο ίδιος ο τίτλος αναφέρει, τη φτώχεια. Από την αρχή μας επεξηγεί ότι ορίζει την φτώχεια ως «έγκλημα», ως εγκληματικό φαινόμενο: *«έναν άνθρωπο που βρίσκεται στη φτώχεια, τον βλέπω, όχι ως εγκληματία από μόνος του, τόσο ως θύμα ενός εγκλήματος για το οποίο ευθύνονται άλλοι, όπως ίσως και ο ίδιος»*. (George, 1885, σελ.187). Θεωρεί μάλιστα την φτώχεια ως το σημαντικότερο δεινό καθώς *«τα εννέα δέκατα της ανθρώπινης δυστυχίας, νομίζω ότι θα διαπιστώσετε, αν ψάξετε, ότι οφείλονται στη φτώχεια»*. (George, 1885, σελ.188). Ακόμη και η θνησιμότητα – και η παιδική θνησιμότητα – αποδίδεται από τον George στην φτώχεια που μάλιστα ξεκληρίζει περισσότερους ανθρώπους από ασθένειες που εξελίχθηκαν σε επιδημίες, όπως η χολέρα.

Γίνεται σαφές πως η φτώχεια δεν είναι φαινόμενο της φύσης, ή μια κατάσταση προερχόμενη από το Θεό. *«Οι άνδρες προσεύχονται στον Παντοδύναμο να τους ανακουφίσει από τη φτώχεια. Αλλά η φτώχεια δεν προέρχεται από τους νόμους του Θεού — είναι βλασφημία του χειρότερου είδους να το λέμε αυτό. Προέρχεται από την αδικία του ανθρώπου προς τους συνανθρώπους του»*. (George, 1885, σελ.205).

Το παράδοξο της ακμής του πολιτισμού του 19^{ου} αιώνα είναι για τον George ότι *«το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της σύγχρονης φτώχειας μας είναι ότι είναι πιο βαθιά εκεί που περισσεύει ο πλούτος. Υπάρχουν τόσα πολλά ρούχα κι όμως άνθρωποι κυκλοφορούν ρακένδυτοι, τόσο πολύ κάρβουνο κι όμως οι άνθρωποι τρέμουν από το κρύο το χειμώνα, τόσο γεμάτες σιταποθήκες που οι άνθρωποι πεθαίνουν πραγματικά από την πείνα! Θέλετε λόγω υπερπαραγωγής! [...] Δεν είναι υπερπαραγωγή. Είναι άδικη κατανομή»*. (George, 1885, σελ.191-192).

Ενώ λοιπόν όπως αναφέρει, η παραγωγή έχει αυξηθεί, τα μέσα και τα εργαλεία παραγωγής έχουν εξελιχθεί προς το καλύτερο, οι μεταφορές προϊόντων έχουν γίνει ευκολότερες, οι φυσικοί πόροι παραμένουν σχεδόν απείραχτοι και άφθονοι, την ίδια στιγμή οι μισθοί παραμένουν τόσο χαμηλοί που επαρκούν απλά για την επιβίωση των εργαζομένων, οι συνθήκες εργασίας είναι άθλιες και τα εργοστάσια θυμίζουν «σωφρονιστικά καταστήματα». Υπάρχει παραγωγή προϊόντων αλλά οι εργαζόμενοι δεν έχουν αγοραστική δύναμη για να τα αγοράσουν. Ταυτόχρονα η παιδική εργασία έχει εκτιναχθεί, ενώ ακόμη και οι θεωρούμενοι «ευκατάστατοι», δουλεύουν ως και πάνω από δέκα ώρες την ημέρα, όχι για παραπάνω απολαβές αλλά μόνο και μόνο για να εξασφαλίσουν τα «προς το ζην». Όλα αυτά αποτελούν τον καθρέπτη μιας εποχής που αντικατοπτρίζει μια εξαθλιωμένη κοινωνία, μια σχεδόν «υποδουλωμένη» εργατική τάξη, όταν μάλιστα ο πλούτος αυξάνεται και η ανάπτυξη ευνοείται από εκσυγχρονισμένα μέσα παραγωγής με βέλτιστη αποδοτικότητα και πιο ευέλικτες και ταχύτερες μεταφορές.

Είναι το οξύμωρο της εποχής, που ορισμένοι χαρακτηρίζουν ως «βελτίωση» των συνθηκών των εργαζομένων, όπως αναφέρει ο George. Όταν σε προηγούμενες δεκαετίες *«οι παραγωγικές τέχνες ήταν στην πιο πρωτόγονη κατάσταση, ... όταν δεν υπήρχαν σχεδόν καθόλου δρόμοι και οι μεταφορές ήταν εξαιρετικά δύσκολες, όταν όλη η μεταποίηση γινόταν με το χέρι — σε εκείνη την πρώιμη εποχή η κατάσταση των εργατών της Αγγλίας ήταν πολύ καλύτερη από ότι είναι σήμερα...»* [...] *Η φτωχοποίηση, όπως υπάρχει στη σύγχρονη εποχή, ήταν απολύτως άγνωστη. Όλοι, εκτός από τους σωματικά ανάπηρους, μπορούσαν να βγάλουν τα προς το ζην, και οι φτωχότεροι ζούσαν σε αφθονία.* (George, 1885, σελ.195).

Σε αντίθεση αυτό που παρατηρεί ο George στην εποχή των υποτιθέμενα βελτιωμένων συνθηκών εργασίας, είναι ότι απασχολούνται στα εργοστάσια όλο και περισσότερες γυναίκες, ακόμα και ανήλικα παιδιά, προσπαθώντας να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειές τους που βιώνουν συνθήκες πραγματικής οικονομικής εξαθλίωσης. (George, 1885, σελ.196). Για αυτή την αθλιότητα ένας είναι κατά τον George ο υπαίτιος παράγοντας. Η ιδιωτικοποίηση της γης. Η περίφραξή της. Η στέρηση πρόσβασης της κοινωνίας στη γη και άρα η στέρηση πρόσβασης στην εργασία. *«Κοιτάζτε τον κόσμο σήμερα - φτώχεια παντού. Υπάρχει μια επαρκής αιτία που είναι κοινή σε όλα τα έθνη. Και αυτό είναι η οικειοποίηση ως ιδιότητα κάποιου από εκείνο το φυσικό στοιχείο στο οποίο και από το οποίο πρέπει να ζουν όλοι.*» (George, 1885, σελ.197).

Η ιδιωτικοποίηση της γης γεννά μια νέα κοινωνική πραγματικότητα. Δημιουργεί νέες κοινωνικές τάξεις, που στηρίζονται στην ανισότητα και στην εκμετάλλευση της μιας από την άλλη. *«Τώρα, σκεφτείτε το ... Τι είναι ο άνθρωπος; Καταρχήν, είναι ένα ζώο, ένα ζώο της ξηράς που δεν μπορεί να ζήσει χωρίς γη. Ότι παράγει ο άνθρωπος προέρχεται από τη γη. Όλη η παραγωγική εργασία, σε τελική ανάλυση, συνίσταται στην επεξεργασία της γης ή υλικά που αντλούνται από τη γη, σε μορφές που τους ταιριάζουν για την ικανοποίηση των ανθρώπινων επιθυμιών και επιθυμιών... Επομένως, αυτός που κατέχει τη γη στην οποία και από την οποία πρέπει να ζήσει ένας άλλος άνθρωπος, είναι ο κύριος αυτού του ανθρώπου και ο άνθρωπος είναι σκλάβος του».* (George, 1885, σελ.199). Με λίγα λόγια η δύναμη που απορρέει από την ιδιοκτησία της γης ισοδυναμεί με δύναμη κτήσης επί των ανθρώπων. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι η κτήση της γης κατά κάποιο τρόπο είναι δύναμη ελέγχου της εργασίας, της παραγωγικής δραστηριότητας και του παραγόμενου πλούτου. *«Όσοι δεν έχουν δικαιώματα στη γη θα αναγκαστούν να πουλήσουν την εργασία τους στους γαιοκτήμονες για ότι μπορούν να πάρουν και στην πραγματικότητα δεν θα μπορούν να ζουν χωρίς την άδεια των ιδιοκτητών. Μια τέτοια κοινότητα αναπόφευκτα θα αναπτύξει μια τάξη αφεντάδων και μια τάξη δουλοπάροικων — μια τάξη που έχει σπουδαίο πλούτο, και μια τάξη που δεν έχει τίποτα...»* (George, 1883,σελ.265)

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο George θεωρεί πως η ιδιωτικοποίηση της γης αναπόφευκτα οδηγεί σε υπέρμετρο συγκεντρωτισμό εκτάσεων στα χέρια λίγων, στερώντας αυτά τα εδάφη από τους πολλούς. Και η στέρηση οδηγεί στη φτώχεια και σε μια μορφή υποδούλωσης ανθρώπου από άνθρωπο. Έτσι όταν αναφερόμαστε σε «ελεύθερο άνθρωπο», αυτή η φράση τείνει τελικά να αποτελεί το πέπλο μιας τεράστιας υποκρισίας. Η ελευθερία του είναι φαινομενική, όχι ουσιαστική. *«Το να πετάξεις έναν άνθρωπο στη μέση του Ατλαντικού και να του πεις ότι είναι ελεύθερος να περπατήσει στην ακτή, δεν αποτελεί πιο πικρή ειρωνεία από το να τοποθετήσεις έναν άνδρα σε μια έκταση που έχει πλήρως ιδιωτικοποιηθεί από άλλους ανθρώπους και να του πεις ότι είναι ελεύθερος άνθρωπος, ελεύθερος να δουλεύει για τον εαυτό του και να απολαμβάνει τα δικά του κέρδη[...]. Είναι το ίδιο ελεύθερος με εκείνον που κρέμεται σε έναν γκρεμό ενώ κάποιος άλλος κρατάει ένα κοφτερό μαχαίρι. Τόσο ελεύθερος όσο ένας διψασμένος που βρίσκεται σε μια έρημο και βρίσκει τη μοναδική πηγή περιφραγμένη και φυλασσόμενη από ένοπλους άνδρες, που του λένε ότι δεν μπορεί να πιει ελεύθερα, παρά μόνο αν συμφωνήσει με τους δικούς τους όρους.»* (George, 1883,σελ.139-140)

Η σπουδαιότητα της ιδιοκτησίας της γης, ξεπερνάει ακόμη και τη σπουδαιότητα κατοχής ρευστού χρήματος για τον George. Ακόμη και έναν άνθρωπο με πολλά χρήματα ή χρυσό, η μονοπώληση της γης θα μπορούσε να τον μετατρέψει σε «σκλάβο», εφόσον η κτήση του χρήματος αχρηστεύεται χωρίς την κτήση γης: *«Λοιπόν, ας υποθέσουμε ότι είχες όλα τα χρήματα του κόσμου και εγώ είχα όλη τη γη του κόσμου. Τι θα κάνατε αν σας πρόσταζα να παραιτηθείτε;»* (George, 1885, σελ.200). Η «παραίτηση» εδώ έχει την έννοια της «παράδοσης» ουσιαστικά. Τι να κάνει κάποιος τα χρήματα; Ποια είναι η δυναμική του χρήματος αν όλη η γη είναι εξαγορασμένη; Που θα τα διαθέσει; Που θα τα επενδύσει; Δηλαδή ακόμη και ο πιο πλούσιος σε χρήμα άνθρωπος στον κόσμο, θα υποχρεωθεί να «υποδουλωθεί» σε κάποιον άλλον που απλά είναι κάτοχος της γης, γιατί μόνο αυτή είναι αναγκαία. Συνεπώς, το χρήμα μπορεί να εξαγοράσει τη γη, μπορεί να γίνει επένδυση στη γη και να πολλαπλασιαστεί με τη χρήση της, αλλά όλα αυτά εφόσον υπάρχει διαθέσιμη γη για αγορά και εκμετάλλευση. Σε διαφορετική περίπτωση το χρήμα είναι αδύναμο και «άχρηστο» και φαίνεται ότι η γη «καταπίνει» και «εξαγοράζει» το χρήμα.

Οι γαιοκτήμονες είναι αυτοί που θέτουν τους κανόνες διαβίωσης μιας κοινωνίας. Οι απαιτήσεις τους ορίζουν τη μοίρα της εργατικής τάξης, γιατί *«σε όποιον ανήκει το χώμα ανά πάσα στιγμή, σε αυτόν ανήκουν οι καρποί του»*. (George, 1879, σελ. 164)

Η φτώχεια για τον George δεν είναι απλώς μια δυσμενής επίπτωση της μονοπώλησης της γης. Δεν είναι απλά μια «παρενέργεια» της στρέβλωσης της οικονομίας. Είναι το μέγιστο δεινό που προκύπτει από την ανισότητα στην διανομή του πλούτου. Η φτώχεια «ανοίγει» κατά κάποιο τρόπο το κουτί της Πανδώρας και «ξεπηδούν» οι δυστοπίες και τα προβλήματα του ανθρώπου.

Ιδιοκτησία στη γη δε σημαίνει απλά κατοχή πλούτου που παράγουν οι άλλοι. Ιδιοκτησία στη γη σημαίνει οικονομική και πολιτική δύναμη. Ο ιδιοκτήτης της γης είναι ο εκείνος που θέτει τους κανόνες στην κοινωνία. Και τη δύναμη αυτή κάθε ιδιώτης την χρησιμοποιεί για το όφελος του ίδιου. Έτσι οι κοινωνικές ανισότητες θα συνεχίζονται, όσο συνεχίζεται η άνιση κατανομή γης. Οι επιπτώσεις της ιδιωτικοποίησης και μονοπώλησης της γης έχουν λοιπόν κοινωνική και πολιτική διάσταση.

Κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο, επισημαίνουμε ότι η ιδιωτικοποίηση της γης και η συσσώρευσή της, παρότι προέκυψε ταχύτατα, δεν ήταν μια διαδικασία που επήλθε ξαφνικά, ειδικά σε νέες χώρες όπως οι ΗΠΑ, αλλά μεθοδευμένα και με ενθάρρυνση των κυβερνήσεων της. Η μονοπώληση της γης, περιόρισε την πρόσβαση σε εργασία και

οδήγησε σε μείωση των μισθών. Έτσι ακόμα κι όταν η τεχνολογική ανάπτυξη οδήγησε σε αύξηση της παραγωγικότητας, το όφελος ιδιοποιήθηκε από τους γαιοκτήμονες και όχι από την κοινότητα των εργαζομένων, που παρέμεινε εγκλωβισμένη σε συνθήκες φτώχειας και ανέχειας.

Κεφάλαιο 4. Δικαιώματα της κοινότητας.

4.1 Εισαγωγή.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο συζητήσαμε τις επιπτώσεις της ιδιωτικοποίησης και της συσσώρευση γης στα χέρια ιδιωτών. Η μονοπώληση της γης όχι μόνο συγκέντρωσε τον πλούτο στους ιδιοκτήτες γης αλλά συμπίεσε περαιτέρω την αμοιβή της εργασίας καταδικάζοντας την εργατική τάξη σε συνθήκες φτώχειας και εξαθλίωσης.

Προσπαθώντας να διακρίνει λύσεις για την έξοδο από αυτό το φαύλο κύκλο το παρόν κεφάλαιο συζητά το ζήτημα της ιδιωτικοποίησης και τα δικαιώματα που συνδέονται με αυτό. Ο George είχε την αντίληψη, ότι το δικαίωμα πρόσβαση στη γη και στην εργασία, είναι ένα δικαίωμα που ανήκει στον άνθρωπο εκ' φύσεως και από το Θεό. Ως εκ τούτου, καμία ανθρώπινη απόφαση και νομοθετική πράξη δεν θα πρέπει να τα περιορίσει γιατί αντιβαίνει την «αρετή της δικαιοσύνης».

4.2 Η ιδιωτικοποίηση της γης, η εργασία και τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου.

Η απόρριψη της ιδιωτικοποίησης της γης από τον George πηγάζει από την θέση του ότι η πρόσβαση στη γη είναι φυσικό δικαίωμα του ανθρώπου, καθώς έτσι μόνο μπορεί να ικανοποιηθεί ένα άλλο φυσικό δικαίωμα του ανθρώπου κατά τον George που είναι η εργασία. Ο αποκλεισμός από την εργασία θέτει ζητήματα ηθικής, δικαιοσύνης και ισότητας. Και βέβαια υπάρχει απόλυτη συσχέτιση με τη φυσική διάσταση της κοινωνίας, το γεγονός δηλαδή ότι σαν όντα οι άνθρωποι δεν αποτελούν εξαίρεση των φυσικών νόμων που διέπουν τον υπόλοιπο πλανήτη και άρα υπάγονται στους γενικότερους κανόνες που επιβάλλει η φύση. Οποιαδήποτε παρέμβαση λοιπόν στην φυσική ροή των πραγμάτων, δεν συνιστά κανονικότητα και οφείλεται σε - «παρά φύση» - αποφάσεις του ανθρώπου.

4.2.1 Το φυσικό δικαίωμα στην εργασία και στην πρόσβαση στη γη.

Ο George αντιμετωπίζει όλο τον πλανήτη ως ένα φυσικό δημιούργημα του Θεού, χωρίς καμία εξαίρεση. Επομένως, αν για όλη τη γλωρίδα και πανίδα του κόσμου μας, το σημείο αναφοράς για την επιβίωση είναι η γη, τότε το ίδιο ισχύει και για τον άνθρωπο.

Άνθρωποι και ζώα, ζουν και επιβιώνουν από τη γη και είναι «φύσει αδύνατον» να υπάρξει ως επιλογή ή ως σκέψη ο οποιοσδήποτε αποκλεισμός απ' αυτή, παρά μόνο ένας προσανατολισμός : η κοινή πρόσβαση στη γη για όλους.

Στο βιβλίο του Progress and Poverty έχουμε πολλές αναφορές σχετικά με την γη, τον πλούτο και όσα αυτή περιλαμβάνει. Τα έχουμε ήδη αναλύσει στα προηγούμενα, όμως εδώ πρέπει να σταθούμε στην φυσική προέλευση αυτών των αγαθών και συνάμα στο φυσικό δικαίωμα του ανθρώπου για εσαεί πρόσβαση σε αυτά.

Θυμίζουμε, όπως και ο ίδιος αναφέρει, πως *«ο όρος γη δεν σημαίνει απλώς την επιφάνεια της γης όπως διακρίνεται από τον αέρα και το νερό — περιλαμβάνει όλα τα φυσικά υλικά, δυνάμεις και δυνατότητες. Είναι ολόκληρο το υλικό σύμπαν έξω από τους ίδιους τους ανθρώπους. Μόνο με την πρόσβαση στη γη, από την οποία αντλούνται τα ίδια τους τα σώματα, μπορούν οι άνθρωποι να χρησιμοποιήσουν ή να έρθουν σε επαφή με τη φύση.»* (George, 1879, σελ.20)

Η κοινή πρόσβαση στη γη είναι λοιπόν δικαίωμα προερχόμενο από τη φύση, ευθύς εξαρχής από τη γέννηση του ανθρώπου, χωρίς εξαιρέσεις. Η προσβασιμότητα του ανθρώπου στα εδάφη του πλανήτη και στην εκμετάλλευσή τους είναι συνυφασμένη με την συνέχιση της ίδιας του της ζωής αλλά και του αισθήματος του δικαίου στην κοινωνία την οποία επιβιώνει. *«Πρέπει όλοι να έχουν τα ίδια ίσα δικαιώματα στα στοιχεία που η Φύση έχει παράσχει για τη διατήρηση της ζωής – στον αέρα, στο νερό και στη γη. Διότι η άρνηση του ίσου δικαιώματος στα στοιχεία που είναι απαραίτητα για τη διατήρηση της ζωής σημαίνει άρνηση του ίσου δικαιώματος στη ζωή.»* (George, 1881,σελ. 25)

Ιδιοκτησιακά στον άνθρωπο μπορεί να ανήκει μόνο ότι αποτελεί παράγωγο της επεξεργασίας των φυσικών υλικών, της δικής του εργασίας και του μόχθου του. Το ζήτημα της πρόσβασης στη γη είναι βαθύτερο, εφόσον μέσω της εργασίας του ατόμου, και τη χρήση της γης, θα παραχθεί πλούτος ικανός για την βασική επιβίωση του ατόμου. Ωστόσο η γη δεν θα μπορούσε να ανήκει στον άνθρωπο. Οι επικρατούντες φυσικοί νόμοι δεν επιτρέπουν κατοχή στον φυσικό πλούτο.

«Ποια είναι η νόμιμη βάση της ιδιοκτησίας; Τι επιτρέπει σε κάποιον να πει δίκαια: «Αυτό είναι δικό μου!»; Δεν είναι, πρωτίστως, το δικαίωμα του ατόμου στον εαυτό του; Στη χρήση των δικών του δυνάμεων; Να απολαμβάνει κανείς τους καρπούς της δικής του δουλειάς; ... Κάθε συγκεκριμένο ζευγάρι χεριών υπακούει σε έναν συγκεκριμένο εγκέφαλο

και σχετίζεται με ένα συγκεκριμένο σώμα. Και αυτό από μόνο του δικαιολογεί την ατομική ιδιοκτησία. Όπως κάθε άτομο ανήκει στον εαυτό του, έτσι και η εργασία ανήκει στο άτομο όταν τίθεται σε συγκεκριμένη μορφή. Για αυτόν τον λόγο, ό,τι φτιάχνει ή παράγει κάποιος ανήκει σε αυτό το άτομο — ακόμη και ενάντια στη διεκδίκηση όλου του κόσμου. Είναι ιδιοκτησία αυτού του ατόμου, να το χρησιμοποιεί ή να το απολαμβάνει, να το δίνει ή να το ανταλλάσσει ή ακόμα και να το καταστρέφει. Κανείς άλλος δεν μπορεί να το διεκδικήσει δικαιωματικά. Και αυτό το δικαίωμα στην αποκλειστική κατοχή και απόλαυση δεν αδικεί κανέναν άλλον. Έτσι, υπάρχει ένας σαφής και αδιαμφισβήτητος τίτλος σε οτιδήποτε παράγεται από την ανθρώπινη προσπάθεια. Προέρχεται από τον αρχικό παραγωγό, στον οποίο ανήκει ο φυσικός νόμος.» (George, 1879, σελ. 182-183)

Ο George συνδέει το δικαίωμα της ύπαρξης και αυτοδιάθεσης του κάθε ανθρώπου με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας σε ότι έχει ο ίδιος παράξει. Είναι για εκείνον σχεδόν ταυτόσημα. Επομένως, όπως κάθε άνθρωπος ορίζει τον εαυτό του, έτσι μπορεί να ορίζει και το τι θα πράττει με όσα έχει ο ίδιος παράξει. Από την άλλη όμως, μαζί με το ατομικό και αδιαμφισβήτητο δικαίωμα του ανθρώπου πάνω στα προϊόντα της δικής του παραγωγής υπάρχει για τον George και το δικαίωμα που απορρέει από την υπαρξιακή του υπόσταση και σχετίζεται με τα όσα η φύση παρέχει ελεύθερα στην ανθρωπότητα και είναι αναγκαία για την επιβίωσή της. Αυτά τα «δωρεάν χαρίσματα της φύσης», δεν μπορούν να περιφράσσονται και να αποτελούν μέρος ατομικής ιδιοκτησίας, αφενός γιατί παρέχονται ελεύθερα σε όλους, αφετέρου γιατί η οποιαδήποτε ιδιοκτησία επ' αυτών καταστρατηγεί οπωσδήποτε το δικαίωμα κάποιου άλλου ανθρώπου για χρήση τους. Ο κάθε άνθρωπος πρέπει αυτά «να μπορεί να τα χρησιμοποιεί χωρίς να παρεμβαίνει στα ίσα δικαιώματα οποιουδήποτε άλλου... Αυτό το δικαίωμα είναι φυσικό, δεν μπορεί να αλλοτριωθεί.» (George 1871, σελ. 85).

Η εργασία – που αποτελεί και το επίκεντρο της παραγωγικής δραστηριότητας - είναι το μόνο που αναγνωρίζεται από τη φύση. Η εργασία είναι ο συντελεστής που αποδεικνύεται σημαντικότερος για την παραγωγή και ορίζει το μέλλον της κοινωνίας. Πέραν όμως αυτού, επειδή η εργασία εφαρμόζεται και εξαρτάται από τη γη, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της. Και ο φυσικός κανόνας της επιβίωσης και της παραγωγής επιτάσσει ότι η εργασία πρέπει να μπορεί να εφαρμόζεται απρόσκοπτα. Άρα ουδεμία περίφραξη μπορεί να περιλαμβάνεται στη γη.

«Όλοι οι άνθρωποι υπάρχουν στη φύση επί ίσοις όροις και έχουν ίσα δικαιώματα. Η φύση δεν αναγνωρίζει καμία αξίωση παρά μόνο την εργασία — και χωρίς σεβασμό σε αυτόν που την διεκδικεί. Όταν ένα πειρατικό πλοίο απλώνει τα πανιά του, ο άνεμος τα γεμίζει, όπως θα έκανε και με εκείνο ενός ιεραπόστολου. Τα ψάρια θα τσιμπήσουν είτε στην πετονιά που κρατάει ένα καλό παιδί που πηγαίνει στο κυριακάτικο σχολείο είτε σε αυτή που κρατά ένα άτακτο που παίζει φασαριόζικα. Ο ήλιος λάμπει και η βροχή πέφτει σε δίκαιους και άδικους.» (George, 1879, σελ. 183). Επομένως, ο άνθρωπος για να μπορεί να επικαλείται κατοχή σε οτιδήποτε, αυτό πρέπει να αποτελεί προϊόν παραγωγής στην οποία προηγήθηκε η εργασία του. Η ιδιοκτησία στη γη, με βάση τους νόμους της φύσης δεν δικαιολογεί την έννοια της κατοχής. Δεν περιέχει εργασία η γη από μόνη της. Περιέχει ακατέργαστο φυσικό πλούτο.

Η φυσιοκρατική προσέγγιση του George, αναφορικά με το αδιαπραγμάτευτο και φυσικό δικαίωμα του ανθρώπου για εργασία, επηρεάζεται και από το θρησκευτικό του υπόβαθρο, καθώς θεωρεί πως αυτοί οι κανόνες της φύσης είναι *«τα διατάγματα του Δημιουργού.»* Αυτά λοιπόν αναγνωρίζουν μόνο το πάγιο δικαίωμα για εργασία και κατά συνέπεια *«η άσκηση της εργασίας στην παραγωγή είναι ο μόνος τίτλος αποκλειστικής κατοχής»*[...] *Αυτό το δικαίωμα ιδιοκτησίας που πηγάζει από την εργασία αποκλείει τη δυνατότητα οποιουδήποτε άλλου δικαιώματος κυριότητας. Ένα άτομο δικαιούται δικαιωματικά το προϊόν της εργασίας του*[...] *Είναι η παραγωγή που δίνει στον παραγωγό το δικαίωμα αποκλειστικής κατοχής και απόλαυσης. Εάν ναι, δεν μπορεί να υπάρχει δικαίωμα αποκλειστικής κατοχής οτιδήποτε δεν είναι προϊόν εργασίας. Επομένως, η ιδιωτική ιδιοκτησία στη γη είναι λάθος»* (George, 1879, σελ. 184).

Όπως αναφέραμε και στην αρχή του κεφαλαίου, το δικαίωμα ιδιοκτησίας επί της γης, δεν προέρχεται πουθενά από τη φύση. Οι ανθρώπινοι νόμοι και οι ανθρώπινες αποφάσεις έχουν δημιουργήσει τον «παρά φύση» θεσμό ιδιοκτησίας επί της γης. Για να το αντιληφθούμε καλύτερα, ο George φέρνει το εξής παράδειγμα: *«Η ιδιοκτησία στη γη είναι μια αξίωση που δεν δικαιολογείται από τη φύση της — είναι μια αξίωση που βασίζεται στον τρόπο οργάνωσης των κοινωνιών*[...] *Ένα σπίτι και το οικόπεδο στο οποίο βρίσκεται, ταξινομούνται ομοίως από δικηγόρους ως ακίνητα. Ωστόσο, ως προς τη φύση και τις σχέσεις διαφέρουν πολύ. Το ένα παράγεται από την ανθρώπινη εργασία (πλούτος). Το άλλο είναι ένα κομμάτι της φύσης (γη).»* (George, 1879, σελ. 184-185). Η διαφορά στην οποία εστιάζει ο George έγκειται στο ότι το σπίτι είναι αποτέλεσμα εργασίας και παραγωγικής

δραστηριότητας, ενώ το οικόπεδο είναι απλώς ένα κομμάτι της φύσης στο οποίο απλώς κάποιος έβαλε τεχνητά σύνορα και το χαρακτήρισε ιδιοκτησία του.

Ένας γαιοκτήμονας, λοιπόν κατέχει χωρίς να εργαστεί. Και αποζημιώνεται για αυτό χωρίς να εργαστεί. Αυτό αντιτίθεται στους φυσικούς κανόνες και δεν είναι και σύμφωνο με τους νόμους της παραγωγής. Δεν εργάζεται, αλλά παραχωρεί γη – με το αζημίωτο – για να εργαστούν άλλοι πάνω σε αυτή και έχει και την αξίωση να αποζημιώνεται για αυτό, και να ζητά μεγαλύτερη αποζημίωση όταν περισσότερη εργασία των άλλων αποφέρει μεγαλύτερη παραγωγή και άρα περισσότερο πλούτο. Ο πλούτος, όπως ήδη εξηγήσαμε, έχει ενσωματωμένη εργασία. Η γη όμως όχι. Είναι το «ακατέργαστο περιβάλλον» που η εργασία μετατρέπει σε πλούτο. Η γη από μόνη της δεν υπάρχει ως δημιουργήμα της εργασίας και της ατομικής προσπάθειας κάποιου. Υπάρχει ανεξάρτητα από αυτήν. Η γη απλώς περιλαμβάνει το χώρο και το περιβάλλον όπου βρίσκονται οι άνθρωποι και από την οποία αντλούν τους κατάλληλους πόρους για να καλύπτουν τις ανάγκες τους. *«Ουσιαστικά αποτελεί την πρώτη ύλη πάνω στην οποία — και τις δυνάμεις με τις οποίες — μπορούν να δράσουν.»* (George, 1879, σελ. 185)

4.2.2. Το δικαίωμα στην εργασία και τα ζητήματα δικαιοσύνης και ισότητας.

Μια καίρια ανισότητα που δημιουργεί η ιδιοκτησία λοιπόν, είναι ότι αντλεί πλούτο χωρίς εργασία, ή ακόμα χειρότερα, μπορεί να αντλεί πλούτο από την εργασία των άλλων. Οι κοινωνίες όμως για τον George, οφείλουν να στηρίζονται στη δικαιοσύνη και στην ισότητα. Ο κάθε άνθρωπος που γεννιέται και έρχεται σε αυτό τον κόσμο θα έπρεπε να είναι εξασφαλισμένο ότι έχει τα ίδια δικαιώματα με τους άλλους. Η δικαιοσύνη και η ισότητα είναι θεσμοί της ίδιας της φύσης στην οποία ανήκει ο άνθρωπος.

«Το ίσο δικαίωμα όλων των ανθρώπων στη χρήση της γης είναι τόσο ξεκάθαρο όσο το ίσο δικαίωμά τους να αναπνέουν τον αέρα — ένα δικαίωμα που διακηρύσσεται από το ίδιο το γεγονός της ύπαρξής τους. Δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι κάποιοι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα να βρίσκονται σε αυτόν τον κόσμο και άλλοι όχι. Εάν είμαστε όλοι εδώ με την άδεια του Δημιουργού, είμαστε όλοι εδώ με ίσο τίτλο στη γενναιοδωρία της φύσης. Αυτό είναι ένα δικαίωμα φυσικό και αναφαίρετο. Είναι ένα δικαίωμα που ανήκει σε κάθε άνθρωπο που έρχεται στον κόσμο.» (George, 1879, σελ. 186).

Όμως, ενώ κάθε άνθρωπος έρχεται στη ζωή με την ίδια αφετηρία στο δικαίωμα επιβίωσης και διαβίωσης στον κόσμο, υπάρχει ο παράγοντας την ιδιοκτησίας της γης, που προκαλεί εξαρχής ανισότητα και ανισορροπία στην κοινωνία. Με αυτόν τον τρόπο κάποιοι άνθρωποι χαίρουν μιας ζωής γεμάτη χλιδή και κάποιοι καταδικάζονται στην φτώχεια και τη δυστυχία. Αυτό μάλιστα συμβαίνει γιατί απλώς κάποιοι κατέχουν ένα κομμάτι γης που κανονικά ανήκει δικαιωματικά στο σύνολο.

Αναρωτιέται ο George : Ποιος μπορεί να κατέχει κάτι που δεν δημιούργησε ο ίδιος, αλλά η φύση; Και γιατί μπορεί να αποκλείει τους υπόλοιπους χρησιμοποιώντας ένα αυθαίρετο ουσιαστικά τίτλο ιδιοκτησίας; Πως είναι δυνατόν να κερδίζει χωρίς να κοπιάζει, εκμεταλλευόμενος το μόχθο άλλων που κοπιάζουν χωρίς να κερδίζουν; Και απαντά: «... η αυξανόμενη δυστυχία εν μέσω προόδου προκύπτει από ένα θεμελιώδες λάθος: την απόδοση της γης ως αποκλειστική ιδιοκτησία ορισμένων. Γιατί είναι γη στην οποία - και από την οποία - πρέπει να ζουν όλοι οι άνθρωποι. Από αυτή τη θεμελιώδη αδικία απορρέουν όλες οι αδικίες που θέτουν σε κίνδυνο τη σύγχρονη ανάπτυξη. Καταδικάζουν τον παραγωγό πλούτου στη φτώχεια, ενώ επιφέρουν στον μη παραγωγό πολυτέλεια. ... Δεν οφείλεται σε κάποια δυσλειτουργία της φύσης — αλλά στην ανθρώπινη αδικία. Η κακία, η εξαθλίωση και η φτώχεια [...] είναι το άμεσο και αναγκαίο αποτέλεσμα της παραβίασης του υπέρτατου νόμου της δικαιοσύνης — δίνοντας σε λίγους στην αποκλειστική κατοχή αυτού που η φύση έχει προβλέψει για όλους.» (George, 1879, σελ. 186-187).

Η κατοχή γης, όπως έχουμε περιγράψει και στα προηγούμενα, κατά κάποιο τρόπο «ελέγχει» και ρυθμίζει την εργασία. Αυτό αποτελεί στρεβλότητα σε μια φιλελεύθερη οικονομία και ισοελεύθερη κοινωνία ίσων δικαιωμάτων και ευκαιριών. «Εφόσον η εργασία δεν μπορεί να παράγει πλούτο χωρίς τη χρήση της γης, η άρνηση του ίσου δικαιώματος στη χρήση της γης είναι, κατ' ανάγκη, άρνηση του δικαιώματος της εργασίας στο δικό της προϊόν. Εάν ένα άτομο ελέγχει τη γη στην οποία πρέπει να εργαστούν άλλοι, αυτό το άτομο μπορεί να οικειοποιηθεί το προϊόν της εργασίας του ως το τίμημα της άδειας για εργασία. Αυτό παραβιάζει τον θεμελιώδη νόμο της φύσης: ότι η απόλαυση ενός ατόμου από τους καρπούς της φύσης απαιτεί την προσπάθεια αυτού του ατόμου.» (George, 1879, σελ. 187).

Το αίτημα για δικαιοσύνη και ισότητα που βασίζεται στο δικαίωμα απρόσκοπτης πρόσβασης της ανθρώπινης κοινότητας στη γη, έχει επίσης διάγενεαλογικό χαρακτήρα και αποτελεί παρακαταθήκη για το μέλλον κάθε επόμενης γενιάς. Γιατί δεν μπορούμε να αποφασίζουμε με βάση το σήμερα, όταν πρόκειται να ακολουθήσουν νέες γενιές

ανθρώπων. Ούτε βέβαια μας επιτρέπεται να θέτουμε περιφράξεις με βάση τα σημερινά δεδομένα, όταν ο ερχόμενος πληθυσμός θα είναι με αριθμητικά δεδομένα μεγαλύτερος. Ο μη αποκλεισμός του ανθρώπου από τα δικαιώματα επί της γης είναι αναγκαιότητα. *«Το δικαίωμα αυτό είναι αδιαμφισβήτητο. Ανήκει και πηγάζει από το γεγονός της ύπαρξης, το δικαίωμα στη ζωή. Κανένας νόμος, καμία διαθήκη, καμία συμφωνία δεν μπορεί να το εμποδίσει. Μια γενιά δεν μπορεί να καταργήσει τα δικαιώματα μιας άλλης γενιάς»* (George, 1881, σελ. 26).

Όπως και για τον Πλάτωνα, έτσι και για τον George, η δικαιοσύνη συνιστά «μέγιστον αγαθόν», διότι μέσω αυτής πραγματοποιείται ο ύψιστος σκοπός της πολιτείας, που είναι η ευδαιμονία των πολιτών. Ο George θέτει μέσω των αντιλήψεων του και ζήτημα ηθικής τάξης, όσον αφορά την απόκτηση αυτών των τίτλων ιδιοκτησίας. Δηλαδή δεν είναι μόνο ανήθικος ο τρόπος της λειτουργίας του θεσμού της ιδιοκτησίας, που λόγω των κοινοτικών ή νομοθετικών κανόνων, εξ' ορισμού στηρίζει την ανισότητα και την περιορισμένη προσβασιμότητα. Καυτηριάζονται και οι ανήθικες μέθοδοι που έχουν πολλοί χρησιμοποιήσει για την απόκτηση αυτών. *«... Τίτλοι βασισμένοι στη δολοφονία και τη ληστεία, στο αίμα και τον βιασμό – τίτλοι που βασίζονται στα πιο φρικτά και χονδρικά εγκλήματα. Δημιουργημένοι και συντηρημένοι με τη βία ...»* (George, 1881, σελ. 28).

Ούτε βέβαια ο George δέχεται ότι μπορεί μια κατάσταση να νομιμοποιηθεί ηθικά αλλά και ουσιαστικά, απλώς επειδή «έτσι την κληρονομήσαμε». Δεν δέχεται ότι ο συγκεντρωτισμός της ιδιοκτησίας στα χέρια λίγων, μπορεί να φέρει περιτύλιγμα νομιμότητας, επειδή ένα άδικο σύστημα σε συνδυασμό με κυβερνητικές αστοχίες, παραχώρησε συγκυριακά αυτούς τους τίτλους ιδιοκτησίας. Ούτε την καθιστά αυτή την κατοχή νόμιμη, επειδή διατηρήθηκε ως αποτέλεσμα σιωπηρής συναίνεσης ή μη αντίδρασης της κοινωνίας. Για τον George ότι είναι νόμιμο δεν είναι και ηθικό.

«Ωστόσο, ακόμη και αν υποθέσουμε ότι είχαν συναίνεσει, όπως εν αγνοία τους συναινούσαν τώρα οι εργατικές τάξεις τέτοιων χωρών όπως η Αγγλία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, στο άδικο σύστημα που καθιστά το κοινό εκ γενετής δικαίωμα σε δικαίωμα αποκλειστικής ιδιοκτησίας ορισμένων. Τι τότε; Μια τέτοια συναίνεση μετατρέπει το λάθος σε σωστό;» (George, 1881, σελ. 30).

4.3 Συμπεράσματα.

Κάνοντας μια αποτίμηση του παρόντος κεφαλαίου, θα πρέπει να επισημάνουμε την φυσιοκρατική προσέγγιση του George, όσον αφορά το δικαίωμα της πρόσβασης στη γη και κατά συνέπεια το δικαίωμα στην εργασία και στην επιβίωση των ανθρώπων. Διακρίνει ξεκάθαρα πως η ελεύθερη πρόσβαση του ανθρώπου στη γη και στα όσα απλόχερα παρέχει η φύση, είναι ένα α ργιογί φυσικό δικαίωμα του, που σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να καταπατάται με την θέσπιση οποιασδήποτε μορφής περίφραξης. Από την άλλη, αναγνωρίζει αδιαμφισβήτητα το δικαίωμα κάθε ανθρώπου να μπορεί να θεωρεί ιδιόκτητο ότι έχει προκύψει ως αποτέλεσμα της δικής του εργασίας και παραγωγής. Η γη προϋπήρχε του ανθρώπου και παρέχει σε όλους τον πλούτο και τους πόρους της χωρίς διακρίσεις. Αυτός ακριβώς είναι και ο λόγος που κανένας δεν μπορεί να ορίσει ότι κάτι από τη φύση του ανήκει περισσότερο από κάποιον άλλον. Από την άλλη, ότι ο καθένας παράγει ατομικά, είναι δικαιωματικά δικό του και μόνο σε αυτό νομιμοποιείται η έννοια της ιδιοκτησίας.

Οι διαχρονικοί κανόνες που απορρέουν από τη φύση, αναγνωρίζουν – σχεδόν επιβάλλουν - την ύπαρξη αυτών των δύο δικαιωμάτων, χωρίς να προκαλείται οποιαδήποτε σύγκρουση, παρά μόνον όταν ο άνθρωπος επιχειρεί να αλλάξει με δικές του «αυθαίρετες» παρεμβάσεις τη φυσική ακολουθία των πραγμάτων. Μια τέτοια παρέμβαση αποτελεί και η ιδιωτικοποίηση της γης, που σύμφωνα με τον George – εκτός των δεινών που προκαλεί στην κοινωνία – φέρει και την ευθύνη για την καταπάτηση δικαιωμάτων μεταξύ των ανθρώπων.

Κεφάλαιο 5. Η κοινωνική διάσταση της αξίας της γης.

5.1 Εισαγωγή.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο συζητήσαμε την θέση του George ότι η πρόσβαση στη γη, στο φυσικό πλούτο και στην εκμετάλλευση του χωρίς περιορισμούς είναι δικαίωμα των ανθρώπων που πηγάζει από το φυσικό δικαίωμά για εργασία. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλύσουμε πως η αξία της γης μπορεί να αυξάνεται χάρη σε κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες στις οποίες οι ιδιοκτήτες γης πολλές φορές δεν έχουν καμία εμπλοκή.

5.2 Η συνεισφορά της κοινωνίας στην αξία της γης.

Έχει ήδη αναλυθεί ο πρωταγωνιστικός ρόλος της γης στην παραγωγική δραστηριότητα και στην οικονομία γενικότερα. Όντας μια σχετικά σταθερή ποσότητα στον πλανήτη, η μείωσή της ανά άτομο μπορεί να γίνεται με φυσικό τρόπο λόγω αύξησης του πληθυσμού, ή και τεχνητά, με την ιδιοποίηση της από λίγους, οδηγώντας σε αύξηση της αξίας της και στο ενοίκιο που ζητάει ο κάτοχός της. Επίσης, όσο μεγαλώνει η ανάγκη για τη χρήση και εκμετάλλευσή της ή η απόδοσή της, τόσο μεγαλύτερες απαιτήσεις έχει αντίστοιχα ο κάτοχός της για αποζημίωση.

Η ανάγκη όμως για χρήση και εκμετάλλευση της γης προκύπτει από μια σημαντική παράμετρο που αφορά την οργάνωση της οικονομίας και την χωρική της διάρθρωση. Στο έργο του George, *Progress and Poverty* μας εξηγεί βήμα-βήμα, πως η γη μπορεί να γίνει πολύτιμη επειδή οι άνθρωποι συγκεντρώνονται χωρικά και δημιουργούν κοινότητες με έντονη παραγωγική και εμπορική δραστηριότητα.

Το μοντέλο του George ξεκινά με την υπόθεση μιας περιοχής που είναι ακατοίκητη και δεν υπάρχουν οργανωμένες κοινότητες. Η γη σε αυτή την φάση είναι άφθονη και παρέχει απεριόριστο φυσικό πλούτο. Σε αυτή την περιοχή αρχίζουν να φθάνουν και να εγκαθίστανται κάποιοι πρώτοι άποικοι. *«Σαστισμένοι από αυτή την αφθονία του πλούτου, σταματούν κάπου, οπουδήποτε, και κάνουν στον τόπο αυτό το σπίτι τους»* (George, 1879 σελ. 131).

Κάποιοι αμέσως θα σκεφτόταν πως η περιγραφόμενη κατάσταση, θα ευνοούσε αυτούς τους πρώτους αποίκους, μετατρέποντάς τους σε «προνομιούχους», αφού μόνο και

μόνο με τον αποικισμό τους, αποκτούν στην διάθεσή τους άφθονο φυσικό πλούτο προς εκμετάλλευση. Ας υποθέσουμε, για να το δούμε πιο περιγραφικά, ότι αυτοί οι πρώτοι άποικοι, είναι ουσιαστικά τα μέλη μιας οικογένειας. Σε αυτή την φάση έχουμε μια μικρή, κλειστή και απομονωμένη κοινότητα, μια οικογένεια, που τρέφεται με τη τροφή που παράγει, φτιάχνει το δικό της σπίτι, φτιάχνει τα δικά της ρούχα και κατασκευάζει τα δικά της εργαλεία. Κανείς από τα μέλη της δεν πασχίζει να έχει περισσότερα από τα πιο απαραίτητα της καθημερινής επιβίωσης καθώς οι εμπορικές συναλλαγές είναι δύσκολες και πιθανά επιζήμιες λόγω μεγάλου κόστους μεταφοράς. Τέτοιες κοινότητες θα απολαμβάνουν την ανεξαρτησία, αλλά θα ζήσουν στη φτώχεια (Bryson, 2011).

«Το χόμα παρθένο και πλούσιο, το κνήγι άφθονο.... Αυτό που έχουν θα τους έκανε πλούσιους — αν ήταν μεταξύ άλλων. Αντίθετα, είναι πολύ φτωχοί[...] Για κάθε εργασία ... περιορίζονται στη δική τους οικογένεια. Αν και έχουν βοοειδή, δεν μπορούν συχνά να έχουν φρέσκο κρέας - για να πάρουν μια μπριζόλα, πρέπει να σκοτώσουν ένα ολόκληρο βόδι. Είναι οι ίδιοι, σιδεράδες, ξυλουργοί και τσαγκάρηδες. [...] Οτιδήποτε δεν μπορούν να παράγουν, πρέπει να αγοράσουν σε ποσότητα για να το κρατήσουν στη διάθεσή τους — ή να το αγνοήσουν. Γιατί δεν μπορούν να αφήνουν συνεχώς τη δουλειά και να κάνουν ένα μακρύ ταξίδι προς τον πολιτισμό... Κάτω από τέτοιες συνθήκες, αν και η φύση είναι παραγωγική, η οικογένεια είναι φτωχή. Είναι εύκολο να φας αρκετά. Αλλά πέρα από αυτό, η εργασία τους μπορεί να ικανοποιήσει μόνο τις πιο απλές επιθυμίες». (George, 1879, σελ. 131-132).

Παρατηρούμε δηλαδή ότι ενώ η γη παρέχει αφθονία πόρων, η εκμετάλλευση αυτών υπόκειται σε περιορισμούς λόγω της έλλειψης εργατικών χεριών, καθιστώντας την οικογένεια ικανή μόνο για την κάλυψη βασικών αναγκών, όπως η διατροφή και η ένδυση. Η οικονομία αυτή είναι κλειστή και περιορισμένη. Σχεδόν μίζερη. Όλη η εργασία και ο μόχθος εξανεμίζεται στην κάλυψη των βασικών καθημερινών αναγκών.

«Σύντομα φτάνουν και άλλοι άποικοι. Αν και κάθε στρέμμα είναι τόσο καλό όσο κάθε άλλο, δεν υπάρχει αμφιβολία πού θα εγκατασταθούν. Η γη μπορεί να είναι ποιοτικά παντού ίδια, αλλά ένα μέρος είναι σαφώς καλύτερο από τα άλλα. Και είναι εκεί που υπάρχει ήδη ένας άποικος ... Οι συνθήκες βελτιώνονται αμέσως για τους προηγούμενους κατοίκους. Πολλά πράγματα που κάποτε ήταν αδύνατα είναι τώρα δυνατά — γιατί δύο οικογένειες μπορούν να βοηθήσουν η μία την άλλη να κάνει πράγματα που κανείς δεν θα μπορούσε ποτέ να κάνει μόνος του... Η εργασία έχει πλέον μια αποτελεσματικότητα που δεν θα μπορούσε ποτέ να προσεγγίσει η μοναχική οικογένεια. Εάν πρόκειται να γίνει βαριά δουλειά, η

κοινότητα —συνεργαζόμενη— θα καταφέρει σε μια μέρα αυτό που θα χρειαζόταν χρόνια η μόνη της οικογένεια. Υπάρχει φρέσκο κρέας όλη την ώρα. Όταν ο ένας σφάζει ένα βόδι, οι άλλοι το μοιράζονται, ανταποδίδοντας με τη σειρά τους τη χάρη. ... Και γίνεται εύκολο να αποκτήσεις πράγματα από την κοντινότερη πόλη, γιατί κάποιος πηγαίνει πάντα. Αλλά υπάρχει πλέον και λιγότερη ανάγκη για τέτοια ταξίδια.» (George, 1879, σελ. 132-133).

Τι παρατηρούμε μέσα από τις περιγραφές του George; Την διαδικασία δημιουργίας μιας κοινότητας και σιγά-σιγά ενός οικισμού. Από την κλειστή, «μίζερη» οικονομία της μίας και μοναδικής οικογένειας, περνάμε στη δημιουργία μιας κοινότητας, που συνεργάζεται και μοιράζεται τα βάρη βελτιώνοντας την ποιότητα ζωής. Ανοίγονται νέοι ορίζοντες στην ανάπτυξη και στην οικονομική δραστηριότητα. Πλέον αύξηση του πληθυσμού και η μεγέθυνσή της κοινότητας, δημιουργεί συνθήκες κατάλληλες για οικονομική αλληλεπίδραση μεταξύ των κατοίκων, εξειδίκευση και ανάπτυξη. Τα εργατικά χέρια πολλαπλασιάζονται καθώς η γη και οι πόροι τους οποίους παρέχει μπορούν να γίνουν περισσότερο και ευκολότερα εκμεταλλεύσιμοι οδηγώντας σε μεγαλύτερες αποδόσεις. Το βάρος μετατοπίζεται από την κάλυψη βασικών αναγκών στην βελτίωση της ποιότητας ζωής. Το «άγγιγμα του Μίδα», που μετατρέπει τους φυσικούς πόρους της γης σε «χρυσό», είναι η εργασία των ανθρώπων της οποίας η παραγωγικότητα αυξάνεται με την αύξηση του πληθυσμού και την αλληλεπίδραση. «*Η παρουσία άλλων ανθρώπων - η αύξηση του πληθυσμού - έχει αυξήσει την παραγωγικότητα της εργασίας .... Αυτή η προστιθέμενη παραγωγικότητα προσδίδει υπεροχή σε σχέση με τη γη ίδιας φυσικής ποιότητας όπου δεν υπάρχουν έποικοι*». (George, 1879, σελ. 133-134).

Αν και βλέπουμε δραστικότερες αλλαγές στην οικονομία της κοινότητας, υπάρχει κάτι που παραμένει σταθερό: είναι η ποσότητα και η ποιότητα της γης. Τα εδάφη που βρίσκονται εκεί είναι σταθερά στο πέρασμα των χρόνων. Ωστόσο, αν και η γη παραμένει σταθερή, αυξάνεται η απόδοση της εργασίας και της παραγωγής, άρα και ο πλούτος. Οι δραστηριότητες της κοινότητας επιδρούν στο χώρο και δημιουργούν με τη γη πλούτο και οικονομική δραστηριότητα. Με αυτόν τον τρόπο αυξάνεται και η αξία της γης. Φυσικά αυτή η αύξηση δεν είναι ομοιόμορφη στο χώρο, «*...η αξία ή το ενοίκιο της γης θα εξαρτηθεί από το πλεονέκτημα που έχει: το πλεονέκτημα του να βρίσκεται στο κέντρο του πληθυσμού έναντι του να είναι στην άκρη*.» (George, 1879, σελ. 134)

Η άφιξη λοιπόν περισσότερων ανθρώπων γύρω από τον πρώτο άποικο και τη γη την οποία εγκαταστάθηκε, προκαλεί τη δημιουργία κοινοτήτων και πόλεων, που αλλάζουν

άρδην το οικονομικό τοπίο. «Καθώς ο πληθυσμός συνεχίζει να αυξάνεται, το ίδιο συμβαίνει και με τις οικονομίες που επιτρέπει η αύξησή του. Στην πραγματικότητα, αυτά προσθέτουν στην παραγωγικότητα της γης. Η γη του πρώτου μας εποίκου είναι πλέον το κέντρο του οικισμού. Δημιουργείται ένα χωριό, που γίνεται το κέντρο συναλλαγών για ολόκληρη την περιοχή». (George, 1879, σελ. 134)

Όπως επισημαίνει ο George, η παραγωγική δυνατότητα του ίδιου του εδάφους δεν έχει αλλάξει. Οι βασικές καλλιέργειες δεν μπορούν να αποδώσουν περισσότερο από ότι στην αρχή. Η γη μπορεί να προσφέρει αποδόσεις – ακόμα και με ορισμένες βελτιώσεις - μέχρι ένα σημείο. Εκείνο που έχει αλλάξει είναι η παραγωγική διαδικασία στην κοινότητα. Άλλαξε πλέον το προφίλ της οικονομικής δραστηριότητας. Πλέον συμμετέχουν περισσότερα εργατικά χέρια, δημιουργούνται νέοι κλάδοι, νέες δυνατότητες παραγωγής και προϊόντα και υπηρεσίες υψηλότερης ποιότητας. Η έλευση πληθυσμού και η οικονομική αλληλεπίδραση της κοινότητας δημιουργούν συνθήκες αύξησης και εξάπλωσης της παραγωγικότητας σε διάφορους τομείς εντός της οικονομίας. Καθώς συμβαίνει αυτό, ο πλούτος αυξάνεται και μαζί η καινοτομία, η τεχνολογία και ο πολιτισμός (Bryson, 2011).

Εδώ βρίσκεται το καίριο σημείο ώστε να αντιληφθούμε το σκεπτικό του George, ότι δηλαδή η αξία της γης πολλαπλασιάζεται λόγω της κοινότητας, με την αύξηση του πληθυσμού αλλά και των δραστηριοτήτων και αναγκών που δημιουργεί αυτή η κοινότητα. Παρόλα αυτά, σε όλη αυτή την δραστηριότητα και την ανάπτυξη ο γαιοκτήμονας παίζει έναν παθητικό ρόλο. Απλώς κατέχει τη γη και την διαθέτει ζητώντας ενοίκιο. Όμως πλέον η αξία της έχει αυξηθεί λόγω της δραστηριότητας και της παραγωγικότητας της κοινότητας. Η κοινότητα προκάλεσε αυτή την προστιθέμενη αξία στη γη του. Αν λοιπόν κάποιος κατέχει εδάφη που διαθέτουν δυνατότητες, αλλά δεν βρίσκονται κοντά σε παραγωγικές κοινότητες, τότε αυτά έχουν αξία που παραμένει όμως χαμηλή σε σχέση με τις εκτάσεις που βρίσκονται κοντά σε μια οργανωμένη κοινωνία. Την αξία αυτών των εδαφών κανένας ιδιοκτήτης δεν θα μπορούσε να την αυξήσει παρά μόνο η δραστηριότητα της κοινότητας μέσω της εργασίας. Η δραστηριότητα της κοινότητας ανοίγει σαν βεντάλια τις ανάγκες για τη χρήση γης. Από την ανοικοδόμηση των σπιτιών για την διαμονή των εργατών μέχρι την κατασκευή σιδηροδρόμων για μεταφορά των ίδιων και των προϊόντων τους. Και αυτό το κέρδος που «γεννά» η κοινότητα πάει κατευθείαν στον ιδιοκτήτη της γης. Κι αν η γη του έχει μεγαλύτερη ζήτηση, τότε θα απαιτήσει μεγαλύτερη αποζημίωση.

«Όταν η γη αυξάνει σε αξία, δεν σημαίνει ότι ο ιδιοκτήτης της έχει προσφέρει στο γενικό πλούτο. Μπορεί να μην έχει δει ποτέ αυτή τη γη ή δεν έχει κάνει το παραμικρό για τη βελτίωσή της. Μπορεί, και συχνά αυτό συμβαίνει, να ζει σε μια μακρινή πόλη ή σε άλλη χώρα. Αύξηση της αξίας της γης, σημαίνει απλώς ότι οι ιδιοκτήτες της, δυνάμει της οικειοποίησης ενός πράγματος που υπήρχε πολύ πιο πριν δημιουργηθεί ο άνθρωπος, έχουν την δύναμη να πάρουν μεγαλύτερο μερίδιο του πλούτου που παράγουν άλλοι.» (George, 1883, σελ. 83) «Η πυκνότητα του πληθυσμού έχει δώσει σε αυτή τη γη παραγωγική ισχύ ισοδύναμη με το να πολλαπλασιάσει την αρχική της γονιμότητα. Το ενοίκιο — το οποίο μετρά τη διαφορά μεταξύ αυτής της προστιθέμενης παραγωγικότητας και εκείνης της λιγότερο παραγωγικής γης σε χρήση — αυξήθηκε αναλόγως». (George, 1879, σελ. 135).

Παρατηρούμε ότι η συνεισφορά της κοινότητας στην αξία της γης είναι τεράστια. Μπορεί να μετατρέψει μια περιοχή από οικονομικά αδιάφορη, σε οικονομικά σημαντική. Η συγκέντρωση πληθυσμού οδηγεί σε αύξηση των οικονομικών δραστηριοτήτων με αποτέλεσμα να αυξάνεται η ζήτηση και η αξία της γης. Αυτή η μεγέθυνση αντικατοπτρίζεται στις αυξημένες απαιτήσεις των ιδιοκτητών. Επιζητούν μεγαλύτερο ενοίκιο γιατί πλέον το κομμάτι γης που κατέχουν αξίζει περισσότερο. Όπως αναφέρει κι ο Batt (2012), η γαιοπρόσοδος είναι συνάρτηση της επένδυσης μιας κοινότητας σε μια τοποθεσία συνήθως με τη μορφή υποδομών. Οι περιοχές αποκτούν αξία με τη μορφή γαιοπροσόδου που δεν οφείλεται σε κάτι που κάνει ο κάτοχος του τίτλου ενός αγροτεμαχίου, αλλά προκύπτει από τις δραστηριότητες και τις επενδύσεις που γίνονται από την κοινότητα στην περιοχή ή σε κοντινές και γειτονικές τοποθεσίες.

5.3 Από την ανάπτυξη στην ύφεση: ο ρόλος της ιδιοκτησίας.

Καταγράψαμε ήδη πως η κοινωνία και οι οργανωμένες κοινότητες, μπορούν να «εκτοξεύσουν» την ανάπτυξη σε μια περιοχή χάρη στην εργασία που προσφέρουν τα μέλη της. Διότι η εργασία μαζί με τη γη και το κεφάλαιο, ενώνονται και συμβάλλουν σε περισσότερη παραγωγή και περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη. Οι πόροι της γης είναι σταθεροί, το κεφάλαιο ενισχύει και βελτιώνει την εργασία, και εκείνο που κατά τον George, πραγματικά πολλαπλασιάζει τις αποδόσεις είναι η εργασία. Υπάρχει όμως ένας παράγοντας που μπορεί να περιορίσει την εργασία και κατά συνέπεια την παραγωγή.

Αυτός είναι για τον George η ιδιωτικοποίηση της γης, που μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της παραγωγής, σε περιορισμό της ανάπτυξης ακόμα και σε ύφεση την οικονομία, με καταστροφικές επιπτώσεις για την κοινωνία. «...Είναι σαφές ότι η κερδοσκοπία γης είναι η κύρια αιτία που προκαλεί ύφεση.[...] Καθώς ο πληθυσμός αυξάνεται και η τεχνολογία προχωρά, η αξία της γης αυξάνεται. Αυτή η σταθερή αύξηση οδηγεί σε προσδοκίες για μελλοντικές αυξήσεις ...» που ξεπερνούν το σημείο που η εργασία και το κεφάλαιο καθιστούν εφικτό. (George, 1879, σελ. 145)

Συνεχίζοντας το σκεπτικό του ο George, μιλά για ένα υφεσιακό κύκλο που επαναλαμβάνεται καθώς περιορίζεται η παραγωγή εξαιτίας της αύξησης της αξίας της γης. Όπως υποστηρίζει η περίοδος της ύφεσης θα φτάσει στο τέλος της όταν: σταματήσει η κερδοσκοπική συμπεριφορά των ιδιοκτητών γης, ή προκύψει αυξημένη αποδοτικότητα της εργασίας (λόγω αύξησης του πληθυσμού ή/και βελτίωσης της τεχνολογίας), ή η εργασία και το κεφάλαιο αποδεχθούν μικρότερες αποδόσεις.

Πως όμως μπορεί η κερδοσκοπία στη γη να ευθύνεται για την ύφεση; Αυτό γίνεται σαφές αν σκεφτούμε ότι η αύξηση των τιμών γης οδηγεί σε μείωση μισθών και σε απολύσεις, με άμεσο επακόλουθο την αύξηση της ανεργίας και τη μείωση της καταναλωτικής δυνατότητας μιας κοινωνίας. Στην εποχή του μάλιστα, αναφέρει χαρακτηριστικά το παράδειγμα των απολύσεων εργατών στις πόλεις που υπάρχουν μύλοι. Όπως επισημαίνει, η περιορισμένη αγοραστική δύναμη των εργαζομένων αφήνει τους μύλους σε εκείνες τις πόλεις με πλεονάζον απόθεμα αφού μειώνεται η ζήτηση και η κατανάλωση. Έτσι στη συνέχεια, μειώνουν την παραγωγή – μιας και υπάρχει ικανό απόθεμα – και αναγκάζονται να απολύσουν κάποιους από τους εργαζομένους τους δημιουργώντας μια επαναλαμβανόμενη κατάσταση. «Η μειωμένη ζήτηση αφήνει τους παραγωγούς με υπερβολικό απόθεμα και τους αναγκάζει να απολύσουν τους εργαζομένους τους με τον ίδιο τρόπο...». (George, 1879, σελ. 148-149)

Ο George στο θέμα «κατανάλωση» είναι απόλυτα σαφής: στους ανθρώπους υπάρχει έμφυτη η επιθυμία για κατανάλωση. Πάντοτε θα επιδιώκουν να αποκτήσουν αγαθά. Και για να το επιτύχουν αυτό θα θέλουν να έχουν άενη πρόσβαση στην εργασία. Γιατί η εργασία είναι αυτή που θα τους δώσει το μέσο – δηλαδή τις απολαβές – για να μπορούν να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους. Η κινητήριος δύναμη λοιπόν για μια οικονομία είναι η αγοραστική δύναμη του καταναλωτή, που οδηγεί σε ζήτηση για κατανάλωση, και η κατανάλωση σε παραγωγή. Πρόκειται για μια αλυσίδα, που κανονικά

δεν θα έπρεπε να διαταράσσεται, κι όμως η τάση για κερδοσκοπία των γαιοκτημόνων, δύναται να προκαλεί ανωμαλία σε αυτή την κανονικότητα.

Το φρένο στην εργασία, μπλοκάρει και την κατανάλωση και την παραγωγή. Όσο ο άνθρωπος εργάζεται, αμείβεται και καταναλώνει. Η ανεργία του στερεί το μισθό που θα χρησιμοποιήσει για να καταναλώσει. Η ανεργία σκοτώνει την παραγωγή με το νόμο των συγκοινωνούντων δοχείων και οδηγεί σε «πάγωμα της αγοράς», σε ακόμα μεγαλύτερη απώλεια θέσεων εργασίας, και σε συρρίκνωση της κατανάλωσης και της παραγωγής. Την αύξηση όμως της ανεργίας ο George την αποδίδει στην μονοπώληση της γης. Διότι όπως υποστηρίζει, ακόμη και αν υποθετικά αφήναμε πλήθος ανέργων σε μια γεωγραφική περιοχή – πχ ένα νησί – θα μπορούσαν έστω και με μια απλή χειρωνακτική εργασία να καλύψουν τις βασικές ανάγκες για διατροφή. Αυτό όμως δε συμβαίνει. Έτσι ο George καταλήγει ότι *«Το μόνο πράγμα που μπορεί να εξηγήσει γιατί οι άνθρωποι αναγκάζονται να μείνουν άνεργοι ... είναι ότι η εργασία δεν έχει πρόσβαση στη γη»*. (George, 1879, σελ. 150) Συνεπώς απορρίπτει την λογική του ότι οι άνθρωποι δεν επιθυμούν να εργαστούν και ουσιαστικά θεωρεί ότι παραμένουν άνεργοι επειδή δεν βρίσκουν να εργαστούν, λόγω του περιορισμού της πρόσβασης στην εργασία εξαιτίας της ιδιωτικοποίησης της γης.

Τέλος, απορρίπτει την άνοδο της ανεργίας στο φαινόμενο του υπερπληθυσμού (διαφωνώντας με τον Malthus ότι η αύξηση του πληθυσμού υπερβαίνει τη φέρουσα ικανότητα της γης να τον συντηρήσει), καθώς δεν θεωρεί πως όλη η γη βρίσκεται σε χρήση έτσι ώστε να μην υπάρχει πλεόνασμα για όσους επιθυμούν πρόσβαση σε αυτή. *«Μέσα σε λίγα μίλια από το Σαν Φρανσίσκο υπάρχει αρκετή αχρησιμοποίητη γη για να απασχοληθούν όλοι όσοι θέλουν δουλειά. Δεν εννοώ ότι ο καθένας θα μπορούσε —ή θα έπρεπε— να γίνει αγρότης αν του δοθεί η ευκαιρία. Αλλά αρκετοί θα το έκαναν δίνοντας έτσι δουλειά στους υπόλοιπους. Τι εμποδίζει τους εργαζόμενους να χρησιμοποιήσουν αυτή τη γη; Απλώς αυτή η γη έχει μονοπωληθεί. Διατηρείται σε κερδοσκοπικές τιμές, που δεν βασίζονται στην τρέχουσα αξία, αλλά στην αξία που θα προκύψει με τη μελλοντική αύξηση του πληθυσμού. Αυτή η κερδοσκοπική συμπεριφορά είναι έκδηλη στις αναπτυσσόμενες κοινότητες. Οι ιδιοκτήτες κρατούν τις τιμές όσο ψηλά μπορούν, πιστεύοντας ότι πρέπει να αυξηθούν»*. (George, 1879, σελ. 151-152)

Η τάση των γαιοκτημόνων να κρατούν τη γη που είναι στην κατοχή τους «νεκρή» και αδιάθετη, είναι το βασικό αίτιο για την άνοδο της ανεργίας. Οι ιδιοκτήτες, αναμένοντας να πάρουν περισσότερα στο μέλλον από ό,τι τώρα, κρατούν τη γη

ανεκμετάλλευτη. Και ιδιοκτησία ακόμη και στην αδρανή γη, σημαίνει απαγόρευση πρόσβασης σε αυτή ή αλλιώς υψηλότατο τίμημα για την απόκτηση πρόσβασης.

5.4 Πως η συνεισφορά της κοινότητας αποτυπώνεται στην κερδοσκοπία της γης.

Στο προηγούμενο μέρος της ανάλυσής μας έχουμε καταγράψει πως η συγκέντρωση των ανθρώπων και η αύξηση του πληθυσμού σε έναν τόπο, οδηγεί σε αύξηση στην αξία της γης. Επίσης εξηγήσαμε πως η ιδιοκτησία στη γη μπορεί να φρενάρει την οικονομική ανάπτυξη και να προκαλεί ύφεση. Σε αυτό το σημείο, θα συζητήσουμε πως κατά τον George, αυτό το θετικό πρόσημο που προσθέτει η ανάπτυξη της κοινότητας σε μια περιοχή, αποτελεί αντικείμενο κερδοσκοπίας για τους ιδιοκτήτες γης.

Στο *Progress and Poverty* ο George εξηγεί πως η ιδιοκτησία της γης μπορεί να εργαλειοποιηθεί με σκοπό την κερδοσκοπία. Οι ιδιοκτήτες, με τη σιγουριά που τους παρέχει η κατοχή, είτε κρατούν ανεκμετάλλευτα τα εδάφη που είναι στην κυριότητά τους, με σκοπό να τα ενοικιάσουν όταν πλέον η αξία τους θα έχει «γιγαντωθεί», είτε απαιτούν από την αρχή μεγαλύτερη αποζημίωση, καθώς εκτιμούν ότι υπάρχει δυνατότητα μελλοντικής αξιοποίησης των εκτάσεών τους. Μάλιστα, όταν μιλάμε για εκτάσεις – φιλέτα, δηλαδή με εγγύτητα σε μια περιοχή με οικονομική έκρηξη, τότε αυτή η δέσμευση ή μη εκμετάλλευσή τους, λειτουργεί σχεδόν εκβιαστικά προς αυτούς που θέλουν να τη χρησιμοποιήσουν.

Πολλοί δε σπεύδουν να συσσωρεύσουν στην κατοχή τους περισσότερη γη, εφόσον και οι νόμοι το επιτρέπουν, με σκοπό τα μελλοντικά κέρδη. Ποντάρουν δηλαδή στην δυναμική της αξία. Αγοράζουν τώρα γη που είναι φθηνή έχοντας κατά νου ότι στα επόμενα χρόνια θα έχουν πολλαπλάσια οφέλη. Εδώ υπάρχει και μια σοβαρή διαφορά μεταξύ της κερδοσκοπίας στα εμπορεύματα και της κερδοσκοπίας στη γη. Τα δημητριακά, για παράδειγμα, μπορούν να χρησιμοποιηθούν μόνο μία φορά ενώ από την άλλη η γη μπορεί να χρησιμοποιηθεί συνεχώς (Johnson, 1910). *«Οι άποικοι θα πάρουν περισσότερη γη από αυτή που μπορούν να χρησιμοποιήσουν, εάν είναι δυνατόν, με την πεποίθηση ότι σύντομα θα γίνει πολύτιμη. [...] Επιμένουν να διατηρούν γη που δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν οι ίδιοι. Υπομένουν τη φτώχεια, μερικές φορές σχεδόν μέχρι τη στέρηση, αντί να πουλήσουν τη*

γη τους. Η, το προσφέρουν σε τιμές όπου κανείς άλλος δεν θα μπορούσε να το χρησιμοποιήσει επικερδώς.» (George, 1879, σελ. 142-143)

Η πολύτιμη γη, είναι εκείνη που βρίσκεται κοντά στην παραγωγική δραστηριότητα και όχι σε απόσταση. Κι ο ιδιοκτήτης της, κρατάει το κλειδί για την πρόσβαση σε αυτή. Εάν θέλει και όταν θέλει θα μπορέσει αυτή η γη να γίνει εκμεταλλεύσιμη από άλλους. Όσο η περιφραγή της γης και η κατοχή της απαγορεύει την πρόσβαση, όσοι ενδεχομένως ζητήσουν ή εξαναγκαστούν σε πρόσβαση, είτε θα πρέπει να συμμορφωθούν με τις οικονομικές απαιτήσεις των κατόχων, είτε να αναζητήσουν άλλη γη, σε απόσταση, δηλαδή μακριά από το επίκεντρο της οικονομικής ανάπτυξης. Η γη λοιπόν που θα απομείνει, είτε επειδή οι ιδιοκτήτες της δεν αφήνουν να γίνει προσβάσιμη και διαθέσιμη, είτε επειδή δεν επιτρέπουν τις οποιεσδήποτε βελτιώσεις, θα είναι «κατώτερη».

«Το ίδιο πράγμα μπορεί να παρατηρηθεί σε κάθε ταχέως αναπτυσσόμενη πόλη. Εάν η ανώτερης ποιότητας γη χρησιμοποιούταν πάντα πλήρως πριν η οικονομική δραστηριότητα καταφύγει σε κατώτερης ποιότητας γη, δεν θα υπήρχε κενή γη. Ούτε θα βρίσκαμε άθλιες παράγκες ανάμεσα σε ακριβά κτίρια. Αντίθετα, οι ιδιοκτήτες προτιμούν να περιμένουν για μια υψηλότερη τιμή από αυτή που θα μπορούσαν να πάρουν αυτή τη στιγμή από εκείνους που είναι πρόθυμοι να την χρησιμοποιήσουν. Αναμένουν, φυσικά, ότι η αξία της γης θα αυξηθεί» (George, 1879, σελ. 143)

Υπάρχει όμως και το ενδεχόμενο για τον George, ακόμα και η απομακρυσμένη γη, εν τέλει να αποκτήσει κερδοσκοπική αξία λόγω της ιδιωτικοποίησής της, ανάλογα για τη χρήση για την οποία προορίζεται. Ακόμη και μακρινές από το κέντρο της οικονομικής δραστηριότητας εκτάσεις παραμένουν ακριβές, εν αναμονή της περαιτέρω αστικοποίησης της περιοχής. Ενώ κανονικά κάποια έκταση που βρίσκεται στα περίξ μια πόλεως, θα μπορούσε να παραχωρηθεί για γεωργικούς σκοπούς, με σαφώς χαμηλότερες απαιτήσεις ενοικίου, οι ιδιοκτήτες της κρατούν αυτή τη γη σε «ομηρία» διεκδικώντας υψηλότερο αντίτιμο, με την προσδοκία ότι θα κερδίσουν περισσότερα από την επέκτασή τους αστικού ιστού προς τα εδάφη τους.

«Το αποτέλεσμα της παρακράτησης γης είναι ότι το όριο της πόλης απομακρύνεται πολύ πιο μακριά από το κέντρο ... διαπιστώνουμε — για μεγάλη απόσταση πέρα από την πόλη — ότι η γη έχει κερδοσκοπική αξία. Αυτό βασίζεται στην πεποίθηση ότι θα απαιτηθεί

για αστικούς σκοπούς στο μέλλον. Για να φτάσουμε στο σημείο στο οποίο η γη μπορεί να αγοραστεί σε τιμή που δεν βασίζεται στο αστικό ενοίκιο, πρέπει να πάμε πολύ πέρα από το πραγματικό όριο αστικής χρήσης.» (George, 1879, σελ. 143)

Όπως αναφέρει και ο Batt (2012), σε αντίθεση με την εργασία και το κεφάλαιο, ο παραγωγικός συντελεστής φυσικοί πόροι (ή «γη», στην κλασική οικονομική ορολογία) είναι συνήθως σε σταθερή προσφορά, είναι δηλαδή «ανελαστικός». Αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε αύξηση της ζήτησης για τη χρήση του αυξάνει την τιμή της αγοράς δυσανάλογα σε σχέση με τους άλλους παράγοντες. Ο κάτοχος του τίτλου σε τέτοια αγαθά είναι συνήθως ο βασικός ωφελούμενος από την αύξηση αυτών των τιμών. Εάν λοιπόν ο γαιοκτήμονας αποφασίσει να πουλήσει, το περιθώριο κέρδους θα είναι πραγματικά υψηλό και αυτό οφείλεται περισσότερο στην συλλογική δραστηριότητα και οικονομική ζωή της περιοχής παρά σε κάτι που σχετίζεται με τον κάτοχο του τίτλου (Batt, 2012).

Και στο έργο του *Our Land and Land Policy*, ο George είχε επισημάνει τους τακτικισμούς των γαιοκτημόνων, που οδηγούσαν σε κερδοσκοπία σε βάρος της κοινωνίας, εκμεταλλευόμενοι μάλιστα την ανάπτυξη και την κατασκευή υποδομών, που βασιζόνταν στην εργασία και αποδοτικότητα της κοινότητας. Τονίζει μάλιστα ότι οι επενδύσεις που ευνοήθηκαν με παραχωρήσεις γης από το κράτος – και ειδικότερα στις μεταφορές – δεν κατασκευάστηκαν μόνο για την εξυπηρέτηση της κοινωνίας και της οικονομικής δραστηριότητας. Πίσω από αυτό κρύβονταν πρώτα από όλα η εξυπηρέτηση των γαιοκτημόνων.

Μάλιστα, οι επιχορηγήσεις γης με τις ευλογίες του κράτους, οδήγησαν σε υπερσυγκέντρωση εκτάσεων στα χέρια λίγων. Με το πρόσχημα της κατασκευής υποδομών προς όφελος της κοινωνίας, έγινε υπέρμετρη «αρπαγή» εκτάσεων σε πολύ χαμηλό κόστος, πρακτική που στο μέλλον απέφερε πολλαπλά κέρδη για τους κατόχους αυτών. Επιπρόσθετα, ενώ η κατασκευή υποδομών – όπως πχ οι σιδηρόδρομοι - υποτίθεται θα εξυπηρετούσε την εποίκηση αυτών των περιοχών, τελικώς οδήγησε σε βραδεία συγκέντρωση πληθυσμού σε αυτές τις περιοχές, γιατί η προσδοκία κατασκευής τους αύξησε την αξία της γης και περιορίσε την διάθεσή της, οδηγώντας σε κέρδος μόνο τους γαιοκτήμονες. Αντί λοιπόν οι υποδομές να εξυπηρετήσουν την κοινωνία, βλέπουμε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις λειτούργησαν ανασταλτικά στην ανάπτυξη της κοινότητας, καθώς περιορίσαν την πρόσβαση στη γη μέσω της αύξησης της αξίας της. *«Στο Ιλινόις, όπου έγινε η πρώτη παραχώρηση γης για σιδηρόδρομο, μπορεί σε ένα ή δύο χρόνια μετά να είχε*

περισσότερους ανθρώπους, αλλά εδώ και χρόνια ο πληθυσμός ήταν σίγουρα λιγότερος εξαιτίας του. Σχεδόν μισό εκατομμύριο στρέμματα - το ένα πέμπτο αυτής της επιχορήγησης - παρέμειναν ακατοίκητα το 1870, ενώ η εταιρεία το κατείχε σε μέση τιμή 13 \$ ανά στρέμμα. Αν αυτή η γη μπορούσε να δοθεί για 1,25 \$ ανά στρέμμα, θα είχε καταληφθεί πριν από χρόνια.» (George, 1871, σελ. 28-29)

5.5 Συμπεράσματα.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο αυτό καταλήγουμε σε μια σειρά από συμπεράσματα. Οι πρώτοι – λίγοι σε πληθυσμό - άποικοι που εγκαθίστανται σε μια γη που είναι ανεκμετάλλευτη, βρίσκουν άφθονους φυσικούς πόρους και πρώτες ύλες, όμως η εφαρμογή της εργασίας τους πάνω σε αυτή, δεν μπορεί παρά να καλύψει μόνο τις βασικές τους ανάγκες. Η καθημερινότητά τους δεν χαρακτηρίζεται από ποιότητα ζωής και το κόστος της όποιας ποιότητας ζωής θα επιθυμούσαν – καθώς και των υποδομών και των μεταφορών – παραμένει υψηλό.

Η αύξηση του πληθυσμού και η συγκέντρωση πολλών ανθρώπων, δημιουργεί οργανωμένες κοινότητες που αλλάζουν το προφίλ μιας οικονομίας. Χωρίς να αυξάνεται η γη, αυξάνεται ο παραγόμενος πλούτος, αφού συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία περισσότερα εργατικά χέρια, ενισχύεται η εξειδίκευση, προωθείται η συνεργασία και διευρύνονται οι συναλλαγές και η αλληλεπίδραση. Παράλληλα το κόστος της ποιότητας ζωής, εκπαίδευσης, υποδομών και μεταφορών επιμερίζεται σε περισσότερους.

Το οικονομικό άλμα, χάρη στη συμβολή της συγκέντρωσης των ανθρώπων (οι λεγόμενες οικονομίες συγκέντρωσης), προκαλεί άνοδο στην αξία της γης και ειδικότερα στα εδάφη εκείνα που βρίσκονται εγγύτερα στις κοινότητες/πόλεις. Η ζήτηση για γη, μπορεί ωστόσο να προκαλέσει άνοδο και στις τιμές εδαφών που βρίσκονται και σε απόσταση, εφόσον καλλιεργείται η προσδοκία της εξάπλωσης των πόλεων και προς τα περίξ.

Οι γαιοκτήμονες, αναμένοντας την εξάπλωση των πόλεων, κρατούν συνειδητά δεσμευμένη τη γη αυτή, με σκοπό να καρπωθούν μεγαλύτερα οφέλη, όταν οι κοινότητες μεγαλώσουν και πλησιάσουν σε εγγύτητα την γη τους. Σε πολλές περιπτώσεις, οι γαιοκτήμονες προχώρησαν σε μαζική απόκτηση εδαφών σε χαμηλή τιμή, είτε αναμένοντας ότι η μελλοντική τους αξία θα πολλαπλασιαστεί εξαιτίας της αστικοποίησης,

είτε αναμένοντας – πολλές φορές και προωθώντας- κατασκευή υποδομών, που θα επέφερε ανάλογο αποτέλεσμα. Ουσιαστικά αύξηση του ενοικίου, με όφελος για τους ίδιους.

Η αύξηση των αξιών της γης, λόγω των απαιτήσεων για μεγαλύτερο ενοίκιο από τους κατόχους, μπορεί να «εκτροχιάσει» τις οικονομίες, οδηγώντας σε ύφεση, εφόσον για να παραχθεί πλούτος χρειάζεται εκτός της εργασίας και του κεφαλαίου, η πρόσβαση στη γη. Όταν αυτή η πρόσβαση περιορίζεται, περιορίζεται η εργασία, μεγαλώνει η ανεργία, εξασθενεί η καταναλωτική δύναμη των εργαζομένων και άρα ελαττώνεται και η παραγωγή αφού μειώνεται αντίστοιχα η ζήτηση για κατανάλωση. Έτσι, η μονοπώληση της γης είναι κατά κάποιο τρόπο υπαίτια για πληθώρα αρνητικών επιπτώσεων στην κοινωνία, όπως οι άθλιες εργασιακές συνθήκες, η μείωση μισθών, η ανεργία, και η φτώχεια.

Τέλος, ο θεσμός της ιδιοκτησίας της γης, δεν παίζει κανένα ουσιαστικά θετικό ρόλο στην αύξηση της παραγωγικής δραστηριότητας. Οι ιδιοκτήτες έχουν στην κυριότητα τους γη, και με αυτή μπορούν να χαλιναγωγούν κατά κάποιο τρόπο την εργασία και να καρπώνονται μέρος του παραγόμενου πλούτου που η κοινωνία και οι εργαζόμενοι έχουν παράγει. Μάλιστα, σε αντίθεση με την δραστηριότητα των κοινοτήτων που προσθέτουν αξία στη γη, οι ιδιοκτήτες δεν αποδίδουν πίσω στην κοινωνία τα επιπλέον κέρδη που αποκόμισαν, αλλά εκμεταλλευόμενοι την κοινότητα, συσσωρεύουν για ιδιοτελή συμφέροντα όλο και περισσότερο πλούτο, διεκδικώντας και μεγαλύτερο ενοίκιο σε κάθε αναπτυξιακή περίοδο μιας περιοχής.

Εν κατακλείδι, η κοινωνία μέσω των παραγωγικών δραστηριοτήτων της και της εργατικής της τάξης, προσθέτει αξία στην γη που κάποιος κατέχει, σε αντίθεση με τον ιδιοκτήτη που πάντα δεσμεύει και ωφελείται από τον παραγόμενο πλούτο μιας κοινότητας.

Κεφάλαιο 6. Η κοινωνικοποίηση της γης και η αναδιανομή του πλούτου.

6.1 Εισαγωγή.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναδείξαμε το ρόλο και την συνεισφορά της κοινότητας στην αύξηση της αξίας της γης. Στο πλαίσιο αυτό έγινε αντιληπτό πως οι ιδιοκτήτες καρπώνονται οφέλη από δράσεις που οφείλονται στην ίδια την κοινωνία και στις αποφάσεις που αυτή λαμβάνει είτε σε ατομικό είτε σε συλλογικό επίπεδο

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, θα αναφερθούμε στη πολιτική που προκρίνεται από τον George, για αναλογική και δίκαιη διανομή του παραγόμενου πλούτου, μέσω της κοινωνικοποίησης της αξίας της γης, και όχι της γης με την υλιστική έννοια. Θα γίνει αναφορά στις επικρατούσες προτάσεις πολιτικής για αναδιανομή και γιατί ο George τις απορρίπτει ως αναποτελεσματικές, θα αναλυθεί το φορολογικό σύστημα του «ενός φόρου» (single tax) που προτείνει, και γιατί τον θεωρεί ως η μοναδική αποτελεσματική «θεραπεία» για τις οικονομικοκοινωνικές «ασθένειες». Τέλος, θα καταγράψουμε ποια είναι τα οφέλη του κοινωνικού συνόλου από την εφαρμογή της πρότασης του και πως θα οδηγήσει σε δίκαιη διανομή και αναλογική ανταπόδοση του παραγόμενου πλούτου σε εκείνους που ουσιαστικά τον δημιουργούν, δηλαδή την παραγωγική κοινωνία.

6.2. Άνιση κατανομή του πλούτου: οι αναποτελεσματικές λύσεις.

Πριν ξεκινήσουμε τη ανάλυση της πρότασης του George περί κοινωνικοποίησης της αξίας της γης, θα πρέπει να αναλύσουμε τις πολιτικές που προκρίνονται ως λύσεις για την «ανακούφιση της κοινωνικής δυσφορίας», που όμως ο ίδιος χαρακτηρίζει «αναποτελεσματικές». Οι πολιτικές αυτές περιλαμβάνουν:

1. Πιο αποτελεσματική κυβέρνηση
2. Καλύτερη εκπαίδευση
3. Σωματεία
4. Συνεργασία κεφαλαίου και εργατών
5. Κρατισμός και κοινωνικό κράτος

6. Αναδιανομή γης

6.2.1 Πιο αποτελεσματική κυβέρνηση.

Ο George με την φράση «πιο αποτελεσματική κυβέρνηση», αναφέρεται ουσιαστικά στη μείωση του κόστους της διακυβέρνησης και στο «νοικοκύρεμα» του κράτους. Εξηγεί ότι η κοινωνική δυσφορία *«αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στα τεράστια βάρη της κυβέρνησης: τεράστια χρέη, στρατιωτικά ιδρύματα και γενική υπερβολή – με την έννοια της σπατάλης – (που είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό των μεγάλων πόλεων)»*, καθώς της και στην υπερφορολόγηση των καταναλωτών. (George, 1879, σελ. 165). Φαινομενικά, της σημειώνει, *«η μείωση αυτού του τεράστιου βάρους – της υπερφορολόγησης δηλαδή – θα διευκόλυνε της φτωχούς να βγάλουν τα της το ζην. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη της οικονομικές αρχές που έχουμε προσδιορίσει, μπορούμε να δούμε ότι αυτό δεν θα ήταν το αποτέλεσμα.»* (George, 1879, σελ. 166).

Αν δηλαδή μειώνοντας το κόστος του κράτους μειώνονταν η ανάγκη για φορολόγηση, το αποτέλεσμα δεν είναι βέβαιο ότι θα ωφελούσε την κοινωνία. Η μείωση της φορολόγησης της παραγωγής ή της κατανάλωσης, θα οδηγούσε σε αποδοτικότερη παραγωγή και αυτό «ανοίγει την όρεξη» των ιδιοκτητών για απαίτηση υψηλότερου ενοικίου. Άρα πάλι η εργατική κοινότητα δεν θα καρπωθεί τα οφέλη. Το πρόβλημα δεν αντιμετωπίζεται στη ρίζα του, καθώς η ατομική ιδιοκτησία παραμένει υπό το ίδιο καθεστώς.

Βεβαίως και ο George επισημαίνει ότι η μείωση του κόστους του κράτους, η αλόγιστη σπατάλη και ειδικά η μείωση των «άχρηστων δαπανών», πρέπει να είναι μόνιμα επιδιωκόμενος στόχος. Ωστόσο ακόμη και να «προχωρούσαν» στο μέγιστο δυνατό αυτές οι μεταρρυθμίσεις και το «νοικοκύρεμα», σημειώνει ότι *«... δεν θα έχει άμεσο αποτέλεσμα στην εξάλειψη της φτώχειας ή στην αύξηση των μισθών — εφόσον η γη παραμένει μονοπωλιακή»*. (George, 1879, σελ. 167).

6.2.2 Καλύτερη εκπαίδευση και εργασιακές συνήθειες.

Στις αναποτελεσματικές μεθόδους για την αντιμετώπιση των χαμηλών μισθολογικών απολαβών και της φτώχειας, ο George συγκαταλέγει και την «καλύτερη εκπαίδευση». Θεωρεί ότι αποτελεί ουσιαστικά ένα «εφεύρημα» από τους πλουσίους, φέρνοντας στο

προσκήνιο την γνωστή σε όλους μας «ατομική ευθύνη», την οποία «φορτώνει» στους ίδιους τους εργαζόμενους που δεν επιλέγουν το δρόμο της επιμόρφωσης. Αυτό το εφεύρημα κατά τον George, χρησιμοποιείται ώστε να νιώθουν οι εύποροι καλύτερα συνειδησιακά. Ωστόσο ούτε η βιομηχανία ούτε και η ανώτερη ευφυΐα, μπορεί να αλλάξει ουσιαστικά και πρακτικά τη μοίρα ενός εργαζομένου, γιατί όπως υποστηρίζει ο George, η απόκτηση γνώσης μπορεί να βοηθήσει κάποιον όταν ήδη κάνει μια ικανοποιητική εργασία και έτσι, με μια καλύτερη εξειδίκευση, θα λάβει περισσότερα εφόδια για περαιτέρω εξέλιξη. Για τον απλό μέσο εργάτη, η εκπαίδευση δεν θα συμβάλει στο «να ξεφύγει» από την ρουτίνα της καθημερινότητάς του.

Εκείνο που μπορεί να βοηθήσει έναν εργαζόμενο για τον George είναι η μεγαλύτερη πρόσβαση στην εργασία. Και όπως έχουμε ήδη υπογραμμίσει, η εργασία κατά κάποιο τρόπο τελεί υπό τον έλεγχο αυτών που κατέχουν τη γη. *«Διότι από τη στιγμή που η γη αποκτά αξία, οι μισθοί δεν εξαρτώνται από τις πραγματικές αποδοχές ή το προϊόν της εργασίας – εξαρτώνται από το τι απομένει μετά απαίτηση γαιοπροσόδου. Όταν όλη η γη μονοπωλείται, η γαιοπρόσδοος θα μειώσει τους μισθούς στο σημείο στο οποίο η φτωχότερη τάξη θα συναινέσει να ζήσει και να αναπαραχθεί.»* (George, 1879, σελ. 168).

Το πρόβλημα προκαλείται από το ενοίκιο, δηλαδή τις απαιτήσεις των ιδιοκτητών της γης. *«Η εκπαίδευση μπορεί να λειτουργήσει αυξάνοντας την αποτελεσματική δύναμη της εργασίας [αλλά] καμία αύξηση στη δύναμη της εργασίας δεν μπορεί να αυξήσει τους γενικούς μισθούς – εφόσον η γαιοπρόσδοος καταπίνει όλο το κέρδος. [...] Η ανάπτυξη της γνώσης και η πρόοδος της εφεύρεσης έχουν πολλαπλασιάσει την αποτελεσματική δύναμη της εργασίας ξανά και ξανά χωρίς αύξηση των μισθών.»* ((George, 1879, σελ. 170).

Επιπλέον, θεωρεί την εκπαίδευση και τη μόρφωση, ως το αποτέλεσμα καλύτερου βιοτικού επιπέδου και όχι ως κίνητρο για καλύτερο βιοτικό επίπεδο. Δηλαδή, ένας εργάτης που αμείβεται καλύτερα, αρχίζει να αποκτά διαφορετικό τρόπο διαβίωσης και στρέφεται στην αναζήτηση ποιότητας ζωής. Με το να βελτιώνονται οι συνθήκες τις καθημερινότητάς του και ο ίδιος ο εργαζόμενος πλέον, ενθαρρύνεται ατομικά να αποκτήσει περισσότερη ευφυΐα. Εάν οι χαμηλοί μισθοί κρατούν έναν άνθρωπο δέσμιο της ρουτίνας και του μίζερου αγώνα για επιβίωση, τότε δεν έχει χρόνο, σκέψη και περιθώριο για την προσωπική του επιμόρφωση. Αποτελεί ο εργαζόμενος ουσιαστικά ένα γρανάζι

μιας σύγχρονης μορφής δουλείας και δεν μπορεί να προχωρήσει, «σκληρωμένος» από την εργασιακή και μισθολογική «φυλακή» που του έχουν επιβάλει.

6.2.3 Σωματεία.

Ούτε τα σωματεία και ο συνδικαλισμός, μπορούν για τον George να πετύχουν καλύτερους μισθούς για την εργατική τάξη. Δεν απορρίπτει, όπως εξηγεί, το συνδικαλισμό και τους αγώνες των εργαζομένων, αλλά θεωρεί ότι κατ' ουσία, δεν είναι αποτελεσματικά. Καταρχήν γιατί τα σωματεία δεν είναι δυνατόν να πετύχουν μια συλλογική νίκη για τους εργαζόμενους και συνήθως πετυχαίνουν αυξήσεις σε μισθούς σε ένα συγκεκριμένο κλάδο ή επάγγελμα. Αυτό αν και είναι θετικό, είναι παροδικό, διότι όταν στην αγορά εργασίας επικρατούν γενικά χαμηλοί μισθοί, θα επικρατήσει η γενική τάση και μελλοντικά οι μισθοί που αυξήθηκαν υπό τις πιέσεις των σωματείων, θα εξαναγκαστούν σε επαναφορά προς τα κάτω.

Η «μη συλλογική νίκη» για τους εργαζόμενους έχει ως αποτέλεσμα την άνιση μισθολογική πολιτική. Αν δεν υπάρχει ενιαία αντιμετώπιση των εργατών τότε τα σωματεία *«δεν μπορούν να επηρεάζουν τα κατώτερα στρώματα των ανοργάνωτων εργατών, που χρειάζονται περισσότερο βοήθεια. Και αυτοί οι μισθοί τελικά καθορίζουν όλα πάνω από αυτούς. Η αποτελεσματική προσέγγιση θα ήταν με έναν γενικό συνδυασμό που θα περιλαμβάνει εργαζόμενους κάθε είδους. Δυστυχώς, ένας τέτοιος συνδυασμός είναι πρακτικά αδύνατος.»* (George, 1879, σελ. 173).

Επιπλέον, τα μέσα πίεσης και ο αγώνας των συνδικάτων είναι σχετικά περιορισμένα και αδύναμα. Το πιο σημαντικό είναι ότι *«η απεργία, είναι αγώνας αντοχής»*, αλλά σε αυτό τον αγώνα οι αντίπαλοι δεν είναι οι εργάτες και το κεφάλαιο. Είναι οι εργάτες και οι γαιοκτήμονες, εφόσον για την αύξηση των μισθών απαραίτητη προϋπόθεση είναι η μείωση της αποζημίωσης των ιδιοκτητών της γης. Όμως σε αυτόν τον αγώνα αντοχής, οι γαιοκτήμονες μπορούν «να περιμένουν». Δεν υπάρχει κανένας εκβιασμός και καμία απειλή για τους ίδιους. «Ξέρουν» οι ιδιοκτήτες να μένουν κατά κάποιο τρόπο «αδρανείς».

Την ίδια στιγμή όμως, μια συνεχής απεργία, πιέζει τις αντοχές εργαζομένων και καταστρέφει το κεφάλαιο. Τελικώς μια απεργία θα οδηγήσει στην ελάττωση της παραγωγικής δραστηριότητας άρα και στη μείωση του παραγόμενου πλούτου. Επιπλέον, μια παρατεταμένη απεργία χρειάζεται καθολική συμμετοχή για να μπορεί να πετύχει το

στόχο της. Οι αντοχές όμως των εργατών, εφόσον αυτοί λιμοκτονούν, μπορεί να «σπάσουν» και να «ανοίξουν Κερκόπορτες» στον ενιαίο αγώνα. Πρέπει δηλαδή τα σωματεία να μην επιτρέπουν – ακόμη και με καταναγκασμό- το «σπάσιμο της απεργίας» λειτουργώντας σχεδόν απολυταρχικά προς τους εργαζόμενους.

6.2.4 Συνεργασία.

Ούτε στη συνεργασία κεφαλαίου – εργατικής τάξης βλέπει ο George τη θεραπεία για την βελτίωση της οικονομικοκοινωνικής τους κατάστασης. Χαρακτηρίζει την συγκεκριμένη πρόταση ως «μόδα» της εποχής και καταλήγει στο ότι έχει το ίδιο αποτέλεσμα με αυτό που έχουν οι βελτιώσεις στην παραγωγική διαδικασία. Κάνει μάλιστα διάκριση σε δύο μορφές συνεργασίας : τη συνεργασία στην παραγωγή και τη συνεργασία στην κατανάλωση.

Η συνεργασία στον εφοδιασμό – δηλαδή το αρχικό στάδιο της παραγωγικής δραστηριότητας - αποτελεί τρόπο «εξοικονόμησης εργασίας και εξάλειψης του κινδύνου αλλά ανεξάρτητα από το πόσους μεσάζοντες εξελίφει, μειώνει μόνο το κόστος ανταλλαγής». (George, 1879, σελ. 174). Όμως όσον αφορά τη διανομή του πλούτου, που είναι και το ζητούμενο, το αποτέλεσμα είναι όπως και εκείνο των βελτιώσεων στην παραγωγική δραστηριότητα και εν τέλει δεν ωφελείται η εργατική τάξη, παρά μόνο και πάλι οι γαιοκτήμονες μέσω της αύξησης του ενοικίου.

Η συνεργασία στην παραγωγή από την άλλη, ουσιαστικά «είναι η αντικατάσταση των σταθερών μισθών με αναλογικούς μισθούς. Μερικές φορές η διαχείριση επαφίεται στους εργάτες και ο καπιταλιστής παίρνει μόνο ένα σταθερό ποσοστό της καθαρής παραγωγής. (George, 1879, σελ. 174). [Αυτό] κάνει τον εργαζόμενο πιο δραστήριο και εργατικό. Με άλλα λόγια, αυξάνει την αποδοτικότητα της εργασίας. Η επίδρασή του, επομένως, είναι στην ίδια κατεύθυνση με άλλες μορφές υλικής προόδου. Μπορεί να παράγει μόνο το ίδιο αποτέλεσμα — υψηλότερο ενοίκιο.» (George, 1879, σελ. 175).

Οι συνεταιρισμοί έχουν βέβαια θετικό αντίκτυπο, διότι για κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις, καταφέρνουν να δημιουργήσουν περισσότερο πλούτο με λιγότερη εργασία. Στο δια ταύτα όμως, οι συνθήκες για τους ίδιους τους εργάτες, όσον αφορά τους μισθούς, δεν αλλάζουν πρακτικά. Οι γαιοκτήμονες και πάλι καρπώνονται τα οφέλη της αύξησης της παραγωγικής δραστηριότητας.

«Η αυξημένη παραγωγική δύναμη δεν προσθέτει στην ανταμοιβή της εργασίας. Δεν μπορεί να υπάρξει παραγωγή χωρίς γη — και η γη μονοπωλείται. Οι παραγωγοί πρέπει να ανταγωνίζονται για τη χρήση του, και αυτό αναγκάζει τους μισθούς στο ελάχιστο. Παρέχει όλο το πλεονέκτημα της αύξησης της παραγωγικής δύναμης στους ιδιοκτήτες γης — σε υψηλότερα ενοίκια και αυξημένες αξίες γης.» (George, 1879, σελ. 176).

6.2.5 Κρατισμός και κοινωνικό κράτος.

Η αντιμετώπιση της συσσώρευσης κεφαλαίου και πλούτου και η ανακούφιση της φτώχειας, δεν μπορεί σύμφωνα με τον George να επιτευχθεί μέσω κυβερνητικών παρεμβάσεων κανόνων και παροχών. Αυτό που δηλαδή συμβαίνει κατά κάποιο τρόπο στο σοσιαλιστικό τρόπο διακυβέρνησης. Θεωρεί ότι με αυτή την οδό, ο άνθρωπος στερείται την ελευθερία να ενεργεί ατομικά ενώ παράλληλα προωθείται ο «αχαλίνωτος» κρατισμός, αφού χρειάζεται πλήθος αρμοδίων κρατικών λειτουργών για την εφαρμογή των κανόνων αυτών και την απόδοση των φόρων. Επιπλέον, δημιουργείται κατάλληλο κλίμα για φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή, ενώ το σημαντικότερο όλων είναι ότι *μειώνεται το κίνητρο για συσσώρευση πλούτου, μια από τις κινητήριες δυνάμεις της βιομηχανικής προόδου.*» (George, 1879, σελ. 177).

Ο George πίστευε στον ανταγωνισμό, στην ελεύθερη αγορά, και στην αποτελεσματικότητα του νόμου της προσφοράς και ζήτησης. Δεν εμπιστευόταν την κυβέρνηση και περιφρονούσε τη γραφειοκρατία. Στην πραγματικότητα σκοπός του ήταν να γίνει η ελεύθερη επιχείρηση πραγματικά ελεύθερη, με την απαλλαγή των μονοπωλιακών περιορισμών που εμποδίζουν την απρόσκοπτη λειτουργία της. (Bryson, 2011). Πάλεψε λοιπόν, να σχεδιάσει ένα σύστημα που σήμερα θα αναγνωρίζαμε ως φιλελεύθερο και οικονομικά δημοκρατικό και θα εξασφάλιζε τη μέγιστη ελευθερία για το άτομο, (Horton & Chisholm, 1991).

«Το ιδανικό του σοσιαλισμού είναι μεγάλο και ευγενές. Είμαι πεπεισμένος ότι είναι δυνατό να επιτευχθεί. Αλλά μια τέτοια κατάσταση της κοινωνίας δεν μπορεί να κατασκευαστεί - πρέπει να αναπτυχθεί. Η κοινωνία είναι οργανισμός, όχι μηχανή. Μπορεί να ζήσει μόνο από την ατομική ζωή των μερών του. Στην ελεύθερη και φυσική ανάπτυξη όλων των μερών του θα εξασφαλιστεί η αρμονία του συνόλου.» (George, 1879, σελ. 177).

6.2.6 Αναδιανομή γης.

Ο George γνωρίζει ότι δεν είναι ο μοναδικός που συνδέει τα κοινωνικά προβλήματα που υπάρχουν στον πλανήτη με την κατοχή της γης. Ωστόσο η λύση της αναδιανομής γης που προτείνουν ορισμένοι, εστιάζει σε μια «διαιρετική» λογική, αφορά τη «διευθέτηση δημόσιων εκτάσεων» και τελικώς οδηγεί στον «τον περιορισμό των μεγεθών των εκμεταλλεύσεων».

Ουσιαστικά ο George είναι αρνητικός στην μικρή ιδιοκτησία γιατί δεν επιτρέπει οικονομίες κλίμακας. *«Ο λόγος είναι προφανής. Η χρήση μηχανημάτων προκαλεί μια γενική τάση για παραγωγή μεγάλης κλίμακας. ... Επομένως, οποιοδήποτε μέτρο που επιτρέπει απλώς μια μεγαλύτερη υποδιαίρεση της γης θα ήταν αναποτελεσματικό. Περαιτέρω, οποιοδήποτε μέτρο επιβολής της θα μειώνει την παραγωγικότητα. Εάν η γη μπορεί να καλλιεργηθεί φθηνότερα σε μεγάλα αγροτεμάχια, ο περιορισμός της ιδιοκτησίας στα μικρά θα μειώσει τη συνολική παραγωγή πλούτου.»* (George, 1879, σελ. 178-179).

Επιπλέον, ακόμη και αν διανεμόνταν κάποια εδάφη σε μικροκαλλιεργητές και κτηνοτρόφους μικρής παραγωγικής δυνατότητας, το αποτέλεσμα θα ήταν πάλι ανούσιο. Τελικώς η γη θα περάσει στον έλεγχο δυνατών γαιοκτημόνων και μάλιστα αυτό το «πέραςμα» θα μπορούσε και να επισπευτεί. Διότι η μεγάλη ιδιοκτησία προσφέρει μεγαλύτερες δυνατότητες εργασίας και οδηγεί σε *«παραγωγή μεγάλης κλίμακας»*.

Για τον George, οι ενέργειες μιας εθνικής κυβέρνησης, ακόμη και δημοκρατικής, είναι νόμιμες μόνο εφόσον το πλεόνασμα του ενοικίου κατανέμεται περίπου ισότιμα μεταξύ ατόμων και γενεών (και τα ατομικά δικαιώματα στα προϊόντα της εργασίας γίνονται σεβαστά). (Feder, 2001). Όπως λέει και ο ίδιος η άνιση αυτή διαίρεση *«δεν μπορεί να οδηγήσει σε δικαιότερη κατανομή πλούτου, καθώς υπόκειται σε περιορισμούς [...] και ο περιορισμός δεν θα εξασφαλίσει τον μόνο σκοπό που αξίζει να στοχεύσουμε: μια δίκαιη διαίρεση. Δεν θα μειώσει τη γαιοπρόσοδο. Επομένως δεν μπορεί να αυξήσει τους μισθούς. Μπορεί να κάνει τις άνετες τάξεις μεγαλύτερες, αλλά δεν θα βελτιώσει την κατάσταση της χαμηλότερης κατηγορίας. Έτσι, η υποδιαίρεση της γης δεν κάνει τίποτα για να θεραπεύσει τα δεινά του μονοπωλίου γης. Μπορεί ακόμη και να αποθαρρύνει τη λήψη πιο σαρωτικών*

μέτρων. Ενισχύει το υπάρχον σύστημα οδηγώντας μεγαλύτερο αριθμό ατόμων στη συντήρησή του». (George, 1879, σελ. 179).

6.2.7 Αποτίμηση.

Παρότι ο George μιλά για κοινωνικοποίηση της γης, κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη, απορρίπτει τόσο την λύση της αναδιανομής όσο και της κρατικοποίησης της γης. Αν και θεωρήθηκε από ορισμένους ως σοσιαλιστής, ο George ήταν ουσιαστικά φιλελεύθερος και πολύ επιφυλακτικός σχετικά με την αποδοχή της φιλοσοφίας και του προγράμματος του σοσιαλισμού, θεωρώντας τις μεταρρυθμίσεις των σοσιαλιστών πολύ ακραίες. (Durocher, 1961)

Ο George πίστευε στην ελευθερία του ατόμου και στην ατομική προσπάθεια ως δομικά στοιχεία της ανάπτυξης. Επ' ουδενί δεν θα ήθελε η θεωρία του να συνοδευτεί από οποιαδήποτε επιβολή εξουσίας. Ωστόσο, πήρε δύο στοιχεία από τις θέσεις των σοσιαλιστών (Byson, 2011) Το πρώτο ήταν ότι όλοι οι άνθρωποι στον κόσμο πρέπει να έχουν ίσο δικαίωμα πρόσβασης στα αγαθά της φύσης. Το δεύτερο ότι η κοινότητα πρέπει να λάβει αυτό που παράγει η κοινότητα.

6.3 Η γη ως κοινή ιδιοκτησία.

Όλη η πρόταση του George συνοψίζεται στην εξής φράση: *«Ανιχνεύσαμε την άνιση κατανομή του πλούτου, την κατάρρα και την απειλή του σύγχρονου πολιτισμού, στον θεσμό της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στη γη. Όσο υπάρχει αυτός ο θεσμός, καμία αύξηση της παραγωγής δεν θα ωφελήσει μόνιμα τις μάζες. ...συνεπάγεται αναγκαστικά ότι υπάρχει μόνο ένα φάρμακο για την άδικη διανομή του πλούτου: Πρέπει να κάνουμε τη γη κοινή ιδιοκτησία.»* (George, 1879, σελ. 180).

6.3.1 Η κοινωνικοποίηση της γαιοπροσόδου.

Βλέπουμε ότι ο George θεωρεί την ιδιοκτησία ένα «καταστροφικό» θεσμό, που «υποδουλώνει» την εργασία, μειώνει την παραγωγική δραστηριότητα, οδηγεί σε φτωχοποίηση και αυξάνει τις κοινωνικές ανισότητες.

Ωστόσο το πρόβλημα δεν αποτελεί κατ' ουσία η κατοχή των εδαφών, αλλά η μονοπωλιακή αξία που αποκτά λόγω δράσεων της κοινότητας και την οποία απαιτεί ο ιδιοκτήτης: *«Η αξία της γης, όπως είδαμε, είναι η τιμή του μονοπωλίου. Είναι η σχετική, όχι η απόλυτη, ικανότητα της γης που καθορίζει την αξία της. ... Έτσι, η αξία της γης εκφράζει, με ακριβή και απτή μορφή, το δικαίωμα που έχει η κοινότητα σε γη που κατέχει ένα άτομο. Και το ενοίκιο [γαιοπρόσοδος], επομένως, εκφράζει το ακριβές ποσό που πρέπει να πληρώσει ένα άτομο στην κοινότητα για να ικανοποιήσει τα ίσα δικαιώματα όλων των άλλων μελών.»* (George, 1879, σελ. 189-190).

Ποια είναι λοιπόν η λύση που προτείνεται από τον Henry George; Για την καταπολέμηση του μονοπωλίου, πρότεινε τη στροφή του βάρους της φορολογίας από την «παραγωγική βιομηχανία» (συμπεριλαμβανομένου και των καπιταλιστών και των εργατών) προς τους γαιοκτήμονες, είτε η γη ήταν «χρησιμοποιούμενη» είτε όχι (Buhle, 2001). Με αυτόν τον τρόπο *«Έχουμε τώρα μια μέθοδο για να συμβιβάσουμε τη σταθερότητα της χρήσης, που απαιτείται για τη βελτίωση της γης, με την πλήρη αναγνώριση της ιστοιμίας. Δικαιώματα όλων στη χρήση της γης. Μπορούμε να παραχωρήσουμε την αδιατάρακτη χρήση της γης σε προτεραιότητα κατοχής — εάν εισπράτουμε ενοίκιο προς όφελος της κοινότητας. ... Δεν είναι απαραίτητη η κατάσχεση γης — μόνο η κατάσχεση ενοικίου.»* (George, 1879, σελ. 190).

Βλέπουμε ότι ο George, προκρίνει μια απλή μέθοδο ιδιοποίησης της υπεραξίας που ενσωματώνει η γη χωρίς να επηρεάζει το υπάρχον ιδιοκτησιακό καθεστώς με βίαιες κρατικές παρεμβάσεις και καταναγκαστικές αποφάσεις. Η μεταρρύθμιση απλά αντικαθιστά τον όρο «ιδιοκτήτες» με τον όρο «κατέχοντες» της γης (Pullen, 2001). *«Δεν προτείνω την αγορά ή τη δήμευση της έγγειας περιουσίας. Ας διατηρήσουν την κατοχή αυτοί που τώρα κατέχουν γη, αν θέλουν. Μπορούν να το αγοράσουν και να το πουλήσουν ή να το κληροδοτήσουν. Ας συνεχίσουν ακόμη και να την αποκαλούν «δική τους» γη. Μπορούμε να τους αφήσουμε με ασφάλεια το κέλυφος, αν πάρουμε τον πυρήνα.»* (George, 1879, σελ. 223-224).

Ο George συμφιλίωσε τα κοινά δικαιώματα στην υπεραξία της γης με την ιδιωτική κατοχή, τις ελεύθερες αγορές και τον σύγχρονο καπιταλισμό (Gaffney, 1994). Ο σκελετός του συστήματός του είναι ουσιαστικά καπιταλιστικός (Bryson, 2011). Ουσιαστικά, το επίκεντρο για τον George, είναι η δήμευση της αξίας της γης και όχι τα εδάφη. Προτείνει ουσιαστικά ένα νέο φορολογικό σύστημα που στηρίζεται στην άντληση κρατικών εσόδων

από την αξία της γης και διαμοιρασμό τους για δημόσιους σκοπούς και ανάγκες της κοινωνίας. Κατά κάποιο τρόπο μιλά για κοινωνικοποίηση της αξίας της γης, και όχι της γης με την έννοια της ύλης. Το ότι η αξία της γης έχει κοινωνική προέλευση και επομένως πρέπει να αποδοθεί πίσω στην κοινωνία για κοινωνικές χρήσεις μέσω φορολογίας είναι τόσο στοιχειώδης παρατήρηση που κανένας οικονομικός εγγράμματος δεν μπορεί να το αγνοήσει. (Geiger, 1941)

Αποτελεί για εκείνον μια απλή αλλά βαθιά μεταρρύθμιση, που θα ανατρέψει όλα τα δεινά που έχει προκαλέσει η μονοπώληση της γης, χωρίς μάλιστα να χάνουν την κυριότητα οι κάτοχοί αυτής της γης. Το μόνο που χάνουν είναι η δύναμη της εργαλειοποίησης της πρόσβασης στη γη. *«Εάν το ενοίκιο έπαιρνε το κράτος σε φόρους, τότε η γη θα ήταν πραγματικά κοινή ιδιοκτησία - ανεξάρτητα από το όνομα του οποίου ή σε ποια αγροτεμάχια κρατιόταν. Κάθε μέλος της κοινότητας θα συμμετείχε στα πλεονεκτήματα της ιδιοκτησίας του.»* (George, 1879, σελ. 224). *«Αυτά τα απλά μέτρα δεν συνεπάγονται σκληρές διαδικασίες, καμία βίαιη εκποίηση, κανένα κλονισμό της εμπιστοσύνης του κοινού, καμία οπισθοδρόμηση σε μια κατώτερη βιομηχανική οργάνωση, κανένα δανεισμό δημόσιου χρήματος ή δημιουργία δυσκίνητων προμηθειών. Αντί να ασκούν βία στο δίκαιο αίσθημα ιδιοκτησίας, το διεκδικούν και το δικαιώνουν. Ο τρόπος για να γίνει η γη κοινή ιδιοκτησία είναι απλώς να εισπράξεις τη γαιοπρόσοδο και να τη διαθέσεις για κοινό όφελος»* (George, 1881, σελ. 49-50).

Σύμφωνα με τον George, αυτή η απλή και αποτελεσματική λύση θα μπορούσε να εξασφαλίσει τόσο αύξηση των μισθών όσο και αύξηση των κερδών του κεφαλαίου. Ταυτόχρονα η εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης για την κοινωνία θα οδηγούσε στην εξάλειψη της φτώχειας και συνάμα στην μείωση της εγκληματικότητας. Οι ανθρώπινες δυνατότητες δεν θα ήταν δέσμιες της μονοπώλησης της γης, μολονότι δεν θα άλλαζε η μορφή της ιδιοκτησίας ουσιαστικά. Κανένας από τους ιδιοκτήτες δεν θα έχανε τη γη του από όσον αφορά στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, κι ούτε θα επιβάλλονταν οποιοσδήποτε περιορισμός στην έκταση γης που θα μπορούσε κάποιος να κρατήσει (George, 1879).

Με ένα απλό συλλογισμό θα μπορούσαμε να πούμε ότι η λύση του George μετατρέπει τους κατόχους με ένα περίτεχνο τρόπο από ιδιοκτήτες σε ενοικιαστές. Το ενοίκιο πλέον, δεν αποτελεί δικαίωμα του γαιοκτήμονα αλλά υποχρέωσή του προς το κράτος και την κοινωνία. Μιλάμε κατ' ουσία για ανταλλαγή ρόλων κράτους και γαιοκτήμονα, εφόσον το κράτος - εκπροσωπώντας την κοινότητα - γίνεται αυτός που

απαιτεί ενοίκιο από τον ιδιοκτήτη. Με απλά λόγια ο George λέει στους ιδιοκτήτες : κρατήστε το οικόπεδο, εκμεταλλευτείτε το, αλλά αποδώστε στο κράτος την αντίστοιχη αξία του. Η φορολόγηση αυτή μετατρέπει την ιδιωτική περιουσία σε κοινωνική, αναλογιζόμενοι ότι αυτά τα έσοδα θα προσανατολιζόνταν για την κάλυψη δημοσίων αναγκών του κράτους και της οργανωμένης κοινότητας. Άλλωστε, όπως αναφέρει και ο Batt (2012) για τη θεωρία του George, η γαιοπρόσοδος είναι μια κοινωνικά δημιουργημένη αξία, και αυτό το στοιχείο είναι που δίνει σε μια κοινότητα την πρωταρχική αξίωση για ανάκτηση αυτής της αξίας.

Η επιβολή φόρου αξίας της γης, δεν αποτελεί μια παλιά και παρωχημένη ιδέα. Ακόμη και σήμερα διακεκριμένοι οικονομολόγοι επαναφέρουν αυτό το ζήτημα. Ο Blaug, (2000) μας αναφέρει: Ο Paul Samuelson τον χαρακτήρισε «ο χρήσιμος φόρος στο μετρούμενο πλεόνασμα γης». Ο Milton Friedman συμφώνησε ότι «καθαρός φόρος γης είναι ένας από τους λιγότερο κακούς φόρους που είναι δυνατός». Ο James Buchanan, υποστήριξε ότι «ο ιδιοκτήτης γης που αποσύρει γη από παραγωγική χρήση με σκοπό την καθαρά ιδιωτική χρήση θα πρέπει να υποχρεωθεί να πληρώσει υψηλότερους, όχι χαμηλότερους, φόρους». Ο Robert Solow υποστήριξε ότι «δεν πρέπει να επιτρέπεται στους χρήστες γης να αποκτούν δικαιώματα αορίστου χρόνου για μεμονωμένες πληρωμές. Για λόγους αποτελεσματικότητας, για επαρκή έσοδα και για δικαιοσύνη, κάθε χρήστης γης θα πρέπει να απαιτείται να καταβάλλουν ετήσια πληρωμή στην τοπική αυτοδιοίκηση ίση με την τρέχουσα αξίας ενοικίασης της γης που αυτός ή αυτή εμποδίζει άλλους να χρησιμοποιήσουν»

6.4 Ο ένας και μοναδικός φόρος – «The Single Tax».

Ο George όχι μόνο προτείνει την κοινωνική ιδιοποίηση της υπεραξίας της γης μέσα από τη φορολόγηση αλλά θεωρεί ότι αυτό είναι αρκετό και για να καλύψει τις ανάγκες της κοινωνίας και του κράτους *«Να καταργηθούν όλοι οι φόροι — εκτός από αυτούς που σχετίζονται με τις αξίες της γης.»* (George, 1879, σελ. 225)

Πως όμως ένας μόνο φόρος επί της γης που αποτελεί μια σταθερή ποσότητα θα μπορεί να φτάνει για να καλύψει και στο μέλλον μια ολόκληρη κοινωνία, που συνεχώς αυξάνεται ο πληθυσμός της; Και εδώ είναι μάλλον προφανής η απάντηση. Η τεχνολογική ανάπτυξη και η αύξηση του πληθυσμού αυξάνει την παραγωγικότητα και τις αξίες στη γη,

μέσω της αύξησης της εργασίας. Αυτό ενισχύεται και από την μείωση ή την κατάργηση της φορολογίας στο κεφάλαιο και την εργασία *«Σε κάθε πολιτισμένη χώρα, αυτό αρκεί για να αναλάβει όλα τα κρατικά έξοδα. Σε περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες, είναι πολύ περισσότερο από αρκετό»*. (George, 1879, σελ. 224) Όταν η παραγωγικότητα και οι αξίες της γης αυξάνονται *«θα είναι απαραίτητο να αυξηθεί ουσιαστικά ο φόρος γης για να απορροφηθεί το πλεονάζον ενοίκιο»*. (George, 1879, σελ. 225)

Η ευστοχία όμως ενός φορολογικού συστήματος στηρίζεται σε κάποιες βασικές αρχές και για να χαρακτηριστεί ως επιτυχημένο πρέπει να είναι Δίκαιο, Απλό, Σταθερό και Αποτελεσματικό. Και βέβαια να είναι αναλογικό και να καταπολεμά τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες.

6.4.1 Η επιτυχία του ενιαίου φόρου.

Η επιτυχία ενός φορολογικού συστήματος, για να θεωρείται δεδομένη, πρέπει να διέπεται από κάποιους κανόνες και να έχει κάποια χαρακτηριστικά. Ο ίδιος ο George, δεν μένει μόνο στην διατύπωση της πρότασης αλλά προσπαθεί να εξηγήσει γιατί ο ίδιος θεωρεί ότι η επιβολή ενός μόνο φόρου επί της κατοχής γης, αποτελεί λύση όχι μόνο για την αντιμετώπιση της κοινωνικής ανισότητας αλλά και μεταρρύθμιση για την αποδοτικότητα του φόρου στα έσοδα του κράτους.

«Το καλύτερο μέσο για την αύξηση των δημόσιων εσόδων θα είναι αυτό που πληροί αυτές τις προϋποθέσεις:

- 1. Θα πρέπει να επιβαρύνει όσο το δυνατόν λιγότερο την παραγωγή — ώστε να πληρώνονται οι φόροι.*
- 2. Θα πρέπει να συλλέγεται εύκολα και με χαμηλό κόστος και θα πρέπει να επιβαρύνει όσο το δυνατόν πιο άμεσα τους τελικούς πληρωτές.*
- 3. Θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από βεβαιότητα— να προσφέρει τις λιγότερες ευκαιρίες για κατάχρηση και διαφθορά και τον λιγότερο πειρασμό για φοροδιαφυγή.*
- 4. Θα πρέπει να διέπεται από ισότητα— να μην δίνει σε κανέναν πλεονέκτημα, ούτε να θέτει σε μειονεκτική θέση κάποιον άλλον.»* (George, 1879, σελ. 226)

Το καίριο ζήτημα είναι, η φορολογική μεταρρύθμιση που προτείνει, να μπορεί να αντιμετωπίσει τις ανισότητες και να δημιουργήσει συνθήκες ανταποδοτικότητας, χωρίς να

προκαλεί όμως αρρυθμία στην οικονομία. Πρέπει λοιπόν να επισημανθεί ότι αυτό που θα ισχύει για φόρο επί της αξίας της γης, είτε πρόκειται για τον μοναδικό φόρο είτε για ένα συστατικό ενός φορολογικού συστήματος, αποσκοπεί στον μετριασμό των οικονομικών επιπτώσεων της φορολογίας. (Buurman, 1986). Φυσικά στόχος είναι να ωφεληθεί η κοινότητα, από αυτή την «κοινωνικοποίηση της» αξίας της γης, εφόσον τα έσοδα από την συγκεκριμένη φορολόγηση θα επιστρέφουν από το κράτος στους πολίτες του.

6.4.2 Η επίδραση του στην παραγωγή.

Ο George δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο φορολόγησης. Ουσιαστικά η επιβολή των φόρων πρέπει να γίνεται σύνεση και όχι αλόγιστα σύμφωνα με τον George. Μια ασύμμετρη επιβολή φόρων, που επηρεάζει την παραγωγή ή την οδηγεί σε συρρίκνωση, οδηγεί σε μείωση του παραγόμενου πλούτου και άρα σε μείωση της δυναμικής της απόδοσης. Η αποθάρρυνση της παραγωγή που μπορεί να προκαλέσει ένας φόρος, προκαλεί καταστροφή της παραγωγικής δύναμης των ανθρώπων οδηγώντας σταδιακά στη φτωχοποίησή τους. Και βέβαια το ίδιο το κράτος σε απώλεια εσόδων, δημιουργώντας μια «σπείρα θανάτου» για την κοινωνία. Αν το κράτος δεν «λαμβάνει» δεν μπορεί και να «επιστρέψει» πίσω μέσω των δημοσίων δαπανών. Επιπρόσθετα, η μείωση της παραγωγής, εξαιτίας της φορολόγησης, μπορεί να οδηγήσει σε γη αδρανή και ανεκμετάλλευτη, φαινόμενο που θα προκαλούσε ότι και η επιτηδευμένη αδράνεια που πολλές φορές αποφάσιζαν οι ιδιοκτήτες. Συνεπώς λιγότερη παραγωγική δραστηριότητα και λιγότερη ανάγκη για εργασία και εργάτες.

«Είναι προφανές ότι όλοι οι φόροι προέρχονται από το προϊόν της γης και της εργασίας[...] Αλλά οι ίσοι φόροι μπορεί να έχουν πολύ διαφορετικές επιπτώσεις στην παραγωγή, ανάλογα με τον τρόπο επιβολής τους. Οι φόροι που μειώνουν τις ανταμοιβές των παραγωγών μειώνουν το κίνητρο για παραγωγή..» (George, 1879, σελ. 224) Όμως δε συμβαίνει το ίδιο σε ότι σχετίζεται με τα μονοπώλια, και ειδικά αυτό της γης. Η επιβολή φόρων στα μονοπώλια δεν αναχαιτίζει την παραγωγή. Γιατί το κέρδος των μονοπωλίων αποτελεί το ίδιο μια μορφή φορολόγησης της παραγωγικής δραστηριότητας. Βέβαια υπάρχουν μονοπώλια, όπως πχ τα ταχυδρομεία, οι σιδηρόδρομοι και οι δρόμοι, που αποτελούν κατά τον George «εν μέρει» μονοπώλια, διότι παράλληλα εξυπηρετούν και κοινωνικές ανάγκες. Και φυσικά δεν εκφράζουν μόνο ένα μέρος του κόστους του μονοπωλίου, διότι εμπεριέχουν εν πολλοίς και το συντελεστή της εργασίας. *«Όμως το*

μονοπώλιο της γης, αποτελεί ένα καθαρό και απλό μονοπώλιο, που δεν περιλαμβάνει καθόλου εργασία ή κεφάλαιο. Δεν εκφράζει παρά το πλεονέκτημα της οικειοποίησης. Είναι, από κάθε άποψη, προσαρμοσμένο για μια τέτοια φορολογία.» (George, 1879, σελ. 229)

Επομένως η φορολογία επί της γης δεν μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την παραγωγή, καθώς «εκφράζει την ανταλλακτική αξία του μονοπωλίου. Δεν είναι σε καμία περίπτωση δημιουργία του ατόμου που κατέχει τη γη. Δημιουργείται από την ανάπτυξη της κοινότητας.» (George, 1879, σελ. 229)

Η γη αποκτά αξία και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνική οργάνωση των ανθρώπων, καθώς οφείλει την αξία της στην δραστηριότητα της κοινότητας, και όχι στην ιδιοποίηση από τον κάτοχο. «Ως εκ τούτου, η κοινότητα μπορεί να τα πάρει όλα χωρίς να μειώσει το κίνητρο για βελτίωση και χωρίς να μειώσει την παραγωγή πλούτου. Η λήψη ολόκληρης της γαιοπροσόδου σε φόρους δεν θα μειώσει τους μισθούς της εργασίας ή την ανταμοιβή του κεφαλαίου. Ούτε θα αυξήσει την τιμή ενός μόνο εμπορεύματος. Δεν θα δυσκολέψει την παραγωγή σε καμία περίπτωση. (George, 1879, σελ. 229 -230) «Αλλά υπάρχουν περισσότερα από αυτό. Οι φόροι στη γη τείνουν στην πραγματικότητα να αυξάνουν την παραγωγή — καταστρέφοντας το κερδοσκοπικό ενοίκιο, το οποίο εμποδίζει την παραγωγή όταν η πολύτιμη γη παρακρατείται από χρήση. Οι βιομηχανικές υφέσεις προέρχονται από κερδοσκοπικές αξίες γης. Στη συνέχεια διαδίδονται σε ολόκληρο τον πολιτισμένο κόσμο, παραλύοντας τη βιομηχανία.» (George, 1879, σελ. 230)

Επιπλέον αποθαρρύνεται και η κερδοσκοπία. Κανείς γαιοκτήμονας δεν θα τολμούσε να εργαλειοποιήσει την κατοχή εκτάσεων προς εκτόξευση του ατομικού του κέρδους, γιατί αυτό δεν θα τον συνέφερε πια. Πλέον, με την υποχρέωση απόδοσης φόρου μόνο και μόνο για την κατοχή, θα εξαναγκάζονταν να εκμεταλλευτεί τη γη αντί να την κρατά «αδρανή» με σκοπό το δυνητικό κέρδος. Διαφορετικά θα επέρχονταν για εκείνον μόνο ζημία, αφού θα επιβαρύνονταν με το κόστος για κάτι που από μόνο του – χωρίς την εργασία – δεν μπορεί πλέον να αποφέρει κέρδος.

«Η λήψη της γαιοπροσόδου για δημόσια χρήση μέσω της φορολογίας θα απέτρεπε όλα αυτά. Εάν η γη φορολογούνταν κοντά στην αξία ενοικίασής της, κανείς δεν θα μπορούσε να αντέξει οικονομικά να κρατήσει αχρησιμοποίητη γη. Αυτή η γη θα διατεθεί σε αυτούς που θα

τη χρησιμοποιούσαν βέλτιστα. Κατά συνέπεια, η εργασία και το κεφάλαιο θα μπορούσαν να παράγουν πολύ περισσότερα με την ίδια προσπάθεια (George, 1879, σελ. 230)

Εν κατακλείδι, όταν ο George μιλάει για απαλλαγή της κοινωνίας από κάθε μορφή φορολογίας – εκτός βεβαία από τη φορολογία της γης – ουσιαστικά στέκεται στις επιπτώσεις που δύναται να προκαλέσει ένας φόρος στην κοινότητα. Οι επιπτώσεις της φορολογίας, εφόσον επηρεάζουν την οικονομία, επηρεάζουν ουσιαστικά και τη διαβίωση της κοινωνίας και της κοινότητας. Επιτρέπουν μια ζωή με ποιότητα και ευημερία, ή καταδικάζουν την κοινωνία στην φτώχεια και στην ανισότητα.

«Γιατί αν φορολογείτε την κατασκευή, αναστέλλετε την κατασκευή. Αν φορολογείτε τις βελτιώσεις, μειώνετε τη βελτίωση. Αν φορολογήσετε το εμπόριο, εμποδίζετε την ανταλλαγή. Αν φορολογήσετε το κεφάλαιο, το διώχνετε. Αλλά αν πάρετε ολόκληρη την αξία της γης σε φορολογία, το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η τόνωση της βιομηχανίας, το άνοιγμα νέων ευκαιριών και η αύξηση της παραγωγής πλούτου.» (George, 1879, σελ. 230)

6.4.3 Ευκολία και κόστος συλλογής.

Για τον George, η επιβολή ενοικίου στη γη από το κράτος, είναι μια φορολογική τακτική που χαρακτηρίζεται από ευελιξία, διαφάνεια και ευκολία συλλογής. *«Η γη δεν μπορεί να κρυφτεί ή να απομακρυνθεί. Η αξία της μπορεί να προσδιοριστεί εύκολα. Μόλις γίνει ο προσδιορισμός της, δεν απαιτείται τίποτα άλλο παρά ένας αποδέκτης για τη συλλογή.»* (George, 1879, σελ. 230)

Η επισήμανσή του μάλιστα για έναν μοναδικό φόρο, που θα αντικαταστήσει την πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος και θα καταργήσει αναλογικούς φόρους, όπως πχ στην κατανάλωση, θα μειώσει την γραφειοκρατία και τις δαπανηρές διαδικασίες. Επιπρόσθετα θα μειωθεί το κόστος είσπραξης που απαιτεί η πολυμορφία ενός σύνθετου φορολογικού συστήματος, καθώς θα απαιτούνται λιγότεροι υπάλληλοι για τον υπολογισμό και την είσπραξη *«μειώνοντας σημαντικά τη διαφορά μεταξύ του κόστους της φορολογίας στους πολίτες και των εσόδων που αποφέρει στην κυβέρνηση».* (George, 1879, σελ. 231)

Επίσης, ο φόρος επί της γης, χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και στοχευμένη αμεσότητα στην είσπραξη. Παρατήρησε στην έμμεση φορολογία την πανταχού παρούσα τάση να φορτώνουν βαρύτερους φόρους σε φθηνά είδη κοινής χρήσης παρά στα πιο

ακριβά αντικείμενα που χρησιμοποιούνται μόνο από τους πλούσιους (Bryson, 2011). Ο φόρος όμως επί της γης δεν μετατεθεί το βάρος του παράπλευρα, επιβαρύνοντας μέλη της κοινωνίας που δεν θα έπρεπε, αλλά στοχεύει κατά της δύναμης της γαιοκτησίας και μόνον.

Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα όταν μιλάμε για φορολόγηση των αγαθών σε όλη την εφοδιαστική αλυσίδα, όπου η επιβάρυνση «περνάει» ουσιαστικά στον τελικό καταναλωτή. Διότι η γενική τάση είναι η εξής: *«Εάν φορολογούμε αγαθά, οι κατασκευαστές ή οι εισαγωγείς θα χρεώνουν υψηλότερες τιμές στους χονδρεμπόρους, οι χονδρέμποροι στους λιανοπωλητές και οι λιανοπωλητές στους καταναλωτές[...]. Ο φόρος τελικά πέφτει στους καταναλωτές, οι οποίοι πληρώνουν όχι μόνο τον ίδιο τον φόρο — αλλά και ένα κέρδος σε κάθε βήμα της διαδικασίας[...]. Οι φόροι αυξάνουν τις τιμές αυξάνοντας το κόστος παραγωγής. Αυτό, με τη σειρά του, μειώνει την προσφορά.»* (George, 1879, σελ. 231). Στην περίπτωση όμως της γης η επιβολή φορολογίας λειτουργεί διαφορετικά, προς όφελος της κοινωνίας, καθώς καταλήγει να ελαττώνει τις τιμές της γης: *«Αν και η φορολόγηση της γης κάνει τους γαιοκτήμονες να πληρώνουν περισσότερα, δεν τους δίνει καμία δύναμη να αποκτήσουν περισσότερα. Γιατί αυτό δεν μπορεί να μειώσει την προσφορά γης. Αντίθετα, αναγκάζει όσους κατέχουν γη με κερδοσκοπία να πουλήσουν ή να νοικιάσουν για ότι μπορούν να πάρουν. Ο φόρος γης αυξάνει τον ανταγωνισμό μεταξύ των ιδιοκτητών. Αυτό μειώνει την τιμή της γης. Έτσι, από κάθε άποψη, ο φόρος επί της αξίας της γης είναι ο φθηνότερος τρόπος με τον οποίο μπορούν να αντληθούν μεγάλα έσοδα. Δίνει στην κυβέρνηση τα μεγαλύτερα καθαρά έσοδα σε αναλογία με το ποσό που λαμβάνεται από τους πολίτες.»* (George, 1879, σελ. 232)

6.4.4 Βεβαιότητα συλλογής.

Ακόμη και για τις σύγχρονες δημοκρατίες, ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα για ένα αποδοτικό φορολογικό σύστημα, είναι η βεβαιότητα συλλογής και είσπραξης. Μιλάμε φυσικά για τα φαινόμενα φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής. Παρότι μόνον το ένα από τα δύο είναι παράνομο και τα δύο προκαλούν πονοκέφαλο στα κράτη γιατί φυσικά μειώνουν τα προσδοκώμενα έσοδα, ανατρέποντας προϋπολογισμούς ή εξαναγκάζοντας τα κράτη να προϋπολογίζουν αυτές τις απώλειες. Και βέβαια δεν πρέπει να παραλείψουμε το άλλο σημαντικό κομμάτι, αυτό της διαφθοράς, που αποτελεί παγκόσμιο πρόβλημα και ταλανίζει όλες σχεδόν τις σχέσεις συναλλαγή κράτους – πολιτών.

Η διαφθορά μάλλον αποτελεί και διαχρονικό πρόβλημα, μιας και το εντοπίζει και ο George στην εποχή του. Μάλιστα τονίζει χαρακτηριστικά ότι «οι φόροι που στερούνται το στοιχείο της βεβαιότητας έχουν την πιο τρομερή επίδραση στα δημόσια ήθη.» (George, 1879, σελ. 233). Ένας φόρος που δεν είναι συμπαγής και βέβαιος, προετοιμάζει το έδαφος κατάλληλα ώστε να καλλιεργηθούν φαινόμενα «διαφθοράς, απάτης, ψευδορκίας και παρανομίας».

Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με το φόρο επί της γης, καθώς εγγυάται τη διαφάνεια και την νομιμότητα, γιατί χαρακτηρίζεται από στοιχεία αντικειμενικότητας στον υπολογισμό του. Έτσι η κρίση για το ύψος του φόρου, δεν επαφίεται σε μια υποκειμενική κρίση ενός υπαλλήλου, αλλά σε στοιχεία που δεν μπορούν να αλλοιωθούν με σκοπιμότητα :

Ο George είναι πεπεισμένος πως ένας φόρος επί της αξίας της γης μπορεί να χαρακτηριστεί από υψηλή αντικειμενικότητα και απόλυτη βεβαιότητα όσον αφορά την είσπραξή του. Αυτό ισχύει κατά την θεωρία του διότι τόσο η εκτίμησή του όσο και η είσπραξή του είναι εγγυημένα στοιχεία λόγω του ακίνητου χαρακτήρα της γης. Δεν μπορεί να υπάρξει οποιαδήποτε απόκρυψη στοιχείων αναφορικά με την αξία της, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με την απόκρυψη άλλων εισοδημάτων, γιατί η ίδια η γη είναι σε όλους ορατή. Έτσι μπορεί να εισπραχθεί μέχρι και το «τελευταίο λεπτό» (George, 1879, σελ. 233). Μολονότι κι ο ίδιος αναγνωρίζει ότι υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο λανθασμένης ή άνισης εκτίμησης της αξίας της γης, θεωρεί ότι υπάρχει υψηλότερο ρίσκο στον υπολογισμό της προσωπικής περιουσίας εν γένει. Συνεπώς ο σχεδιασμός ενός φορολογικού συστήματος που βασίζεται στον υπολογισμό με βάση την αξία της γης, θα το καθιστούσε λιγότερο περίπλοκο και πολύ πιο στοχευμένο. Και βέβαια έχοντας αυτά τα χαρακτηριστικά, το φορολογικό σύστημα θα υπάγονταν πολύ πιο ελεύθερα σε δημόσιο έλεγχο (George, 1879).

6.4.5 Ισότητα.

Ο ακρογωνιαίος λίθος για ένα δίκαιο φορολογικό σύστημα και για μια εν γένει κοινωνική ομαλότητα, είναι η εξασφάλιση ισότητας. Είναι ο βασικός στόχος για κάθε ευνομούμενη πολιτεία. Ο George θεωρούσε ότι η μόνη ισότητα που πρέπει να επιδιώκεται αφορά στην ίση ελευθερία ευκαιριών. (Bryson, 2011). Επιμένοντας ότι «ισότητα», σημαίνει όχι μόνο πολιτική ισότητα και ισότητα ενώπιον του νόμου, αλλά και ισότητα στη

χρήση των φυσικών πόρων, έχει δώσει μεγάλη ώθηση στο κίνημα της ισότητας και πρέπει να θεωρείται ως μια από τις ηγετικές του προσωπικότητες (Pullen, 2001). Όμως από την ανάλυση μας, διαφαίνεται ότι η ισότητα, για να αποτελεί θετικό συστατικό μιας κοινωνίας, πρέπει να συνοδεύεται και από δικαιοσύνη.

Όπως αναφέρει και ο George, μιλώντας για ισότητα στη φορολογία, δεν εννοεί την ίση ή έστω την αναλογική απόδοση φόρων στο κράτος, που συνδέεται με τα εισοδήματα. Κι αν αυτό ακούγεται παράδοξο, εξηγεί αναλυτικά την σκέψη του και μπορούμε να κατανοήσουμε την λογική του. Θα ήταν πολύ εύκολο να συνδεθεί η ισότητα στη φορολόγηση ανάλογα με τα εισοδήματα του καθενός. Όμως στην πραγματικότητα θα υπήρχε ένα σύστημα που θα χαρακτηριζόνταν από ισότητα αλλά θα στερούνταν τη δικαιοσύνη. Η προσέγγιση του θυμίζει τη γνωστή ρήση του Αριστοτέλη, ότι «δεν υπάρχει τίποτα πιο άνιστο, από την ίση μεταχείριση των ανίσων».

Το ίδιο περίπου ευαγγελίζεται και ο George. Δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο η παραγωγική κοινότητα και οι γαιοκτήμονες. Δεν μπορεί να υπάρχει απλώς μια οριζόντια ισότητα στη φορολόγηση, γιατί δεν υπάρχει πρώτα από όλα οριζόντια ισότητα στον τρόπο απόκτησης των εισοδημάτων από τα δύο αυτά μέρη.

«Η φύση δίνει στην εργασία, και στην εργασία μόνο. Ακόμη και σε έναν Κήπο της Εδέμ, οι άνθρωποι θα λιμοκτονούσαν χωρίς προσπάθεια. Τώρα, πάρτε δύο άτομα ίσων εισοδημάτων. Ο ένας παίρνει εισόδημα από την εργασία. Ο άλλος από το ενοίκιο της γης. Πρέπει να συνεισφέρουν ισότιμα στα έξοδα του κράτους; Σίγουρα όχι.» (George, 1879, σελ. 234). Από τη μια πλευρά έχουμε ένα εισόδημα (μισθό) το οποίο αποκτήθηκε με εργασία και συμμετοχή και από την άλλη, ένα εισόδημα (γαιοπρόσοδος) που προκύπτει από απραξία, απλώς από την κατοχή γης, που μάλιστα δεν είναι και νομιμοποιημένη για τον George, από κανένα φυσικό νόμο.

«Το εισόδημα του εργάτη αντιπροσωπεύει τον πλούτο που δημιουργείται και προστίθεται στον γενικό πλούτο του κράτους. Το εισόδημα του γαιοκτήμονα αντιπροσωπεύει μόνο τον πλούτο που λαμβάνεται από το γενικό απόθεμα, χωρίς να δίνεται τίποτα σε αντάλλαγμα. Το δικαίωμα του εργάτη στο εισόδημα προέρχεται από το Δίκαιο της Φύσης, η οποία επιστρέφει τον πλούτο στην εργασία.» (George, 1879, σελ. 234)

Και εδώ διακρίνουμε και πάλι το επίκεντρο της λογικής του George για την αξία της κοινότητας στην αξία της γης. Αυτό που ουσιαστικά πραγματεύεται και η μελέτη μας. Ότι

δηλαδή, η γη χωρίς την κοινότητα είναι ήσσονος σημασίας. Οι κοινωνίες, επί των εδαφών που οργανώνονται, δραστηριοποιούνται και συνεργάζονται, αυξάνουν στην αξία αυτών. Όσο μεγαλύτερη η κοινότητα σε μέγεθος και δυναμική, τόσο μεγαλύτερη και η αντίστοιχη αξία της γης. Επομένως, αυτή η αξία είναι που πρέπει να φορολογείται και να επιστρέφεται στους δημιουργούς της. Γιατί δεν ανήκει στον αδρανή γαιοκτήμονα, ούτε προέκυψε από αυτόν, αλλά ανήκει στην ενεργητική, παραγωγική κοινότητα. Είναι δημιούργημα της κοινωνίας και το ποσό από τη φορολόγηση της αξίας αυτής, οφείλει να επιστρέφει πίσω σε αυτούς που δικαιωματικά τους ανήκει. Στην κοινωνία και στους εργαζόμενους.

«Η αξία που δημιουργείται και διατηρείται από την κοινότητα μπορεί δίκαια να κληθεί να καλύψει τα κοινοτικά έξοδα. Τι είδους αξία είναι αυτή; Μόνο η αξία της γης. Αυτή η τιμή δεν προκύπτει μέχρι να σχηματιστεί μια κοινότητα. Μεγαλώνει όσο μεγαλώνει η κοινότητα. Υπάρχει μόνο όσο υπάρχει η κοινότητα. Διασκορπίστε τη μεγαλύτερη κοινότητα και η γη, που κάποτε ήταν τόσο πολύτιμη, δεν θα είχε καμία αξία. Με κάθε αύξηση του πληθυσμού, η αξία της γης αυξάνεται. Με κάθε μείωση πέφτει.» (George, 1879, σελ. 234)

Επομένως, ο φόρος δεν αρκεί να είναι ισότιμος. Πρέπει να είναι και δίκαιος. Και η επιβολή φορολογίας για την κατοχή γης, επιφέρει ισότητα συνοδευόμενη από δικαιοσύνη, εφόσον μεταφέρεται ξανά για τις ανάγκες της κοινότητας.

«Ο φόρος επί της αξίας της γης είναι, επομένως, ο πιο δίκαιος και ίσος από όλους τους φόρους. Πέφτει μόνο σε εκείνους που λαμβάνουν ένα μοναδικό και πολύτιμο όφελος από την κοινωνία. Και τους πέφτει αναλογικά με το όφελος που λαμβάνουν. Παίρνει από την κοινότητα, για χρήση υπέρ της κοινότητας, από την αξία που είναι δημιουργία της κοινότητας.» «Όταν όλο το ενοίκιο λαμβάνεται με φορολογία για τις ανάγκες της κοινότητας, θα επιτευχθεί ισότητα. Κανένας πολίτης δεν θα έχει πλεονέκτημα έναντι οποιουδήποτε άλλου, εκτός από την προσωπική εργασία, τις δεξιότητες και την ευφυΐα. Μόνο τότε, και όχι μέχρι τότε, η εργασία θα πάρει την πλήρη ανταμοιβή της και το κεφάλαιο τη φυσική του απόδοση.» (George, 1879, σελ. 235)

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η γη, ανεξάρτητα από τίτλους κατοχής και δικαιώματα που διέπονται από νομικές πράξεις, επιστρέφει ουσιαστικά στα χέρια της κοινωνίας. Η αξία που της έχει δώσει η κοινωνία, επιστρέφει πίσω σε αυτή. Για τον George είναι ζήτημα απόδοσης δικαιοσύνης και ηθικής, πέραν μιας απλής διοικητικής και οικονομικής διαχείρισης.

6.5. Κοινωνικοποίηση της γης μέσω φορολογίας: τα οφέλη της κοινωνίας.

Σύμφωνα με τις αρχές του George, η επιβολή φόρου επί της αξίας της γης, θα ευνοούσε τόσο την περαιτέρω άνθιση της παραγωγικής δραστηριότητας όσο και την συμμετέχουσα κοινότητα, διότι θα έρχονταν παράλληλα με την κατάργηση όλων των υπόλοιπων φόρων που επηρεάζουν μια κοινωνία. Μάλιστα η κοινωνία θα είναι κερδισμένη από μια τέτοιου είδους μεταρρύθμιση. Θα μπορούσε να απαλλαγεί από άδικα και περιττά φορολογικά βάρη, θα δίνονταν νέες ευκαιρίες και κίνητρα για την παραγωγή περισσότερου πλούτου και βέβαια θα λειτουργούσε ανασταλτικά στην παρακράτηση ανεκμετάλλευτης γης. Ένας τέτοιος φόρος θα οδηγούσε στην μείωση της αξίας της γης στην πραγματική της, οδηγώντας σε βέλτιστες χρήσης και αυξάνοντας στις παραγωγικές δυνατότητες της γης στο μέγιστο. Οι υποβαθμισμένες ιδιοκτησίες είτε θα πρέπει να βελτιωθούν είτε να πουληθούν σε κάποιον που θα εγγυηθεί τη βελτίωσή τους. Αυτό θα οδηγήσει στη διάθεση περισσότερων μονάδων, προκαλώντας «σπάσιμο» της μεγάλης ιδιοκτησίας και πτώση των ενοικίων για παραχώρηση γης σε λογικά ποσά (DeNigris, 1996). *«Αυτό ισχύει όχι μόνο στα περίχωρα, αλλά και στις πόλεις. Η απλή μέθοδος της επιβολής όλων των φόρων στην αξία της γης, στην πραγματικότητα, θα έβγαζε γη σε πλειστηριασμό σε όποιον θα πλήρωνε το υψηλότερο ενοίκιο στο κράτος. Η ζήτηση γης καθορίζει την αξία της. Εάν οι φόροι έπαιρναν σχεδόν όλη αυτή την αξία, οποιοσδήποτε κατείχε γη χωρίς να τη χρησιμοποιεί θα έπρεπε να πληρώσει σχεδόν όσο θα άξιζε σε οποιονδήποτε άλλον ήθελε να τη χρησιμοποιήσει.»* (George, 1879, σελ. 244)

«Όπου η γη είχε αποκτήσει αξία, η φορολογία θα οδηγούσε στη βελτίωση. Δεν θα λειτουργούσε ως πρόστιμο ..., όπως συμβαίνει τώρα. Όποιος φύτευε ένα περιβόλι, έσπερνε ένα χωράφι, έχτιζε ένα σπίτι ή έφτιαχνε ένα εργοστάσιο —όσο δαπανηρό κι αν ήταν— δεν θα πλήρωνε περισσότερους φόρους από ότι αν η γη έμενε ανεπεξέργαστη. Ο ιδιοκτήτης ενός κενού οικοπέδου στην πόλη θα πλήρωνε για το προνόμιο αυτό, δηλαδή να κρατά μακριά τους άλλους ανθρώπους. Θα κόστιζε τόσο πολύ η διατήρηση μιας σειράς παραγκών όσο ένα μεγάλο ξενοδοχείο ή μια μεγάλη αποθήκη.» (George, 1879, σελ. 244-245)

Ότι έχει παρουσιαστεί στα προηγούμενα κεφάλαια, ως επίπτωση για την κοινωνία εξαιτίας της ιδιωτικοποίησης της γης, με την επιβολή ενοικίου στην ιδιοκτησία,

μετατρέπεται πλέον σε πλεονέκτημα για την κοινότητα. Αυτό θα φανεί σε διάφορες πτυχές της καθημερινότητας, όπως η πτώση των τιμών για αγορά οικοπέδου και ανοικοδόμηση κατοικιών, κυρίως όμως στην αγορά εργασίας και στις μισθολογικές απολαβές των εργαζομένων.

Η καλύτερευση των συνθηκών για την κοινωνία, περνά βέβαια για τον George και μέσω της αναδιανομής του πλούτου. Έχει καταστεί σαφές και στα προηγούμενα, ότι η άνιση κατανομή του πλούτου ισούται με κοινωνική ανισότητα που οφείλεται κατά κύριο λόγο στην μονοπώληση της γης. Όμως με την αφαίρεση όλων των φόρων επί της εργασίας και του κεφαλαίου, και παράλληλα με την επιβολή φόρου επί της έγγειας ιδιοκτησίας, θα οδηγούμασταν σε δραστική άμβλυση αν όχι εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων.

Το σκεπτικό του ορίζει ότι *«ο πλούτος που παράγεται σε κάθε κοινότητα θα χωριζόταν σε δύο μέρη. Ένα μέρος θα διανεμόταν σε μεμονωμένους παραγωγούς — ως μισθοί και τόκοι — ανάλογα με το τι είχε συνεισφέρει ο καθένας στην παραγωγή. Το άλλο μέρος - το ενοίκιο γης που εισπράττεται ως φόροι - θα πήγαινε στην κοινότητα ως σύνολο. Θα διανεμηθεί ως δημόσια οφέλη σε όλα τα μέλη αυτής της κοινότητας»* (George, 1879, σελ. 246). Με τη λογική του αυτή, θα επικρατούσε δικαιοσύνη στην παραγωγική δραστηριότητα αλλά και στον τρόπο οργάνωσης της πολιτείας. Αρχικά, το κέρδος της παραγωγής, θα επιστρέφονταν σε αυτούς που πάσχισαν και εργάστηκαν για αυτό. Κατά δεύτερον, οι εισπράξεις από τη φορολογία επί της γης, θα επιστρέφονταν πίσω στην κοινότητα με τη μορφή δημοσίων δαπανών.

Αξιοσημείωτο βέβαια είναι για τον Henry George και η βελτίωση της παραγωγικότητας, η οποία επιτυγχάνεται με αύξηση του πληθυσμού, εξέλιξη των μέσων παραγωγής και της τεχνολογίας που οδηγούν σε αύξηση της απόδοσης της εργασίας και συνάμα από τη δημιουργία ευνοϊκού φορολογικού περιβάλλοντος στις ανταλλαγές και στην κατανάλωση. Όλα αυτά, συνοδευόμενα από την αύξηση μισθών και μείωση των φορολογικών βαρών των καταναλωτών, δημιουργούν μια κοινωνία που ευημερεί, χωρίς ανισότητες, με εξασφάλιση άνετης διαβίωσης και ποιότητας ζωής για όλους.

Υπάρχει και ένα διττό κέρδος από την αντιμετώπιση των ανισοτήτων. Δεν είναι μόνο η αλματώδης βελτίωση της ποιότητας ζωής και αλλαγή των συνθηκών της καθημερινότητας, ειδικά για τους πιο αδύναμους. Είναι η δραστική εξάλειψη της φτώχειας και των επιπτώσεων που απορρέουν από αυτή, όπως η θνησιμότητα των φτωχών και ειδικότερα η βρεφική θνησιμότητα, ο αλκοολισμός, η επαιτεία, η πορνεία και η

εγκληματικότητα. Όλα αυτά τα θλιβερά χαρακτηριστικά, συνήθως τα συναντούμε στις χαμηλότερες οικονομικά και κοινωνικά τάξεις.

Πέραν του κοινωνικού κόστους και της αμαύρωσης της εικόνας μια πολιτείας, αυτοί οι αρνητικοί κοινωνικοί δείκτες, αυξάνουν και το πραγματικό κόστος για ένα κράτος, που εντοπίζεται στην ανάγκη για φιλανθρωπία και κοινωνική πολιτική αλλά και στην αστυνόμευση. Όταν οι κοινωνικά ασθενέστεροι εξαναγκάζονται να βιώνουν στην εξαθλίωση και στη φτώχεια, είναι λογικό να αναζητούν διέξοδο στην εγκληματικότητα. Η κοινωνία – ακόμα και σήμερα - μέσω του κράτους, πρέπει να μεριμνήσει για την κοινωνική της ασφάλεια, είτε με επιδοματικές πολιτικές είτε μέσω της προστασίας και της αστυνόμευσης. Το σωρευτικό κοινωνικό κόστος της φύλαξης από επίθεση, κλοπή, βανδαλισμό, καταπάτηση, εκβιασμό, υπεξαίρεση, και κάθε μορφής εγκλήματος ανέρχονται σε ένα μεγάλο ποσοστό του εθνικού εισοδήματος (Gaffney, 1994). Αυτά αποτελούν ένα κόστος, που η πρόταση του George, θα αντιμετώπιζε, καθώς θα χτυπούσε το κακό στη ρίζα του.

Οι αντιλήψεις του George έχουν αντίκτυπο και στο περιβάλλον, που αναμενόμενα συνδέεται με την εξασφάλιση ποιότητας ζωής στην κοινότητα. Σε οικολογικό επίπεδο, η κερδοσκοπία (επί της γης) είναι επιζήμια για την οικολογική δικαιοσύνη. Μειώνει τον δημόσιο χώρο για πάρκα και πράσινο, αστικά αγροκτήματα και κήπους, με αποτέλεσμα την περιβαλλοντική επιβάρυνση. Ο συνεχιζόμενος - εδώ και αιώνες - θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας οδηγεί πολλές φορές στην υπερεκμετάλλευση των κοινόκτητων αγαθών, καθώς σκοπός είναι το ατομικό κέρδος και όχι η απόλαυση της ζωής (Obeng-Odoom, 2016). Ξεκάθαρα, ο George δεν μπορεί να θεωρηθεί «οικολόγος» με την αυστηρή έννοια, διότι οι απόψεις του δεν απέτρεπαν απαραίτητα την εξάντληση των φυσικών πόρων, όπως αναφέρει ο Backhaus (1991). Ήθελε οι πόροι να αντλούνται. Ταυτόχρονα όμως ήθελε η κοινότητα να αποσπάσει δίκαιη αποζημίωση για αυτή την απομείωση. Ωστόσο η πρότασή του χαρακτηρίζεται ως μια μέση στάση, διότι σύμφωνα με τον Foldvary (2004), η φορολόγηση της γαιοπροσόδου για χρήση της γης και των φυσικών πόρων της παρακινεί τους οικονομικούς παίκτες να προβούν σε βέλτιστη χρήση των περιβαλλοντικών πόρων. Και αυτό γιατί περιορισμένη χρήση των πόρων συνεπάγεται μεγαλύτερος φόρος σε σχέση με τα οφέλη που λαμβάνονται. Από την άλλη, αν γίνει κατάχρηση ή εξάντληση των πόρων, προκύπτουν αρνητικές εξωτερικότητες, προκαλώντας κόστος στην κοινωνία, οι οποίες όμως κατά κάποιο τρόπο εσωτερικοποιούνται καθώς η κοινωνία αποζημιώνεται γι' αυτό μέσω της φορολόγησης της γαιοπροσόδου (Foldvary, 2004).

Αναλύοντας την πρόταση του George, θα μπορούσε κάποιος να κατηγορήσει το σκεπτικό του, ότι εν τέλει είναι μονόπλευρο καθώς, ενώ επιδιώκει συνθήκες ισότητας για όλους, κάποιοι, οι γαιοκτήμονες, βαίνουν χαμένοι από την απώλεια της δύναμης της ιδιοκτησίας. Ωστόσο ο George, δεν θεωρεί ότι με την επιβολή της φορολογίας επί της έγγειας ιδιοκτησίας, οι γαιοκτήμονες θα ήταν τελικώς χαμένοι. Δεν μιλάει δηλαδή για «αφαίμαξη» μιας κοινωνικής τάξης μέσω του ενοικίου, αλλά ουσιαστικά σε εξαναγκασμό της να συμμετέχει πιο ενεργά στην παραγωγική δραστηριότητα για να εξασφαλίσει κέρδος. Εκείνο που αντιμάχεται είναι η μονοπώληση και η κερδοσκοπία που προκύπτει από τη δύναμη της κτήσης, όχι η κτήση αυτή καθ' αυτή. Εξηγεί μάλιστα ότι *«και οι μεγάλοι γαιοκτήμονες τελικά θα ωφεληθούν, γιατί η παραγωγή θα αυξηθεί πολύ περισσότερο από την αφαίρεση ιδιοκτησίας στη γη. Όλη η κοινότητα θα συμμετάσχει σε αυτά τα κέρδη και θα δημιουργηθεί μια πιο υγιής κοινωνική κατάσταση. Είναι προφανές ότι όσοι ζουν με μισθό, θα ωφεληθούν πολύ: εργάτες, υπάλληλοι, μηχανικοί και επαγγελματίες. Το ίδιο θα κάνουν αυτοί που ζουν εν μέρει από μισθούς και εν μέρει από κέρδη κεφαλαίου: έμποροι, κατασκευαστές και έμποροι. από τον μικροπωλητή στον αμόπλοιο. Επιπλέον, μπορεί να συμπεριλάβουμε όλους εκείνους των οποίων το εισόδημα προέρχεται από επενδύσεις εκτός της γης.»* (George, 1879, σελ. 250)

Περιγράφει ουσιαστικά μια μετεξέλιξη και απλοποίηση του υπάρχοντος φορολογικού – μη λειτουργικού - μοντέλου για τους κατόχους γης και κεφαλαίου, που τους επηρεάζει όμως και στον τομέα της παραγωγής. Αντί να κερδοσκοπούν περιμένοντας αδρανείς, θα συμμετέχουν με τον τρόπο τους στην παραγωγή για να κερδίσουν ισότιμα.

Επιπλέον, η κατάργηση όλων των άλλων φόρων, αποτελεί όφελος και για τους ιδιοκτήτες – χρήστες (τους αγρότες δηλαδή), εφόσον δεν εξαιρούνται από την κατανάλωση και την παραγωγή. Υπάρχει μια λάθος αντίληψη ότι οι «αγρότες» είναι ενάντια στη φορολογία της γης (Gaffney, 1994).

Όμως ακόμα και οι αγρότες, και ειδικά οι «αυτοαπασχολούμενοι αγρότες», *«έχουν τα περισσότερα να κερδίσουν από την επιβολή όλων των φόρων στην αξία της γης. Όλες οι βελτιώσεις τους φορολογούνται: σπίτια, αχυρώνες, φράχτες, καλλιέργειες και αποθέματα. Η προσωπική τους περιουσία δεν μπορεί να κρυφτεί ή να υποτιμηθεί τόσο εύκολα όσο τα πιο πολύτιμα είδη που συγκεντρώνονται στις πόλεις. Δεν φορολογούνται μόνο για την προσωπική περιουσία και τις βελτιώσεις, τις οποίες διαφεύγουν οι ιδιοκτήτες*

αχρησιμοποίητης γης. Ακόμη χειρότερα, η γη τους φορολογείται γενικά με υψηλότερο συντελεστή από τη γη που κατέχεται από κερδοσκοπία — απλώς επειδή είναι βελτιωμένη.» (George, 1879, σελ. 251-252).

Επίσης θεωρεί ότι η εφαρμογή ενός σχεδίου που ορίζει την γη ως κοινή ιδιοκτησία, θα οδηγούσε σαφώς σε πιο αναβαθμισμένη και βελτιωμένη χρήση της. Αυτό το γεγονός, θα οδηγούσε στο να βγει κερδισμένος αντίστοιχα και ο γαιοκτήμονας – κεφαλαιούχος που θα επένδυε σε αυτή τη γη, διότι θα έπαιρνε αυτή την προστιθέμενη αξία από τις επιπλέον αποδόσεις λόγω αυτών των βελτιώσεων. Όπως υπογραμμίζει, το υφιστάμενο φορολογικό καθεστώς λειτουργεί αποτρεπτικά για επενδύσεις από τον γαιοκτήμονα – επενδυτή, γιατί ο φόρος που πρέπει να αποδώσει είναι δυσανάλογος... *«όταν ο βελτιωτής φορολογείται επί των βελτιώσεων του, ... καταλήγει βαριά φορολογούμενος με διάφορους τρόπους για όλα αυτά που χρησιμοποιεί. Εάν η γη αντιμετωπιζόταν ως ιδιοκτησία ολόκληρου του λαού, η γαιοπρόσοδος του εδάφους που προέκυψε στην κοινότητα θα αρκούσε για τους δημόσιους σκοπούς, καθώς κάθε άλλη φορολογία μπορεί να καταργηθεί.»* (George, 1883, σελ. 281). Με την κατάργηση των υπόλοιπων φόρων, ο εκάστοτε επενδυτής και θα μπορούσε ευκολότερα να πάρει γη για να επενδύσει και θα κατέληγε στα χέρια του το πλήρες όφελος από τις βελτιώσεις, αφού πλέον θα ήταν απαλλαγμένες από τη φορολογία (George, 1883).

Ένας φόρος όμως σαν αυτόν που προτείνει ο George, θα εξασφάλιζε χαμηλότερα φορολογικά βάρη και για τις αγροτικές εκτάσεις σε σχέση με τα οικόπεδα υψηλής αξίας που βρίσκονται στα κέντρα των πόλεων. Πέραν της αναλογικότητας και της ορθής μεταχείρισης από αυτό το φορολογικό αυτό σύστημα, θα ευνοούνταν παράλληλα και η αποκέντρωση. Η υψηλότερη φορολόγηση γης στα κέντρα των πόλεων θα αποκλιμάκωνε σταδιακά το εξαναγκαστικό «στρίμωγμα» που επικρατεί στα μεγάλα αστικά κέντρα, καθώς θα επέρχονταν ένας ισορροπημένος διαμοιρασμός *«στις οικονομίες και την κοινωνική ζωή της πόλης.»* Μια ισορροπημένη χωροταξικά ανάπτυξη.

Σε κάθε οικόπεδο, οι ατομικές βελτιώσεις ιδιοκτησίας ενθαρρύνονται και αφού αυτές οι βελτιώσεις δεν φορολογούνται αυξάνουν τη συνολική αξία της γειτονιάς. Υπάρχει ένα σωρευτικό αποτέλεσμα ανανέωσης και ανάπτυξης σε μία γειτονιά που διεγείρει την ανάπτυξη και στις άλλες. Οι περίοικοι των πόλεων τείνουν να γίνουν κατέχοντες σπιτιών καθώς υπάρχουν λιγότεροι μεγαλοιδιοκτήτες ή κερδοσκόποι γης, γεγονός που οδηγεί στην ανάπτυξη της αίσθησης της κοινότητας στις γειτονιές (DeNigris, 1996).

«Αυτή η αφύσικη κατανομή του πληθυσμού, όπως αυτή η αφύσικη κατανομή του πλούτου που δίνει σε έναν άνθρωπο εκατοντάδες εκατομμύρια και κάνει άλλους ανθρώπους «απόβλητα», είναι το αποτέλεσμα της δράσης των νέων βιομηχανικών δυνάμεων σε κοινωνικές συνθήκες που δεν είναι προσαρμοσμένες σε αυτές. Πηγάζει πρωτίστως από την αντιμετώπιση της γης ως ιδιωτικής ιδιοκτησίας και δευτερευόντως από την παραμέλησή μας να αναλάβουν κοινωνικές λειτουργίες οι δυνάμεις της υλικής προόδου. Αφαιρώντας όμως τις αιτίες, θα προκύψει μια φυσική κατανομή του πληθυσμού, η οποία θα έδινε σε όλους περισσότερο χώρο και γειτονιές.» (George, 1883, σελ. 321)

Η αντιμετώπιση της ανισότητας ωστόσο δεν σημαίνει την απόδοση ίδιου ποσού πλούτου στον καθένα. *«Αυτό δεν θα ήταν ίση κατανομή, αφού διαφορετικά άτομα έχουν διαφορετικές δυνατότητες και διαφορετικές επιθυμίες. Αντίθετα, ο πλούτος θα διανεμόταν ανάλογα με το πόσο συνεισέφερε ο καθένας. Αυτό θα διαφέρει ανάλογα με τη βιομηχανία, τις δεξιότητες, τις γνώσεις ή τη σύνεση κάθε ατόμου.» (George, 1879, σελ. 252-253).* Ο George αναζήτησε το ιδανικό κοινωνικό κράτος, όπου όλοι θα έπρεπε να ζουν με ισότητα και πρόσβαση σε ίσες ευκαιρίες και ο καθένας θα έπρεπε να λαμβάνει ανάλογα με τη συνεισφορά του (Forkosch, 1979).

Το σημείο αναφοράς για την πρόταση του George, είναι και παραμένει η εξασφάλιση δικαιοσύνης στην κοινωνία και στην διαβίωση για το σύνολο. Το κέρδος θα προσανατολιζόνταν σε εκείνους που πραγματικά παράγουν πλούτο και όχι στους «αδρανείς παρατηρητές» της παραγωγικής δραστηριότητας. Η αντιφατικότητα της εικόνας των σκληρά εργαζομένων να ζουν σε συνθήκες φτώχειας και των πλούσιων «κηφίνων» να ζουν στην πολυτέλεια, θα αποτελούσε πλέον παρελθόν. *«Η μεγάλη αιτία της ανισότητας — μονοπώλιο της Γης — θα είχε αντιμετωπιστεί.» (George, 1879, σελ. 253).*

Ο George αντιλαμβάνεται την πρότασή του, ως κάτι σημαντικότερο από μια απλή φορολογική μεταρρύθμιση. Το θεωρεί μια «αναπροσαρμογή των θεμελίων της κοινωνίας». Εντοπίζει και εξηγεί πως η αποδοχή της πρότασής του θα φέρει ένα πλήθος αλλαγών στην κοινωνία.

Το κράτος θα μπορούσε να γίνει ευέλικτο και λιγότερο γραφειοκρατικό: *«Θα μπορούσαμε να εξαλείψουμε ένα τεράστιο και περίπλοκο δίκτυο κυβερνητικών μηχανισμών που απαιτούνται για τη συλλογή φόρων, την πρόληψη και την τιμωρία της φοροδιαφυγής και τον έλεγχο των εσόδων από πολλές διαφορετικές πηγές.» (George, 1879, σελ. 254).*

Η διαμάχες περί της ιδιοκτησίας της γης μεταξύ ιδιωτών θα γίνονταν ολοένα και λιγότερες ευνοώντας τις διαδικασίες απονομής δικαιοσύνης. Ταυτόχρονα, η αύξηση των μισθών και η αντιμετώπιση της φτώχειας, θα οδηγούσε σε μείωση της εγκληματικότητας που με τη σειρά της θα οδηγούσε σε λιγότερες ποινικές υποθέσεις και δίκες. *«Αυτό θα ελαφρύνει τη διοίκηση του ποινικού δικαίου, με όλα τα σύνεργα της αστυνομίας, φυλακών και σωφρονιστικών καταστημάτων. Πρέπει να εξαλείψουμε όχι μόνο πολλούς δικαστές, δικαστικούς επιμελητές, υπαλλήλους και δεσμοφύλακες, αλλά και το μεγάλο πλήθος των δικηγόρων που τώρα συντηρούνται σε βάρος εκείνων που παράγουν πραγματικά πλούτο.»* (George, 1879, σελ. 254-255).

«Οι νομοθετικές, δικαστικές και εκτελεστικές λειτουργίες της κυβέρνησης θα απλοποιηθούν σε μεγάλο βαθμό.» (George, 1879, σελ. 255). Η κυβέρνηση και το κράτος θα απομακρύνονταν από μια λογική ελέγχου και καταστολής και *«θα άλλαζε χαρακτήρα, καθώς θα γινόταν ο διαχειριστής μιας μεγάλης συνεταιριστικής κοινωνίας. Θα ήταν απλώς ο οργανισμός μέσω του οποίου η κοινή περιουσία διαχειριζόταν για κοινό όφελος.»* (George, 1879, σελ. 255).

Η φιλοσοφία του George ωστόσο είναι ελλιπής όσον αφορά τη σχέση της κοινότητας που μοιράζεται το ενοίκιο με το έθνος-κράτος και τον τρόπο με τον οποίο πρόκειται να επενδυθεί ή να διανεμηθεί το πλεόνασμα του ενοικίου. (Feder, 2001) Εστιάζοντας στα έσοδα, δεν ανέπτυξε λεπτομερώς μια συμπληρωματική θεωρία των κρατικών δαπανών για να εξηγήσει πώς έπρεπε να επιτευχθεί ο ίσος επιμερισμός της γαιοπροσόδου. (Feder, 2001) Ούτε περιέγραψε μια θεωρία διακυβέρνησης με θεσμικές διαδικασίες για τη λήψη συλλογικών αποφάσεων, αποτρέποντας ταυτόχρονα ισχυρές ομάδες συμφερόντων από το να εκμεταλλευτούν την πολιτική δομή για ιδιωτικό κέρδος σε δημόσια δαπάνη. (Feder, 2001)

Είναι όμως από την άλλη εξαιρετικής σημασίας οι δομικές αλλαγές που ευαγγελίζεται ότι θα επέλθουν στην κοινωνία από πλευράς ηθικής και νοοτροπίας. *«Σκεφτείτε τις τεράστιες αλλαγές στην κοινωνική ζωή εάν η εργασία διατηρούσε την πλήρη ανταμοιβή της. Θα έδωχε την επιθυμία και τον φόβο της έλλειψης. Ο καθένας θα είχε την ελευθερία να αναπτυχθεί σε φυσική αρμονία.»* (George, 1879, σελ. 255).

Υποστηρίζει ότι το αίσθημα της έλλειψης και η απειλή της ανέχειας, οδηγούν τους έχοντες και κατέχοντες στην απώλεια του μέτρου και τελικά στο να γίνονται άπληστοι. Ο φόβος της φτώχειας και της εξαθλίωσης, τους κάνει αδυσώπητους στην προσπάθειά τους

να μην στερηθούν. Δεν μπορούν να διανοηθούν την υποβάθμιση. Ο πλούτος έχει αναγάγει ορισμένους σε εκλεκτά μέλη της κοινωνίας. Η σύνδεση του πλούτου με την αναγνώριση, και της φτώχειας με την υποβάθμιση, αναγκάζει τους ανθρώπους να επιθυμούν να κερδίζουν χρήματα, ακόμη και αν αυτά αποτελούν προϊόν απάτης. *«Αυτό είναι που κάνει τους πλούσιους να φοβούνται τόσο πολύ να αποχωριστούν τα χρήματα και να αγωνιστούν να πάρουν περισσότερα.»* (George, 1879, σελ. 257)

«Η αλλαγή που έχω προτείνει θα καταστρέψει τις συνθήκες που στρεβλώνουν αυτές τις παρορμήσεις. Θα μετέτρεπε δυνάμεις που τώρα αποσυνθέτουν την κοινωνία σε δυνάμεις για να την ενώσουν. Δώστε στην εργασία τα πλήρη κέρδη της και διευρυμένες ευκαιρίες. Πάρτε, προς όφελος ολόκληρης της κοινότητας, αυτό που δημιουργεί η ανάπτυξη της κοινότητας. Τότε η φτώχεια θα εξαφανιζόταν.» (George, 1879, σελ. 257)

Βέβαια η άντληση εσόδων από ένα σύστημα που θα επιφέρει φορολογία στην αξία της γης, έχει για τον George οπωσδήποτε έννοια ανταποδοτικού χαρακτήρα. Δηλαδή η αξία που δημιουργείται από την κοινωνία και θα δημεύεται από τον «ένα φόρο», θα αυξάνει τα κρατικά έσοδα και στη συνέχεια αυτά θα χρησιμοποιούνται από το κράτος για δημόσιους σκοπούς. Η αύξηση κρατικών εσόδων συνιστά απαραίτητα δημόσιες δαπάνες. Στον τομέα της κοινωνικής ευημερίας, ο George πίστευε ότι η κυβέρνηση θα μπορούσε να προβλέψει μέτρα όπως ενισχύσεις για την εκπαίδευση, δημόσια βοήθεια και παροχή κονδυλίων για προώθηση της επιστήμης και της καινοτομίας, δημόσιες βιβλιοθήκες και άλλες δράσεις παροχής υπηρεσιών. (Durocher, 1961) Η κοινωνική υγεία ήταν απόλυτη προϋπόθεση. (Durocher, 1961) Προσηλωμένος σε αυτή την πεποίθηση, είχε ένα όραμα για άτομα που συνεργάζονται μεταξύ τους, μέσω της κυβέρνησης, για την επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης. (Durocher, 1961)

Η άδικη διανομή του πλούτου για τον George ευθύνεται απόλυτα για την στρεβλή διαμόρφωση της κοινωνίας εξαιτίας του πλήθους των ανισοτήτων και των αδικιών που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι. Θεωρεί πως οι άνθρωποι έχουν καταντήσει άπληστοι για χρήμα και πλούτο, εξαιτίας του φόβου που προκαλεί η αβεβαιότητα και το έλλειμμα δικαιοσύνης. Η λύση λοιπόν βρίσκεται στους κανόνες διανομής έτσι ώστε να εξασφαλιστεί στους ανθρώπους ένα σίγουρο μέλλον, χωρίς την αβεβαιότητα που η φτώχεια μπορεί να προκαλέσει. *«Μια δίκαιη κατανομή του πλούτου θα απάλλαζε όλους από αυτόν τον φόβο. Θα εξέλειπε η απληστία για πλούτο.»* (George, 1879, σελ. 259)

«Το να σβήσουμε τον φόβο της έλλειψης, να δώσουμε σε όλες τις τάξεις άνεση και ανεξαρτησία και ευκαιρίες για ανάπτυξη —θα ήταν σαν να φέρνουμε νερό σε μια έρημο. Εξετάστε τις δυνατότητες εάν η κοινωνία έδινε ευκαιρίες σε όλους. Τώρα έχω εντοπίσει την κοινωνική μας αδυναμία και την ασθένεια στην πηγή τους. Έχω δείξει τη θεραπεία.»
(George, 1879, σελ. 261-262)

Κεφάλαιο 7. Συμπεράσματα.

Η παρούσα εργασία προσπάθησε να περιγράψει τη λογική και τη σκέψη του George, όπως καταγράφεται στην οικονομική του θεωρία για την ιδιοκτησία της γης, την κοινωνική διάσταση της αξίας που ενσωματώνει και τον τρόπο που πρέπει να «κοινωνικοποιηθεί». Στο κεφάλαιο αυτό θα συνοψίσουμε τα βασικά στοιχεία αυτής της συζήτησης προς την εξαγωγή κάποιων βασικών συμπερασμάτων.

Οι τρεις συντελεστές παραγωγής είναι η γη, η εργασία και το κεφάλαιο. Ο πλούτος αποτελεί το αποτέλεσμα της παραγωγής. Η γη, είναι το περιβάλλον που περιλαμβάνει όλους τους φυσικούς πόρους και την ύλη που χρειάζεται η παραγωγική δραστηριότητα για να την μετατρέψει σε πλούτο. Περιλαμβάνει τόσο τα εδάφη που θα εφαρμοστεί η εργασία όσο και το χώρο που θα διενεργηθεί η παραγωγική δραστηριότητα. Η γη είναι σχεδόν σταθερή σε ποσότητα και ποιότητα. Ωστόσο με την συμβολή του κεφαλαίου και την εφαρμογή εργασίας στη γη, μπορεί η παραγωγική δραστηριότητα να αυξήσει την απόδοση πλούτου. Το ίδιο συμβαίνει καθώς αυξάνεται η εργασία. Το κεφάλαιο εξασφαλίζει βελτιώσεις και μέσα, κάνοντας τη εργασία αποδοτικότερη ή ταχύτερη ή ευκολότερη. Η εργασία πληρώνεται από την παραγωγή πλούτου, άρα κάθε εργαζόμενος παράγει και το μισθό του. Άρα όσο περισσότερη εργασία παρέχει κάποιος τόσο περισσότερο μισθό θα έπρεπε να λαμβάνει αναλογικά.

Ο ιδιοκτήτης της γης δεν συμβάλει ουσιαστικά στην παραγωγική δραστηριότητα. Κατέχει τίτλο ιδιοκτησίας βάσει του οποίου επιτρέπει την πρόσβαση για εργασία και εκμετάλλευσης της γης και των φυσικών της πόρων, μέσω της παραγωγικής δραστηριότητας. Η ιδιοκτησία σχετίζεται με τη δύναμη πρόσβασης. Για να επιτρέπει την πρόσβαση για διενέργεια οποιασδήποτε παραγωγικής δραστηριότητας και εφαρμογή εργασίας, ο ιδιοκτήτης ζητά αποζημίωση, η οποία ονομάζεται γαιοπρόσοδος ή ενοίκιο και αντικατοπτρίζει την ανταλλακτική αξία της γης. Όταν οι αποδόσεις της παραγωγικής δραστηριότητας αυξάνονται, αυξάνεται ο παραγόμενος πλούτος αλλά και οι απαιτήσεις των ιδιοκτητών γης. Η αύξηση του ενοικίου της γης, αυξάνεται επίσης όταν αυξάνεται και η απόδοση της εργασίας, που συμβαίνει όταν προκύπτουν περισσότερα εργατικά χέρια. Η αύξηση του ενοικίου της γης προκύπτει επίσης λόγω της εγγύτητας της γης σε οργανωμένες κοινότητες με αυξημένο πληθυσμό και αυξημένη εμπορική και παραγωγική δραστηριότητα. Το ενοίκιο όμως μπορεί να αυξάνεται και με το ενδεχόμενο της δυνητικής

αύξησης της αξίας μιας γης από μελλοντική επέκταση της κοινότητας στις περιοχές εκείνες.

Η κερδοσκοπική λειτουργία της γαιοπροσόδου έχει ως αποτέλεσμα, ο παραγόμενος πλούτος να συσσωρεύεται στα χέρια των ιδιοκτητών, και να κρατάει τους μισθούς σταθερά χαμηλά ή και να τους μειώνει, παρότι η απόδοση της εργασίας αυξάνεται και θα έπρεπε να ανταμείβεται αναλόγως. Η κερδοσκοπική αυτή λειτουργία, πολλές φορές ελέγχει την ίδια την εργασία, καθώς είτε οι υψηλές απαιτήσεις των ιδιοκτητών αφήνουν τη γη αδρανή και ανεκμετάλλευτη, είτε επιτηδευμένα δεν επιτρέπουν την πρόσβαση στη γη τους, εκβιάζοντας με την απαγόρευση αυτή για υψηλότερη αποζημίωση από αυτήν που η ζήτηση δικαιολογεί. Η δύναμη της κατοχής γης, γίνεται εργαλείο κερδοσκοπίας σε βάρος της εργασίας και της παραγωγικής δραστηριότητας. Έτσι η ατομική ιδιοκτησία γης μπορεί να προκαλεί και ύφεση σε οικονομίες, με βλαπτικές συνέπειες στην εργατική τάξη και στην καταναλωτική και αγοραστική δύναμη της κοινωνίας. Η ατομική ιδιοκτησία, ακόμη και σε εποχές με υψηλή ανάπτυξη, λόγω της απομύζησης του μεγαλύτερου κέρδους από την παραγωγή, οδηγεί την πλειονότητα της κοινωνίας και των εργαζομένων στη φτώχεια.

Η ατομική ιδιοκτησία στη γη, πέραν των δυσμενών επιπτώσεων που προκαλεί στην οικονομία και κοινωνία, αντιβαίνει και την λογική των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου που παρέχονται από τη φύση και το Θεό. Η γη και οι φυσικοί της πόροι, παρέχονταν ελεύθερα στον άνθρωπο και η ανθρώπινη θέσπιση έρχεται να θέσει περιορισμούς σε αυτή την ελευθερία. Οι κανόνες όμως αυτοί δεν νομιμοποιούνται από την φυσική ροή των πραγμάτων και το δίκαιο του Θεού και άρα αποτελούν «παρά φύσιν» αποφάσεις, όπως και η ατομική ιδιοκτησία.

Η κοινωνία έχοντας την τάση να συγκεντρώνεται σε μικρές ή μεγάλες κοινότητες, συμμετέχει ενεργά στην παραγωγική διαδικασία μέσω της εργασίας. Η αύξηση του πληθυσμού στις κοινότητες αυξάνει την αξία μιας γης με δύο τρόπους. Από την απόδοση της εργασίας, αφού αυξάνονται τα εργατικά χέρια και από την αύξηση της εμπορικής και καταναλωτικής δραστηριότητας που λειτουργεί αναπτυξιακά για μια περιοχή. Επίσης η αυξανόμενη ανάπτυξη που προκαλείται από την κοινότητα μπορεί να επεκτείνεται και σε παρακείμενες περιοχές, οπότε δημιουργούνται συνθήκες μεγαλύτερης απόδοσης. Η αύξηση του πληθυσμού, υπό κανονικές συνθήκες και με βάση τη θεωρία του George, θα σημαίνει για την κοινότητα περισσότερη παραγωγή πλούτου, εφόσον όλοι έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε εργασία. Το πρόβλημα όμως εντοπίζεται στην κακή διανομή του

παραγόμενου πλούτου, που οφείλεται στην δύναμη της κατοχής της γης από ιδιώτες και προκαλεί φτώχεια και ανισότητα, παρά την πρόοδο, την οικονομική ανάπτυξη και την αύξηση του πλούτου. Για την αντιμετώπιση των φαινομένων που προκαλεί η ιδιωτική ιδιοκτησία της γης και την δικαιότερη κατανομή του παραγόμενου πλούτου, ο George πρότεινε ένα απλό αλλά ρηξικέλευθο φορολογικό σύστημα: την κατάργηση όλων των φόρων στην παραγωγή και στην κατανάλωση και την επιβολή ενός μοναδικού φόρου επί της κτήσης γης – του Single Tax.

Ο ένας ενιαίος φόρος επί της ιδιοκτησίας γης, θα επιβάλλονταν αναλογικά με την αξία και το μέγεθος της γης που κάποιος κατέχει. Έτσι ο γαιοκτήμονας θα υποχρεούται να καταβάλλει αποζημίωση στο κράτος για τη υπεραξία της γης που κατέχει. Με αυτό τον τρόπο, η γη, χωρίς να δημευθεί ή κρατικοποιηθεί, αποδίδει έσοδα στο κράτος και κατά κάποιο τρόπο «κοινωνικοποιείται». Έτσι απελευθερώνεται η πρόσβαση στη γη για την εργατική κοινότητα, προωθείται ο επιμερισμός της μεγάλης ιδιοκτησίας – εφόσον πλέον η κατοχή δεν είναι συμφέρουσα για τον μεγαλογαιοκτήμονα – και η αξία που απέκτησε η γη λόγω της κοινωνικής δραστηριότητας και της ανθρώπινης εργασίας, επιστρέφεται πίσω στην κοινότητα, μέσω δημοσίων δαπανών. Παράλληλα ευνοείται η εργασιακή αναζήτηση και η αυτοαπασχόληση, ενώ εξαναγκάζονται οι ιδιοκτήτες γης να συμμετέχουν πιο ενεργά στην παραγωγική δραστηριότητα, χωρίς να εφησυχάζονται στην κερδοσκοπική αδράνεια και μη εκμετάλλευση της γης τους. Η λύση που προτείνει ο George, ουσιαστικά οδηγεί σε «κοινωνικοποίηση» της υπεραξίας που δημιουργεί η κοινωνία στη γη, σε δικαιότερη κατανομή του πλούτου, σε ριζική αντιμετώπιση της φτώχειας και των επιπτώσεών της στην κοινωνία και στην ανάπτυξη μιας ισορροπημένης πολιτείας, θεμελιωμένη με δικαιοσύνη και ισότητα.

Η θεωρία του George εύκολα μπορεί να χαρακτηριστεί ως θεμελιώδης, ως ένα πραγματικά ριζοσπαστικό και διαχρονικά επίκαιρο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό μανιφέστο, καθώς φέρνει στην πρώτη γραμμή μια νέα διαδρομή για τον τρόπο οικοδόμησης της οικονομίας και της κοινωνίας. Σε αυτή τη νέα εποχή που οραματίζεται, η μέθοδος που προτείνει για ανασύνταξη των οικονομικών και κοινωνικών θεσμών, πρωτοπορεί γιατί κοινωνικοποιεί χωρίς να κρατικοποιεί, χωρίς να στερεί ατομικές ελευθερίες και να προσπαθεί να επιβληθεί στην αγορά ή στους γαιοκτήμονες. Κάνει κτήση της κοινωνίας την αξία της γης, χωρίς να δημεύει ή να καταργεί τους τίτλους ιδιοκτησίας, αλλά καταργώντας τη δύναμη της μονοπώλησης της κατοχής και της αξίας της γης, και

μάλιστα αξίας που ίδια η κοινωνία έχει δημιουργήσει. Αποφεύγεται η βίαια επεμβατική πολιτική στους κανόνες της αγοράς και εκλείπει το στοιχείο του καταναγκασμού, που χαρακτηρίζει τα σοσιαλιστικά συστήματα.

Η θεωρία του για κοινωνικοποίηση της αξίας της γης - όχι της γης με την έννοια της ύλης - έρχεται ως μια ριζοσπαστική ανατρεπτική θεωρία, που μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει και ως «χρυσή τομή» μεταξύ σοσιαλισμού και απόλυτου φιλελευθερισμού σε συνθήκες καπιταλισμού. Η προσέγγισή του δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως φυσιοκρατική, μολονότι αναγνωρίζει δικαιώματα στην κοινωνία που τα χαρακτηρίζει ως φυσικά ή προερχόμενα από το Θεό. Στην ουσία όμως στη θεωρία του «αποτάσσεται» το θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας και οποιαδήποτε τάση νομοθετικής παρέμβασης που ευνοεί την ιδιωτικοποίηση στη γη. Μάλιστα την κατηγορεί ως βασική αιτία της κοινωνικής εξαθλίωσης. Από τη θεωρία του καταλήγουμε ότι το σύστημά του επιτρέπει την ύπαρξη «ιδιωτικής κατοχής» ή «ιδιωτικής διαχείρισης», παρά την «ατομική ιδιοκτησία».

Η θεωρία του στηρίζεται στην απελευθέρωση σε όλη την κοινωνία της πρόσβασης σε βασικούς συντελεστές παραγωγής, προωθεί την ελεύθερη επιλογή στην εργασία ή στην αυτοαπασχόληση, βελτιώνει εργασιακές συνθήκες και μισθολογικές απολαβές και ενισχύει την τάση του κεφαλαίου να επιδιώκει βελτίωση της παραγωγής χωρίς να απομυζείται το κέρδος από την εργατική τάξη. Η κοινωνία θα μπορούσε να λαμβάνει αυτό που έχει η ίδια παράγει και αυτό που πραγματικά δικαιούται. Θέτει τα θεμέλια για ισόρροπη ανάπτυξη και αναλογική αμοιβή σύμφωνα με την εργασία και το μόχθο του καθενός. Αντιμετωπίζει την τάση για κερδοφορία μέσω της αδρανούς και αμέτοχης στάσης των γαιοκτημόνων, αναγκάζοντάς τους σε πιο ενεργή συμμετοχική δράση. Οι ιδέες του μοιάζουν τόσο επαναστατικές που θα μπορούσε να λεχθεί ότι οδηγούν τόσο στην φιλελευθεροποίηση των «κοινών» όσο και στην «κοινωνικοποίηση» της ιδιοκτησίας.

Παρότι ο George έζησε και έγραψε πριν από έναν αιώνα, οι επισημάνσεις του παραμένουν σύγχρονες και διαχρονικές καθώς, όχι μόνο φαίνονται ρεαλιστικές και εφαρμόσιμες ακόμα και σήμερα, αλλά θα μπορούσε να λεχθεί, ότι εντοπίζονται ακόμα και σε περιόδους της ιστορίας, πολύ πριν μιλήσει για αυτά. Διότι στηρίζει τη θεωρητική του προσέγγιση σε κάτι τόσο αρχέγονο - όπως η γη και η εκμετάλλευσή της - και έχει οικοδομήσει ταυτόχρονα μια ριζοσπαστική - κοινωνικά απολύτως ωφέλιμη και εξαρτώμενη - προσέγγιση που θα μπορούσε να φέρει πραγματική ανατροπή στην

οικονομική και κοινωνική τάξη, δημιουργώντας μια δίκαιη πολιτεία με ισότιμους κανόνες, αειφόρο ανάπτυξη και ευημερία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Έργα του Henry George

George, H. (1871). *Our land and land policy*. Στο Henry George 1839-1897, The complete works of Henry George: Our land and land policy, Speeches Lectures and Miscellaneous Writings, Garden City New York, Doubleday, Page & Company, 1911.

George, H. (1879). *Progress and Poverty*, Copyright by the Robert Schalkenbach Foundation, 2006.

George, H. (1881). *The Irish Land Question, What it involves and how alone it can be settled, An appeal to the land leagues*, New York, D. Appleton & Company, 1881

George, H. (1883). *Social Problems*, Chicago and New York : Belford, Clarke & Co.

George, H. (1885). *The Crime of Poverty*. Στο Henry George, 1839-1897, The complete works of Henry George : Our land and land policy, Speeches Lectures and Miscellaneous Writings, Garden City New York, Doubleday, Page & Company, 1911.

Άλλη Βιβλιογραφία

Backhaus, J. G. (1991). Henry George and the Environment. *Journal of the History of Economic Thought*, 13(1), 90-98.

Batt, H. W. (2012). Development and Wealth: A Georgist Perspective. *American Journal of Economics and Sociology*, 71(4), 1004-1046.

Blaug, M. (2000) Henry George: rebel with a cause, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 7(2), 270-288

Bryson, P. J. (2011). The economics of Henry George: history's rehabilitation of America's greatest early economist. New York: Palgrave Macmillan.

Buhle, P. (2001) The Land of Henry George, *Capitalism Nature Socialism* 12(1), 147-151

- Buurman, G. B. (1986) Henry George and the Institution of Private Property in Land: A Property Rights Approach. *The American Journal of Economics and Sociology*, 45(4), 489–502.
- Cleveland, M. M. (2012). The Economics of Henry George A Review Essay. *American Journal of Economics and Sociology*, 71(2), 498–511
- De Angelis, M. (2001). Marx and primitive accumulation: The continuous character of capital's 'enclosures'. *The commoner*, 2(1), 1-22.
- DeNigris, B. (1996) *The Arden Georgist Guild*, Arden, Delaware. Available online at: <http://www.henrygeorge.org/denigris.htm>, accessed on Apr. 7, 2011.
- Dobb, M. (1963). *Studies in the Development of Capitalism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Dodson, E. J. (2011). How Henry George's principles were corrupted into the game called Monopoly. Available online at: https://cooperative-individualism.org/dodson-edward_how-henry-george's-principles-were-corrupted-into-the-game-called-monopoly-2012-spring.pdf
- Durocher, A. A. (1961). The Social Ideas of Henry George. *The American Journal of Economics and Sociology*, 20(5), 497–512
- England, R. W. (2010). Ricardo, Gold, and Rails Discovering the Origins of Progress and Poverty. *American Journal of Economics and Sociology*, 69(4), 1279–1293.
- Feder, K. (2001). Henry George on Property Rights: Reply to John Pullen. *American Journal of Economics and Sociology*, 60(2), 565–579
- Foldvary, F. E. (2004). Comments on "Echoes of Henry George in modern analysis". *American Journal of Economics and Sociology*, 1139-1147.
- Forkosch, M. D. (1979). Henry George: The Economist as Moralist. *American Journal of Economics and Sociology*, 38(4), 357-369.
- Gaffney, M. (1994). Neo-classical economics as a stratagem against Henry George. *The Corruption Of Economics*, 29-163.
- Geiger, G. R. (1941). The Forgotten Man: Henry George. *The Antioch Review*, 1(3), 291–307.

Hassed, M. (2013). "Biography of Henry George." Available online at: <https://www.prosper.org.au/biography/>

Heilbroner, R. L. (2000) *Οι Φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου. Η ζωή και οι Ιδέες τους*, εκδόσεις Κριτική

Horner, J. H. (1993). Seeking Institutional Signposts in the Work of Henry George: Relevance Often Overlooked. *American Journal of Economics and Sociology*, 52(2), 247-255.

Horton, J. & Chisholm, T. (1991). The political economy of Henry George: its ethical and social foundations. *American Journal of Economics and Sociology*, 375-384.

Johnson, E. H. (1910). The Economics of Henry George's "Progress and Poverty". *Journal of Political Economy*, 18(9), 714-735.

Nell, E. (2019). *Henry George and How Growth in Real Estate Contributes to Inequality and Financial Instability*. Palgrave Studies on Henry George for the 21st Century.

Obeng-Odoom, F. (2016). The Meaning, Prospects, and Future of the Commons: Revisiting the Legacies of Elinor Ostrom and Henry George. *The American Journal of Economics and Sociology*, 75(2), 372–414

Pullen, J. (2001). Henry George's Land Reform: The Distinction between Private Ownership and Private Possession. *American Journal of Economics and Sociology*, 60(2), 547–556.

Thomas, J. L. (1983). *Alternative America: Henry George, Edward Bellamy, Henry Demarest Lloyd and the Adversary Tradition*. Cambridge and London: Belknap Press

Διαδικτυακοί Τόποι

<https://www.europeana.eu>

<https://www.henrygeorge.org>

<http://landreform.org>

<https://cooperative-individualism.org>

